

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Renata Zisa Štindlová

Vliv mateřství na pracovní motivaci žen

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Hana Havelková, PhD**

Praha 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a byla používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze 2. ledna 2018

Renata Zisa Štindlová

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat paní doktorce Havelkové za její vedení při psaní, trpělivost a podnětné rady, díky kterým jsem diplomovou práci napsala. Zároveň chci poděkovat i participantkám za jejich vstřícnost a ochotu. Bez jejich výpovědí by tato práce nevznikla.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá vlivem mateřství na vztah žen k práci. Jejím cílem je odhalit a ukázat, zda se ženin vztah, motivace a přístup k placené práci v zaměstnání změní po prožití mateřské zkušenosti, popřípadě jak mateřství ovlivňuje následné pracovní strategie žen. Jako teoretické východisko jsem zvolila předpoklad, že práce ženy je v současné době integrovanou součástí jejího života, emancipačním nástrojem, prostředkem jejího sebeurčení, dává jí možnost realizovat svůj vnitřní potenciál i tvůrčí schopnosti. Práce má v životě ženy nezastupitelné místo. Mateřství přináší ženě jedinečnou a neopakovatelnou zkušenost, která může znamenat přehodnocení dosavadních hodnot, vztahů a priorit a může vyžadovat i revizi dosavadních pracovních strategií. Pro pochopení vzájemné interakce práce a mateřství a možných následných změn v přístupu k práci jsem zvolila výzkumnou metodu polostrukturovaných rozhovorů s důrazem na důkladné naslouchání vyprávění žen.

Klíčová slova: práce, mateřství, motivace, emancipace, seberealizace, strategie

Abstract

This thesis deals with the influence of maternity on the relationship of women to work. Its goal is to reveal and show if women's relationship, motivation and access to paid work at work change after experienced maternal experience, alternatively how maternity affects women's subsequent work strategies. As a theoretical basis I chose the assumption that currently a woman's work is an integral part of her life, an emancipatory tool, a means of self-determination, giving her the opportunity to realize her inner potential and creative abilities. Work has an irreplaceable position in a woman's life. Maternity brings a woman unique and unrepeatable experience, which can mean a rethinking of existing values, relationships, and priorities, and may require a revision of existing work strategies. To understand the interaction between work and motherhood and possible subsequent changes in the approach to work, I chose the research method of semi-structured interviews with an emphasis on careful listening to women's narratives.

Key words: work, motherhood, motivation, emancipation, self-realization, strategies

OBSAH

1. ÚVOD	1-3
2. TEORETICKÁ ČÁST	4
2.1. Definice práce a její role v životě ženy	4
2.2. Historie ženské práce od poloviny 19. století	5-6
2.3. Genderově podmíněné dovednosti a schopnosti	6-7
2.4. Důsledky práce žen pro rodinu a společnost	7-8
2.5. Kvalifikovaná práce jako začátek emancipace	8-9
2.5.1. Hromadné zapojení žen do všech profesí	9-10
2.5.2. Úloha práce při formování identity	10-11
2.6. Vliv rodiny na životní volby žen	11-12
2.7. Efekty prvního zaměstnání	12-13
2.8. Pracovní motivace žen	14-16
2.9. Profesionální dráhy žen a konflikt rolí	16-17
2.9.1. Znevýhodnění mateřství	17-18
2.10. Reprodukční chování žen a jeho příčiny	18-20
2.11. Strategie sladění práce a rodiny	20-22
3. METODOLOGIE VÝZKUMU	23-25
3.1. Výběr vzorku participantek	25-29
3.2. Průběh a atmosféra rozhovorů	30-31
3.3. Etika výzkumu	31-32
3.4. Zvolená metoda analýzy dat	33-34
4. DVOJÍ NAPLNĚNÍ ŽIVOTA ŽENY: MATEŘSTVÍ A PRÁCE. EMPIRICKÁ ČÁST	35
4.1. "Pokud nevím, nechám si poradit"	35-39
4.2. První zkušenosti na pracovišti: je to jiné, než jsem čekala	39
4.3. Pracovní důvody a motivace	40
4.3.1. Vlastní výdělek: nezávislost i zklamání	40-41
4.3.2. Fenomén jménem kolektiv	41-42
4.3.3. Potřeba sociálních kontaktů: "život není jenom doma"	42-43
4.3.4. "Prostě chci pomáhat"	43-44

4.3.5. Práce sama na sobě.....	45-46
4.4. Časová náročnost práce: zdroj únavy a frustrace.....	46-48
4.5. Znamená tedy práce pro ženy svobodu a emancipaci? Ano, ale.....	48-
51	
Vliv mateřství na pracovní aktivitu žen.....	51
4.6. Mateřství versus práce: Po čem současné ženy vlastně touží?.....	51-52
4.6.1. Je mateřství svobodná volba? Plánované a neplánované mateřství.....	52-54
4.7. "Dítě ti nic nenahradí": naplnění i zodpovědnost.....	54-58
4.8. Nové nároky a uspořádání: bez pomoci to nejde.....	58-
60	
4.8.1. Sinusoidy sebevědomí.....	61-63
4.9. Sladřování rodiny a práce: nové strategie.....	63
4.9.1. Finanční a časové možnosti a nároky.....	64-67
4.9.2. Ořizená domácnost.....	67-70
4.10. Omezení mateřstvím a konflikt rolí: "Dá se to sladit".....	70-71
4.10.1. "Omezuje, nevylučuje, obohacuje".....	71-73
5. ZÁVĚR.....	74-76
BIBLIOGRAFIE.....	77-80
PŘÍLOHY: Rozhovor se Sabinou	

1. ÚVOD

Tématem mé diplomové práce je vzájemné ovlivňování mezi mateřstvím a pracovní motivací žen. Jelikož je toto téma velmi široké a mnohvrstevnaté, rozhodla jsem se zaměřit se na otázku možného vlivu mateřské zkušenosti na chuť a motivaci žen znovu pracovat a na jejich pracovní strategii. Má výzkumná otázka tedy zní, zda a jakým způsobem mění mateřství pracovní strategii žen. Jak kategorie práce žen, tak i téma mateřství jsou velmi častým předmětem mnoha (nejen) sociologických studií a analýz. Nikde jsem však nenašla výzkum, který by se zabýval tím, zda má mateřská zkušenost žen nějaký vliv na jejich následnou pracovní motivaci a strategii. Důvodem, který mě přivedl k rozhodnutí věnovat se danému tématu, byla především má vlastní zkušenost s mateřstvím, díky kterému došlo v různých oblastech mého života k významným změnám. Cítila jsem, že má následná motivace pracovat a můj přístup k pracovní aktivitě u mě prošel určitou transformací, v jejímž důsledku byla má pracovní motivace zjednodušeně řečeno jiná než dříve. To mě přivedlo k zájmu o pracovní strategii žen po návratu do pracovního procesu po skončení rodičovské, respektive mateřské pauzy.

Současná česká rodinná a sociální politika svým nastavením přispívá k oddělení a nikoli koexistenci mateřské a pracovní role žen (Křížková a kol. 2011:73), především tím, že ženám matkám dostatečně nenabízí alternativu k plnému pracovnímu úvazku ve formě částečného pracovního úvazku, flexibilní pracovní doby či možnosti práce z domova. Osm z devíti žen z mého výzkumu tento nedostatek pocíťovalo. Naše společnost stále ještě preferuje „mateřství na plný úvazek“, který ženě neumožňuje věnovat současně část svého času a sil také své pracovní aktivitě. Náročná mateřská dovolená bez pomoci blízkých osob či zařízení, která nabízející péči o děti mladší tří let, jí většinou ani žádný čas a síly nedopřává. Současná česká žena je tak ve svých mateřských a profesních volbách pod značným tlakem. Je často nucena přijmout kompromisní řešení a jednu ze svých zásadních životních rolí podřídit alespoň na nějaký čas té druhé. Pokud upřednostní mateřství ve standardní době tří let, která může být navíc ještě znásobena počtem dětí, často ztratí kontakt se svou předchozí profesní

aktivitou i vlastní sebedůvěrou. Upřednostní-li svou profesní kariéru na úkor času

1

věnovaném dítěti či dětem, je často vystavena kritice svého okolí i společnosti. Otázka, jakým způsobem je tímto konfliktním procesem zasažena či determinována ženina pracovní motivace, je pro mě velmi zajímavá.

V rámci svého výzkumu jsem se snažila získat individuální zkušenosti participujících žen s jejich pracovní aktivitou od samotné volby práce až po její roli včetně různých faktorů, které ji determinují. Tytéž informace a postoje jsem potřebovala získat také o mateřství. Získané informační pemzum představovalo uspokojivě obsáhlý materiál k příslušné analýze, jejíž výstupem bylo definování možného vlivu mateřství na pracovní strategie žen a jejich motivaci pracovat po skončení mateřské pauzy.

Výzkum jsem prováděla v rámci kvalitativního přístupu, který je doporučován v takovém druhu výzkumu, v němž se výzkumník/ce mimo jiné snaží nalézt na základě získaných informací a zkoumání v přirozených podmínkách (Creswell 1998:12 v Hendl 2008:48) porozumění pro různé typy lidského chování v kontextu životních realit účastníků/nic výzkumu. Po dohodě se svou vedoucí, paní doktorkou Havelkovou, jsem se rozhodla svůj výzkum provést formou polostrukturovaného rozhovoru podle Hendla (2008:164-166) který mi umožnil nejen shromáždit výpovědi participantek, ale také pokládat doplňující otázky (Patton definuje šest základních typů otázek, Patton 1990 v Hendl 2008:167) a vytvořit si tak celistvou představu o životní situaci žen, která byla předmětem mého zájmu. V následné analýze jsem se inspirovala modelem zakotvené teorie (Strauss, Corbinová 1999) a jejího způsobu kódování. V první fázi se jednalo o otevřené kódování (Strauss, Corbinová 1999:42), po něm následovalo axiální kódování (Strauss, Corbinová 1999:70) a nakonec selektivní kódování (Strauss, Corbinová 1999:86). Výstupy, které prezentuji na konci empirické části a v závěru, mají samozřejmě platnost omezenou na konkrétní participantky z mého výzkumu, aplikovat je na širší populaci by bylo ryze hypotetické. Přesto jsou hodnotným svědectvím toho, jak si mé participantky jedinečným způsobem konstruují ohraničení podmínkami společnosti svou individuální životní realitu.

V teoretické části práce jsem čerpala informace především z českých autorek zabývajících se problematikou práce žen (Křížková, Maříková, Hašková, Formánková, Vohlídalová, Slavičková, Haisová, Marksová Tominová, Smetáčkovou a další). Ze

zahraničních autorek a autorů jsem volila mimo jiné Abramsovou, De Singlyho, Nagl-

2

Docekalovou či Beauvoirovou. V definování sociologických zákonitostí jsem vycházela především z Giddense a Foucaulta. Téma mateřství jako sociální konstrukt, nikoli jako přirozenou predispozici všech žen obšírně popsala Badinterová, kterou v teoretické části rovněž používám. Při popisu pracovní motivace mě inspirovala Maslowova teorie lidských potřeb. V diplomové práci se opírám také o výzkumy relevantní k mému tématu a výzkumné otázce, které provedl Sociologický ústav AV ČR a používám i data Eurostatu. Seznam použité literatury obsahuje kromě těchto „pilířů“ samozřejmě i mnoho dalších českých i zahraničních děl o dané problematice.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Definice práce a její role v životě ženy

Křížková a kol. definují práci jako jakoukoli aktivitu produkující zboží nebo služby určenou jak pro osobní potřebu, tak i pro výměnu za peníze nebo jiný benefit či podporu. Současná společnost považuje za práci především tu aktivitu, která vytváří hmotný zisk a hmatatelný příjem. Sociologie genderu ale vychází z daleko širší definice práce, do níž zahrnuje veškerou činnost prováděnou s převažující mírou dobrovolnosti a určitým záměrem, tedy například i neplacenou práci v rámci domácnosti či dobrovolnickou práci (2011:19). Domácí práce není hlavním předmětem mého zájmu, čímž ale nepopírám její hodnotu a roli, kterou v životě ženy a jejím pocitu naplnění může mít. Roli a místo práce v životě žen ale nelze definovat jednoduše ani jednoznačně. Placená i neplacená práce je pro ženy (ale i pro muže) významná a časově zpravidla velmi rozsáhlá životní náplň a je možné ji analyzovat z mnoha různých úhlů pohledu. Ve své diplomové práci se primárně zabývám placenou pracovní aktivitou žen, kterou považuji za zásadní emancipační a identitotvorný prvek, jenž ženám umožňuje vést samostatný a nezávislý život. Má výzkumná otázka se týká možného vlivu mateřství na následné pracovní strategie žen. Podotázka je zaměřená na možný vliv původní rodiny na formování pracovních návyků žen a na jejich vztah k práci. Nezaměřuji se na genderové pracovní vztahy, ani na nerovné pracovní podmínky a odměňování žen a mužů, ale z principu věci je nemohu ani zcela vyloučit. Je to proto, že genderový řád prostupuje napříč celou společností a odráží se ve všech jejích normách a vzorcích chování a vztahů (Křížková 2007:20). Do té míry je také zastoupen v mém výzkumu a analýze.

Ve své práci Pojem mateřská pauza, a nikoli dovolená, používám ve své práci záměrně. Je to z toho důvodu, že ženy, které se účastnily mého výzkumu, čerpaly různě dlouhé období věnované péči o dítě, což slovo pauza vhodně zastřešuje. Druhý důvod se týká podstaty a smyslu slova dovolená, která je v obecném konsenzu spojována s odpočinkem, tomu se ale péče o dítě v žádném případě nepodobá.

2.2. Historie ženské práce od poloviny 19. století

Z pohledu do historie vyplývá, že ženy nejen že pracovaly vždy, ale také to, že placená i neplacená ženská práce byla pro společnost důležitá (Bahenská a kol. 2014:8). Způsob a náplň ženské práce se v průběhu uplynulých staletí měnily a vyvíjely v závislosti na mnoha různých faktorech, především na společenském a politickém uspořádání, na společenském postavení, rodinných poměrech nebo na lokaci (situace na venkově se odlišovala od poměrů ve městech) apod. Ženy pracovaly společně s muži v rodinných řemeslnických dílnách, obchodních živnostech i v hospodářstvích na venkově, aniž by za odvedenou práci pobíraly mzdu. Vykonávaly většinou podřadné či doplňkové práce, což vyplývalo z genderového společenského modulu, který vnímal muže jako dominantního a ženu jako odvozenou, druhou a vůči muži podřízenou (Beauvoirová 1967). Za ženinu hlavní pracovní sféru se však považovala opět neplacená práce v domácnosti a péče o manžela a děti. K hromadnému zapojení žen do placeného zaměstnání docházelo v průběhu druhé poloviny 19. století především v souvislosti s industriální revolucí. Průmyslová výroba vznikala hlavně v Anglii, Německu a Belgii, kde byl také evidován vysoký počet továrních dělnic. Ve Velké Británii představovaly ženy kolem roku 1900 50% pracovníků/nic ve výrobě, v Belgii to bylo více než 40% (Abramsová 2002:177). V Čechách a na Moravě statistiky v roce 1890 uváděly, že ženy tvoří v továrnách 32% respektive 30% z celkového počtu zaměstnanců/kyň (Bahenská 2014:20). Druhá nejčastější pracovní pozice žen v tomto období byla služka v domácnosti. Pro velkou část evropských žen byla placená práce služby jejich vůbec první pracovní zkušeností. Často znamenala zároveň jediné relativně svobodné období v životě ženy, kdy už nebyla závislá na vůli otce a ještě nepodléhala manželovi (Abramsová 2002: 179). Služba v domácnosti však také ztělesňovala koncept vtěsnání ženy do domácí sféry, byla považována za jakousi přípravu na budoucí roli hospodyně. Ve službě pracovaly především mladé, neprovdané a ovdovělé ženy, v továrnách pracovaly i ženy vdané, které k placené práci motivoval výhradně finanční aspekt a existenční nutnost, rozhodně se u nich nejednalo o seberealizaci a naplnění (Bahenská a kol. 2014:18). Pracovní podmínky žen byly

většinou velmi tvrdé počínaje nevhodným a zdraví nebezpečným prostředím a konče

5

neúměrně dlouhou pracovní dobou. Jejich výdělky byly skromné, ale i tak představovaly nepostradatelnou část rodinného rozpočtu sociálně a ekonomicky nejslabších vrstev. Vysoký počet továrních dělnic byl zčásti výsledkem záměrné snahy zaměstnavatelů, tedy továrníků a průmyslníků. Ti totiž upřednostňovali jako pracovní sílu ženy, protože ze zkušenosti věděli, že zejména ženy s rodinou, která byla na jejich příjmu existenčně závislá, byly k práci silně motivovány a vykonávaly ji pečlivě a zodpovědně (Marx Kapitál v Bahenská a kol. 2014:7). Abramsová dodává, že továrníci u pracujících žen oceňovali i jejich „přirozenou“ ženskou obratnost a také vysoký stupeň přizpůsobivosti a otevřenosti vůči novým technikám a pracovním postupům, které umožňovaly rychlejší vývoj. U mužů oproti tomu naráželi spíše na tendenci zachovat stávající podmínky a na odpor vůči novému (2002:181).

Závěrem této kapitoly lze říci, že práci žen po staletí charakterizovala především ekonomická nutnost, nízká nebo žádná kvalifikace, podřadnost, bezplatnost a služba. Ženy pracovaly společně s muži a vedle péče o domácnost a rodinu vykonávaly všechny druhy práce včetně fyzicky namáhavé. Na počátku placené práce k ní byly ženy motivovány vesměs materiálně, nikoli z potřeby seberealizace. S nástupem tovární výroby a hromadného vstupu žen na pracovní trh se začaly utvářet genderově diferencované obory.

2.3. Genderově podmíněné dovednosti a schopnosti

Pracovní úkoly a druh práce byly od počátku průmyslové výroby rozdělovány především podle pohlaví, protože jednotlivé dovednosti a schopnosti byly na pohlaví ve společenském konsensu „přirozeně“ vázané. Na vazbu mezi biologickým pohlavím a sociálními normami upozorňuje Nagl-Docekalová (2007:33). Podle ní se určité dovednosti přisuzují lidem podle jejich pohlaví spíše než podle odborné kvalifikace a dalších kritérií. Ve společenském povědomí převládal a dosud ještě částečně převládá názor, že muži a ženy disponují odlišnými přirozenými schopnostmi. Ženy jsou podle tohoto názoru citlivé, něžné, slabé, zručné, pečlivé a zodpovědné, ale také poddajné a ochotné vykonávat jednotvárnou práci (Abramsová 2002:193). V důsledku toho se pak

pracovní trh genderově segregoval, vznikaly tzv. femininní obory a odvětví a naopak

6

oblasti s dominujícím mužským zastoupením. Ženám byly navíc přidělovány méně významné, odpovědné a kvalifikované druhy práce a jejich pracovní činnost byla ve srovnání s mužskou prací považována za méně důležitou. Z průmyslových odvětví se v minulosti vyprofiloval jako typicky femininní například textilní průmysl.

Další vlastnost přisuzovaná ženám jako jejich „přirozenost“ byla schopnost a uzpůsobenost pečovat o druhé, která vycházela z jejich mateřské role, a byla proto považována za automatickou. Dalšími oblastmi, které zaměstnávaly především ženy, se stalo ošetřovatelství, vychovatelství, sociální služby a úřednická povolání. Všechny tyto obory dodnes patří k femininním.

2.4. Důsledky práce žen pro rodinu a společnost

Hromadný nástup žen do placených zaměstnání byl ovšem spojen s přísnými společenskými normami a zdaleka neplatil pro všechny ženy společenského spektra. Jak jsem uvedla výše, jediným či převažujícím motivačním faktorem byla finanční odměna. V případech, kdy ženskou práci ospravedlňovala existenční nutnost, ji společnost akceptovala. Bahenská a kol. uvádí, že do dvacátých let 20. století považovala společenská ideologie mužovu placenou a veřejnou pracovní činnost za jeho vlastní podstatu a ženě tolerovala placenou práci jen v naléhavých případech nouze (2014:20). Na pracující vdané ženy střední třídy a na ženy, které nebyly k placené práci donuceny ekonomickými těžkostmi, společnost pohlížela s despektem a nevolí. Míru podřízenosti žen dokládá i skutečnost, že žena k výkonu placeného zaměstnání potřebovala souhlas manžela (Bahenská 2014:20). Z podobných restriktivních opatření je patrné, že v zájmu hegemonní mužské mocenské nadvlády bylo udržet co nejdéle tzv. měšťanský model, který striktně odděloval veřejnou, tedy pracovní sféru mužů, od soukromé, nevýdělečné a podřízené sféry domácnosti, do níž byla uzavřena žena (Formánková, Rytířová 2004:171). Hromadné zapojení žen do placené práce mimo domov mohlo redefinovat vztahy a funkce v rodině. Hrozilo, že žena omezí čas a péči věnovanou domácnosti a rodině, že nebude mít dostatek času na výchovu dětí a že se členové rodiny navzájem odcizí. Zároveň ale také panovaly obavy mužů z možného osamostatnění žen a z

následné ztráty kontroly a moci, ale i pracovních příležitostí. Bahenská ve své publikaci

7

věnované emancipaci českých žen přímo uvádí, že ženy se středoškolským vzděláním představovaly již na konci 19. století pro muže citelnou a nežádoucí konkurenci na pracovním trhu (2005:39).

2.5. Kvalifikovaná práce jako začátek emancipace

Do poslední třetiny 19. století byla naprostá většina ženské práce málo nebo vůbec kvalifikovaná, a tím i velmi špatně finančně a společensky ohodnocená. V této podobě ji ještě nebylo možno považovat za vysloveně emancipační či identitotvornou. S nástupem první vlny feministického hnutí v 80. letech 19. století nabyla na důležitosti mimo jiné i otázka ženského vzdělání. Na konci 90. let 19. století získaly ženy v českých zemích přístup k vysokoškolskému studiu. Společnost tak obohatily první lékařky, učitelky a právničky, jejich vstup do výhradně mužského pracovního světa byl však zpočátku plný překážek a předsudků. Obstrukce mužů, jak poznamenává Žižková (2000:92), však byly v kontrastu s logikou společenského smýšlení, které považovalo péči a zdravotní službu za přirozené poslání žen. Ženy si ale stále více uvědomovaly důležitost vzdělání a kvalifikované přípravy v procesu osamostatňování a získávání rovnoprávného společenského postavení s muži. Právo na vzdělání bylo také společně s volebním právem a právem vlastnit majetek jedním z hlavních cílů první vlny feminismu (Rytířová, Formánková 2004:169-170). Významná představitelka feministického myšlení Virginia Woolf se svými názory snažila v meziválečném období 20. století nabourávat tehdejší genderové stereotypy anglické společnosti (které se příliš nelišily od genderového smýšlení kontinentální Evropy). Možnosti ženské autonomie byly v té době velmi limitované a Woolf pochopila, že nástrojem, který ženám otevře cestu k samostatné existenci, je vzdělání a vlastní příjem. Pobízela proto ženy, aby se nesmířily se svou genderovou rolí, která jim kromě péče o domácnost, rodinu a manžela nic dalšího neumožňovala, a aby pomocí vzdělání usilovaly o vlastní placenou práci, která by jim otevírala cestu k autonomní a důstojné existenci (1929). V českém prostředí byl velkým podporovatelem ženské emancipace a placené práce žen prezident Masaryk, který považoval vzdělání žen za jeden z pilířů osobnosti moderní ženy. Viděl

v něm značný přínos pro společnost, ale také obohacující prvek ve vztahu s muži

8

(1907). Zároveň zpochybňoval skutečnost, že je mateřství pro ženu přirozeným a samozřejmým posláním, které jí přináší plnou a nejvyšší možnou životní realizaci.

2.5.1.. Hromadné zapojení žen do všech profesí

Ženy postupně pronikaly do úřednických povolání a do státních služeb. První i druhá světová válka podstatně přispěly k hromadnému pracovnímu zapojení žen do všech profesí. Ženy byly nuceny nahradit chybějící mužskou pracovní sílu a mnohdy se stávaly i hlavními živitelkami rodin. A ačkoli byl na ženy po skončení první světové války vyvíjen špatně skrývaný společenský tlak, aby opět uvolnily pracovní místa mužům a stáhly se zpět do prostředí rodiny, mělo válečné pracovní zapojení žen dalekosáhlé důsledky. Ženy se osvědčily jako zdatné pracovnice schopné vykonávat jak fyzicky náročné, tak i intelektuálně podmíněné profese, navíc za nižší mzdu, než jakou pobírali muži. Ženy si nadále zvyšovaly kvalifikaci studiem na středních i vysokých školách a jejich zaměstnanost stále stoupala.

Mezi lety 1950 a 1990 u nás došlo, jak uvádí Bohuslavová, k mnoha ideologickým, politickým a legislativním změnám, které situaci žen výrazně ovlivnily (2000). Rovnoprávné postavení žen ve společnosti bylo zakotveno v ústavě, čímž se v teoretické rovině posílilo jejich společenské postavení. Socialismus nabídl ženám větší míru ekonomické nezávislosti a profesní kvalifikace, ve výsledku ji ale často zredukoval na levnější pracovní sílu než byl muž. Snahy státu odebrat ženám práci v domácnosti ztroskotaly, a žena byla tudíž zatížena tzv. dvojí směnou: placenou prací mimo domov a neplacenou péčí o rodinu a domácnost. Ústava ženám zaručovala také rovné odměňování za vykonanou práci, praxe ale ukázala, že vstupovaly většinou do tzv. femininních oborů genderově diferencovaného pracovního trhu, které vykazovaly nižší mzdy a méně možností profesního růstu. I přesto byl obvykle druhý příjem do rodiny nutností. Narůstající kvalifikace a zaměstnanost žen s sebou přinesla i nové uspořádání rodinných vztahů. Žena se, byť především formálně, svým ekonomickým a právním statutem rovnala muži, který tak ztrácel postavení hlavního živitele rodiny a dominantní osoby. Ženy matky sice měly k dispozici početnou síť předškolních státních institucí,

přesto ale jejich možnosti, kvalita a rozšiřování nedokázalo dostatečně a uspokojivě

pokryt potřeby rodin s dětmi. Mezi hlavní problémy počítá Bohuslavová nedostatek míst v jeslích a mateřských školách, nevhodnou pracovní dobu matek, chybějící dětské zboží, málo času na výchovu dětí či těžkosti při jejich onemocnění (2000:115).

Hromadné zapojení žen do placených zaměstnání jim sice postupně formálně zaručilo rovné postavení ve společnosti, rovný přístup ke vzdělání, stejné pracovní podmínky (až na výjimky) i finanční ohodnocení s muži, a tím významně zvýšil jejich emancipaci a samostatnost. Praxe ženina každodenního života se ale s teorií často neshodovala. Ženy vykonávaly méně placené druhy zaměstnání a vzhledem k tomu, že na nich spočívala i starost o domácnost a výchovu dětí, jejich možnosti i aspirace budovat si kariéru, byly ve srovnání s muži omezené. Sociální opatření státu ženám jejich situaci částečně ulehčila, přesto však ženy začaly postupně svou reprodukční funkci redukovat (Bohuslavová 2000:115).

2.5.2. Úloha práce při formování identity

Pro období pozdní modernity je charakteristická vysoká míra individualizace, přičemž identita jedince je jeho osobním konstruktem, který vzniká v rámci sociálních a kulturních norem společnosti. Vycházím z Giddensova názoru, že osobní identita je v současné společnosti reflexivní kategorií, kterou její aktéři a aktérky neustále znovu definují pod tlakem limitujících společenských norem (1991). Aktérství je individuální a subjektivní činností jedince, který se snaží nalézt a definovat své vlastní místo a smysl své vlastní existence. Během tohoto procesu dochází k neustálé proměně aktérovi/činy osobní identity, tedy toho, jak on/ona vnímá sám/samu sebe. Práce je jednou z hlavních kategorií, které spoluvytvářejí povědomí o sobě a spoluurčují sebehodnocení, což jsou důležité složky tvořící koherentní osobní identitu člověka.

Canningová popisuje ženskou pracovní identitu jako proces, během něhož se ženy začaly identifikovat se svým zaměstnáním, utvářely si k němu vztah, pociťovaly hrdost nad svou prací a společně se svými kolegyněmi si budovaly „společné dispozice“, což znamená, že sdílely společné zájmy, obavy i loajalitu (2002:195). Podle Abramsové byla pracovní identita žen spojena spíše s výše kvalifikovanými zaměstnáními

(2005:197), což ale nepopírá pocíťovanou kolektivní pracovní identitu

10

například u dělnic.

Nástup do prvního placeného zaměstnání je z psychologického hlediska považován za jeden z velkých životních mezníků, který se významnou měrou podílí na formování osobní identity a na sebepojetí.

2.6. Vliv rodiny na životní volby žen

Dílčí součástí mé výzkumné otázky byly i podmínky a okolnosti, za nichž probíhala u mých participantek volba povolání. Podle teoretického předpokladu, který je ale v realitě každodenního života v rámci společenských struktur kontextuálně ovlivněn mnoha faktory, je výhodnější pozice ženy na pracovním trhu spojena s vyšším finančním ohodnocením její práce. Tím žena získává větší míru autonomie a svobody pro svá rozhodnutí, což ji motivuje toto postavení na trhu práce získat. V teoretické rovině tedy existuje přímá úměra mezi stupněm dosaženého vzdělání, pozicí na pracovním trhu, finančním ohodnocením a následnou mírou svobody a autonomie. V podmínkách stávající společenské struktury však poměr mezi těmito kategoriemi není zdaleka tak jednoznačný. Mnozí sociologičtí autoři a autorky (Křížková 2005, Čermáková 2002, Dudová 2007 a další) upozorňují na skutečnost, že předpokládaná svobodná volba jedince je v rámci společenské struktury ovlivňována mnoha limity a omezeními. Osobní preference ji sice spoluvytvářejí, v konečném výsledku ji ale příliš nedeterminují. Český trh práce je genderově segregován v neprospěch žen. Neplatí v něm stejné podmínky: možnosti, příležitosti, finanční ohodnocení, dostupnost, kariéerní růst a další pro muže a pro ženy. Horizontální a vertikální genderová diskriminace pracovního trhu doprovázená mimo jiné nerovným finančním ohodnocením za stejný druh práce (o 22% v neprospěch žen, Eurostat 2015) a následně horší ekonomickou situací žen významnou měrou determinuje volbu povolání žen. Anker uvádí, že segregace trhu práce je v širokém společenském povědomí natolik silně zažitá, že přímo ovlivňuje výchovu a výuku mladých generací již v rámci rodiny a vzdělávacích institucí, a tím determinuje i rozhodovací procesy dospívajících, rodičů i pedagogů (1998).

Vztah k práci si nevytváříme až s první pracovní zkušeností (třeba i formou

11

praxe během studia), ale už mnohem dříve: v naší původní rodině. Rodina představuje první sociální prostředí, ve kterém se předávají normy a vzorce chování, a to nejen vědomě prostřednictvím výchovy, ale také pozorováním a napodobováním rodičů (Giddens 1999). Podle Možného se s návyky a normami získanými během primární socializace můžeme ztotožnit a pokračovat v nich po zbytek života, nebo se s nimi můžeme vědomě či nevědomě rozejít, distancovat se od nich a snažit se nalézt své vlastní modely (2006). Může to být ale také kombinace obou dvou postojů a otázkou míry.

Později se společenský okruh dětí a dospívajících rozšiřuje o další prostředí a o další vlivy, na jejichž základě si potom vytváří různé životní volby a preference. Gerson zastává názor, že se reprodukční preference a plány žen v průběhu života vyvíjí a mění v závislosti na vnějších strukturálních faktorech, kulturních bariérách i na příležitostech, jaké ženám matkám nabízí trh práce, institucionálním zabezpečení a sociální politice (1985). Autorka sestavila typologii žen podle druhu jejich výchovy a vytvořila následující čtyři skupiny: „1. ženy vychovávané k orientaci na domácnost, jejichž orientace se nezměnila, 2. ženy vychovávané na orientaci na domácnost, které se však zaměřily na výdělečnou činnost nebo kombinování výdělečné činnosti a mateřství, 3. ženy vychovávané k orientaci na sféru mimo domácnost, jejichž orientace se nezměnila a 4. ženy vychovávané na orientaci na sféru mimo domácnost, které se však zaměřily na domácnost“¹

Prostředí a okolností, které přímo ovlivňují životní volby dívek a žen, je samozřejmě více. Patří k nim rodina, její sociální a kulturní kapitál, hodnoty a preference, finanční možnosti, počet dětí, dále lidé z blízkého okolí, vzdělávací instituce a možnosti uplatnění na lokálním trhu práce. Placená práce je (v různé míře) prostředkem ženiny emancipace a svobody, ale její volba a cesta k ní je svobodná jen zdánlivě.

1

Křížková, A. a kol. 2011. Pracovní dráhy žen v České republice. Praha: Slon, str. 32

2.7. Efekty prvního zaměstnání

Ukončení studia a vstup do zaměstnání představuje jeden z nejdůležitějších okamžiků v životě člověka. Podle Křížkové a kol. ze sociologického výzkumu vyplývá, že je vstup mladých žen na pracovní trh v České republice nejvýrazněji ovlivněn dominující genderovou normou, jejich sociálním a kulturním kapitálem, především dosaženým vzděláním, místními strukturálními charakteristikami trhu práce a také tím, zda je zvolená profese dobře slučitelná s mateřstvím, tedy zda ji příliš nepoznamená absence během mateřské a rodičovské dovolené (2011: 47). První pracovní zkušenosti jsou podle téže autorky významným faktorem, který se podílí na utváření osobní identity a sebe-pojetí. Součástí osobní identity je i pocit osobní kompetence a výkonnosti, s jejichž pomocí vzniká osobní víra, že jedinec může být aktérem vlastního života, že může svůj život ovlivňovat a naplňovat své životní cíle včetně těch pracovních (2011:63). První pracovní zkušenosti jsou důležité proto, že si na jejich základě aktér/ka vytváří představu o svých kompetencích, z kterých vycházejí další volby a směřování. Na takto získaném sebe-potvrzení většinou závisí pracovní úspěch, naplnění a kariéerní postup (Woodfield 2007:24).

S prvním zaměstnáním se pojí i osobní zkušenost s dominantní genderovou normou: ženy ji buď přijmou, nebo se vůči ní vymezí. Podle Reskina a Padavice je prokázáný negativní dopad genderově segregovaného trhu práce na to, jak ženy hodnotí samy sebe, jak na sebe pohlížejí, jak vnímají své možnosti a postavení a dokonce i to, jakým způsobem formují svou vlastní identitu. V důsledku toho si pak volí své pracovní dráhy a strategie, které často neodpovídají jejich představám a dispozicím. Tyto nucené korekce bohužel mnohdy zabraňují či neumožňují ženám realizovat svůj potenciál a využít ho k vlastnímu prospěchu i k prospěchu společnosti (1994). Křížková uvádí, že ženy, které získaly v zaměstnání pocit kompetence, se následně v pracovní aktivitě realizovaly více než ženy, které pocit úspěšnosti v kariéře nepocitovaly a následně se více věnovaly péči o rodinu (2011:75). Sebe-potvrzení a pocit osobní kompetence jsou emancipační spolutvůrci. Sociologické průzkumy (Sociologický ústav AV ČR 2003) ukazují, že ženy pocítují obecně nižší míru kompetence, výkonnosti a víry v úspěch než je tomu u mužů. V důsledku toho si ženy častěji než muži volí méně ambiciózní pracovní dráhu, což je zároveň zapříčiněno i jejich zvýšeným očekáváním konfliktu rolí: profesní a mateřské (Fassinger 1993).

Zkušenosti získané v prvním placeném zaměstnání, zejména pocit kompetence a

13

profesního uznání, se zdají být důležitým faktorem, který ovlivňuje další pracovní dráhu žen a jejich následné směřování. Křížková a kol. doplňuje, že ženy získávají v rámci pracovní zkušenosti pocit vlastní jedinečnosti, výjmečnosti a seberealizace. Pracovní sféra jim dává možnost vyniknout a získat společenskou prestiž (2011:68). Ženy se na počátku své pracovní dráhy ale také konfrontují s maskulinními genderovými společenskými normami, které přímo determinují následné reprodukční volby a strategie žen.

2.8. Pracovní motivace žen

Podle výzkumu Křížkové a kol. 2011 bylo většinou motivací žen při nástupu do prvního placeného zaměstnání potřeba se ekonomicky osamostatnit od rodičů a emancipovat se (2011:64). První zaměstnání se však nemuselo nutně shodovat se zamýšleným budoucím povoláním, ke kterému dívky svým studiem směřovaly. Mladé ženy, které ještě studovaly, si často nacházely placenou práci ve formě brigád, sezónních prací nebo prací vyžadující nižší kvalifikaci s vědomím, že tento druh práce je časově omezen zpravidla na dobu studia. Dával jim cennou možnost hradit si zcela či částečně samostatně své životní náklady, a tudíž žít život podle vlastních představ a preferencí. Benefit v podobě finanční nezávislosti je velice významný. Placená práce přechodného charakteru však dívkám a mladým ženám většinou ještě nepřinášela pocit kompetence, společenského statusu či vědomí vlastní jedinečnosti. Tak tomu bylo až po nástupu do zamýšleného zaměstnání či do zaměstnání, které sice nebylo plánované, ale mladým ženám svými atributy vyhovovalo.

Placená pracovní aktivita přináší ženám vedle finanční nezávislosti i možnost naplnění a seberealizace. Podle Maslowovy teorie hierarchie lidských potřeb se člověk během svého života snaží naplnit své motivační pohnutky (potřeby), a to nikoli v náhodném sledu, ale hierarchicky uspořádané od nejnižších po nejvyšší. Maslow rozdělil lidské potřeby do pěti skupin, jejichž kvalitativně i kvantitativně se zúžující podmíněná následnost je známá pod označením Maslowova hierarchie potřeb. Její základnu tvoří základní fyziologické potřeby, jejichž naplněním je determinováno

biologické přežití jedince (hlad, žízeň spánek a další). Následuje potřeba bezpečí, která

14

zahrnuje i hodnotu organizace a řádu, zákona a mezí. Třetí patro pomyslné pyramidy tvoří potřeba lásky, náklonnosti a patřičnosti. Na vrcholových úrovních pak figuruje potřeba uznání a seberealizace, označovaná také jako sebeaktualizace. Podle Maslowa jsou i potřeby nejvyššího řádu přirozenou součástí člověka.

Téma pracovní motivace se přímo dotýká první a posledních třech skupin potřeb na pyramidě. Placená práce, respektive její finanční aspekt, slouží v první řadě k zajištění základních životních podmínek, z čehož vyplývá, že prvotní pracovní motivace je spojena s fyzickou existencí. Na třetí úrovni je to především potřeba sounáležitosti a patřičnosti k určité skupině, celku, kolektivu, která je se světem práce také spojena. Potřeba uznání je také úzce svázána s koncepcí práce jako činnosti, která svému aktérovi/rce zprostředkovává při dobrém výkonu společenské uznání a prestiž. A konečně potřeba seberealizace, která stojí na vrcholu pyramidy potřeb, nachází ve světě práce jedno z nejpodnětějších prostředí a zdroj možného naplnění.

Člověk je socializován ve vícečlenných sociálních jednotkách. Od raného dětství je formován sociálním prostředím, které od něj vyžaduje přijetí sdílených pravidel, ale zároveň mu dává možnost pociťovat patřičnost a sounáležitost s ostatními jedinci, která je důležitá pro jeho pocit jistoty a bezpečí, ale také pro jeho sebevědomí a sebeurčení. Pracovní prostředí nabízí člověku právě tyto okolnosti. Je nejen místem, kde se uskutečňuje pracovní činnost, ale zároveň i lokací, ve které se naplňují sociální, komunikační a vztahové složky člověka. Podle Gilliganové charakterizuje ženy především vztahová povaha veškerých jejich aktivit (2001) a společenský aspekt pracovní činnosti (platí pro ženy pracující v kolektivu) je pro ženy silně motivačním faktorem. Sociální klima na pracovišti je jednou ze zásadních okolností, které ovlivňuje ženino rozhodnutí, zda bude danou prací vykonávat, či zda ji opustí a najde si jinou.

Také dvě nejvyšší potřeby: uznání a seberealizace jsou propojené se světem práce. Uznání, pozornost a ocenění okolím jsou zpravidla atributy a důsledky dobře a úspěšně vykonávané práce. Člověk si s jejich pomocí vytváří a upevňuje pocit, ale i potřebu být kompetentní, což pozitivně ovlivňuje i jeho vlastní sebedůvěru a povědomí vlastní hodnoty a identity (Křížková 2011).

Vedle finančního zabezpečení, možnosti realizovat sociální a komunikační

potřeby a dosáhnout pocitu seberealizace, úspěšnosti a společenské prestiže, pracovní

15

aktivit nabízí ženám také příležitost k osobnímu růstu a rozvoji. Ženy mohou prostřednictvím své práce realizovat svůj vnitřní potenciál, smysluplně trávit část svého času a především v případě středně a vysoce specializovaných a kvalifikovaných žen i aplikovat získané vědomosti a dovednosti.

Současné ženy jsou k pracovní aktivitě motivovány celou řadou faktorů, počínaje finančním zabezpečením, které jim dává možnost žít samostatně a nezávisle a konče osobním naplněním a realizací vnitřního potenciálu. V důsledku stávající genderové normy se ale s volbou stát se matkou dostává žena do potenciálního konfliktu rolí.

2.9. Profesionální dráhy žen a konflikt rolí

Biologická dispozice předurčuje ženu k životní roli matky. Předpokládané mateřství formuje životní strategie žen a determinuje jejich pracovní volby a směřování již od dívčího věku. Ačkoli práce hraje v životě současných žen důležitou roli, jejich profesní volby jsou většinou podřízené rodinnému cyklu a mateřské úloze. Podle Havlové jsou pro pracovní dráhu žen charakteristické: volba určitého druhu povolání, přerušení (i opakované) spojené s narozením dítěte, opakované nástupy do zaměstnání po mateřské dovolené, přizpůsobení profesních aspirací potřebám dítěte a rodiny a pozdější počátky profesního vzestupu (1996:87). Z výzkumu Rodiny 94 vychází najevo, že se většina lidí u nás i ve vybraných evropských státech shoduje v názoru na ideální model pracovní dráhy ženy. Ta by měla před narozením prvního dítěte pracovat na plný úvazek, během předškolního věku dítěte zůstat v domácnosti, v období školní docházky dětí pracovat na poloviční úvazek a po jejich odchodu z rodiny se opět vrátit k plnému pracovnímu nasazení (in Maříková 1994:67). Tento názor vychází z předpokladu, že dané uspořádání nejlépe vyhovuje potřebám dítěte, ale nereflektuje potřeby a preference ženy, ani ekonomickou situaci rodiny. Maříková připomíná, že ačkoli žena matka preferuje v určitém životním období rodinu před profesními ambicemi dobrovolně, není jisté, zda není tato „dobrovolnost“ ženám vědomě či nevědomě vnucená sociálním a kulturním prostředím (2000:113).

Výzkumy mapující modely zaměstnanosti českých žen odhalily některá specifika:

české ženy napříč věkovými kategoriemi chtějí být pracovně a ekonomicky

16

aktivní, ale neusilují o povolání, která ztěžují či znemožňují založení rodiny, z důvodu péče o děti a rodinu vykazují nižší profesní aspirace, než které by mohly realizovat. Část žen volí v době předškolního věku dítěte dobrovolnou nezaměstnanost a plně se věnuje výchově dětí a péči o domácnost (Havlová 1996:91). Tím, že se dnešní české ženy nechtějí vzdát své práce (z důvodů uvedených v předchozích kapitolách), ale zároveň chtějí realizovat svou mateřskou roli, protože si jsou podle výzkumu Havlové vědomy své nezastupitelné úlohy při výchově dítěte (1996:92), se dostávají do konfliktu těchto dvou rolí. Hodnocení této situace jako konfliktní vychází podle Maříkové z předpokladu, že jsou nároky a požadavky rodinné (soukromé) a pracovní sféry v zásadním rozporu (2014:161). Toto kontradiktorní pojetí definuje principy pracovního a soukromého světa jako zásadně odlišné, a tudíž nekompatibilní. Pracovní sféru charakterizuje podle Greenhouse a Beutella výkon, hierarchie, konkurence, efektivnost, zatímco soukromá sféra je založena na empatii, odpovědnosti za blaho svých blízkých a podpoře (1985). Protože lidé většinou považují soukromou sféru za důležitější než sféru pracovní, vnímají silněji negativní intervence pracovního světa do soukromého než naopak (ibid).

K vnímanému konfliktu rolí přispívá také nastavení české sociální a rodinné politiky, která počítá se čtyřletým mateřstvím na plný úvazek, čímž vytváří na ženy tlak, aby si volily zaměstnání kombinovatelná s mateřstvím (Křížková a kol. 2011:73).

2.9.1.. Znevýhodnění mateřstvím

Několik posledních výzkumů shodně potvrzuje přetrvávající hlavní orientaci žen na rodinu (Maříková 2014:163), čímž ale nepopírají ženinu motivaci a chuť pracovat. Při zkoumání životní spokojenosti žen se ukázalo, že je pro ně důležitější spokojenost s rodinou sférou než spokojenost s prací (Hamplová 2004). Podle dat výzkumu Rodiče 2005 se dvě třetiny matek domnívají, že by o děti v předškolním věku měly pečovat právě ony. Mateřství je ženinou prioritou, ale jeho realizace s sebou nese i celou řadu znevýhodnění na pracovním trhu. Trh práce je prostoupen genderovými stereotypy, podle kterých žena – potencionálně budoucí matka, představuje v důsledku mateřství

méně spolehlivou nebo méně disponibilní pracovní sílu (Křížková 2006:33). Ženy

17

zaznamenávají po skončení mateřské dovolené řadu problémů, vykazují sníženou míru zaměstnanosti a nárůst (i dlouhodobý) nezaměstnanosti, vyšší podíl pracovních úvazků na dobu určitou či jiných nestandardních opatření (Kulhavý, Bartáková 2007).

Kombinace pracovní aktivity a péče o dítě či děti (především do 15 let věku nejmladšího dítěte) a domácnosti je pro ženu velmi zátěžová. Pouze necelá pětina žen uvádí, že nemá problémy s harmonizací pracovní a rodinné sféry (Křížková 2006:11). Dudová a kol. uvádí, že hlavní díl mentální práce v rodině vykonávají ženy matky, které také většinou vytváří zázemí pro ostatní rodinné příslušníky a starají se o výchovu dětí (2010). Z výsledků výzkumu Sociologického ústavu má současná žena na starost 90% běžně vykonávaných pracovních aktivit v domácnosti a ve třech čtvrtinách rodin je výhradně zodpovědná za péči a výchovu dětí (Rodina 96). V důsledku dvojího zatížení pociťují ženy značnou či nadměrnou únavu, která negativně poznamenává pociťovanou kvalitu jejich života i pracovních výkonů. Ženy matky mají ve srovnání s muži 1,6 násobnou šanci, že únava pramenící z péče o rodinu negativně ovlivní plnění jejich pracovních povinností (Maříková 2006). Žena vyčerpá placenou práci a péčí o rodinu téměř veškerý svůj čas, takže jí ho zbývá jen velmi málo jak na odpočinek a regeneraci, tak i na své zájmy a přátele, což se opět negativně odráží na ženině životní spokojenosti.

Mateřství klade na ženu zvýšené nároky na schopnost vykonávat ve stejném časovém období pracovní i rodinné povinnosti. V důsledku značného vytížení v rámci péče o děti a domácnost a nedostatečné možnosti regenerace doléhá na ženy únava, která negativně ovlivňuje jejich pracovní výkon. Dalším znevýhodněním spojeným s mateřstvím je diskriminace žen na pracovním trhu.

2.10. Reprodukční chování žen a jeho příčiny

Ve většině evropských zemí včetně České republiky převažuje rodina se dvěma dětmi (Hašková 2006:51). Reprodukční plány a preference žen se zdají být projevem jejich svobodné vůle, ve skutečnosti jsou ale ovlivňovány nejen osobními, ale také mnoha společenskými faktory. Soukromé představy žen (a mužů) o počtu a načasování narození dětí jsou ve skutečnosti korigovány kulturními a socioekonomickými normami

společnosti, a jsou tedy svobodné jen zdánlivě (Hašková 2006:52). Pohled do historie

18

ukazuje, že mateřství zdaleka nebylo svobodným rozhodnutím žen a často ani nereflektovalo jejich názor. Ženy mateřství „pouze“ realizovaly. Z biologické podmíněnosti se odvodilo přesvědčení, že žena rovná se matka, které je mateřské chování vrozené. Domnělý mateřský pud představuje samotnou podstatu ženiny osobnosti, jeho absence naopak znamená určitou „nenormálnost“, stav hraničící s patologií, který popírá přirozenou ženskou roli, a tudíž ženě znemožňuje její životní naplnění. Jednou z autorek, která přirozený mateřský pud zpochybňovala, byla de Beauvoirová (1967), podrobnou studii tématu pak provedla Elisabeth Badinterová (1998). Základ jejich tvrzení, a sice to, že mateřství je důležitým tématem, na jehož podobě je společnost silně zainteresována, je obecně platný. Společnost může používat mateřství jako účinný nástroj seberegulace a vhodně jím manipulovat pro osobní prospěch a podle aktuálních potřeb. Ukazuje se tedy, že navzdory biologické predispozici mateřství, přesněji řečeno těhotenství a porodu dítěte, je mateřství kontextuálně závislou proměnnou. Pohlížet na mateřství jako na společenský nástroj působí v protikladu k idealizaci mateřského citu téměř znevažujícím dojmem. Studie Badinterové ukazují, že podoba a prožitek mateřství v minulosti vždy úzce souvisel s aktuálním stavem a konkrétními specifiky dané společnosti. Připomínám, že mateřství, které je v obecném povědomí vnímáno jako nejvlastnější charakteristika ženy, je teprve od rozšíření účinné antikoncepce její svobodnou volbou. Po celá dlouhá staletí a tisíciletí byla žena k mateřství dvojím způsobem donucena (či odepřena): ze strany státu a z vůle muže. Mateřství, nebo reprodukční chování žen bylo za komunistického režimu a je i v současné společnosti ovlivňováno státní politikou. Na makroúrovni stát svými legislativními a ekonomickými opatřeními, nástroji sociální politiky, zaměstnaneckými podmínkami a institucionálním zabezpečení reprodukční chování buď podporuje, nebo tlumí.

Na individuální úrovni je reprodukční chování dnešních žen podle Křížkové ovlivněné hlavně jejich vzděláním. Ženy s vysokoškolským vzděláním plánují a realizují rodinu jen s jedním či dvěma dětmi častěji než ženy s nižším vzděláním. Vede je k tomu snaha nestrávit na mateřské dovolené příliš mnoho času, který by negativně ovlivnil jejich profesní dráhu (2006:52). Vzdělanější rodiče mají zpravidla i lepší

socioekonomické postavení a více finančních prostředků, které spíše než do vyššího

19

počtu dětí investují do kvalitní výchovy a rozvoje menšího počtu dětí. Podle Maříkové roste u žen s vyšším vzděláním statisticky významnou měrou orientace na pracovní sféru a klesá (méně významně) orientace na domácnost, rodinu a volný čas (2000:70). Ženy s vyšším vzděláním mají také většinou silnější profesní ambice a potřebu seberealizace v pracovní sféře a více touží uplatnit získanou kvalifikaci a pracovní dovednosti. Výzkumy ukazují, že u žen (i mužů) s vyšším vzděláním se jejich reprodukční plány a realita shodují mnohem více než u žen (a mužů) s nižším stupněm vzdělání (Testa, Toulemon 2005 in Křížková 2006:52).

Další významný faktor ovlivňující reprodukční volby žen je jejich věk. Mezi rostoucím věkem žen a počtem narozených dětí je nepřímá úměra (Rodiče 2005). Se zvyšujícím se věkem ženy také častěji snižují své reprodukční plány nebo od nich ustupují. Důležitou roli při realizaci ženinych reprodukčních představ hraje také skutečnost, zda žije v partnerském svazku, či nikoli. Partnerské soužití má na volbu mateřství pozitivní vliv, jeho absence tuto volbu naopak redukuje. Nezanedbatelnou úlohu při realizaci mateřství má i velikost místa bydliště. Mezi ním a počtem dětí opět platí nepřímá úměra (Rodiče 2005). Tato poslední proměnná se často prolíná se stupněm dosaženého vzdělání a jejich efekt se tedy posiluje.

Reprodukční chování žen (a mužů) je jen zdánlivě jejich soukromým a nezávislým rozhodnutím. Ve skutečnosti se odehrává v rámci společenského kontextu a je ovlivněno jeho ideologií, politikou a demografickými záměry. Ženy ale nepředstavují homogenní celek, je to vnitřně diferencovaná skupina, což se také odráží v různých reprodukčních volbách a preferencích.

2.11. Strategie slad'ování práce a rodiny

Představy, jak uspořádat pracovní a soukromý život tak, aby vyhovoval potřebám dítěte, se v sociologii označují jako ideologie mateřství (Badinterová 1998). V předchozích kapitolách jsem uvedla, že se pracující matka dostává do střetu pracovní a soukromé sféry a je nucena hledat postupy a strategie, jak tyto dvě oblasti harmonicky uspořádat. Marksová – Tominová ženám doporučuje, aby se ještě před založením

rodiny

zamyslely nad tím, jak si svůj budoucí život s dítětem představují včetně možných

20

uspořádání a modelů fungování (2009:17). Ženy matky se mohou v naší zemi spolehnout na mateřskou a rodičovskou dovolenou, na peněžní pomoc v mateřství formou pravidelných příspěvků, na zákonnou povinnost, že jim po dobu tříleté rodičovské dovolené zaměstnavatel bude držet jejich pracovní místo a také na síť předškolních institucí. Více než 80% matek s malými dětmi má však se sladěním práce a péče o rodinu problémy (viz výše) a 73% žen považuje za hlavní důvod problematického sladěování rodinné a pracovní sféry nedostatek peněz (Křížková 2006:45). Systém opatření a postupů je zpravidla řešen na individuální úrovni a vzniká podle potřeb a možností konkrétní rodiny. Z výzkumů ale vyplývají některé obecné požadavky a přání žen, které by jejich kombinování práce a rodiny prospěly (ČSŽ 1999 in Maříková 2002:61). Patří k nim služby a dobrá dopravní dostupnost v místě bydliště, otevírací doba obchodů, služeb, lékaře, pošty, úřadů a pod., která se alespoň někdy nekryje s pracovní dobou žen, zájmové kroužky pro děti a mládež, ale také zvýšení platů, které by ženám umožnilo financovat některé služby v domácnosti, změna postojů zaměstnavatelů k ženám a rozdílné rozdělení domácích prací mezi muže a ženu.

Sladěování rodiny a práce se opírá o tři základní pilíře: pracovní dobu a podmínky, předškolní zařízení a občanskou vybavenost. V mnoha případech se k tomu přidává i pomoc blízké rodiny, zpravidla prarodičů.

Jako nejvýhodnější se při návratu ženy do zaměstnání jeví jiné formy pracovních úvazků než standardní osmihodinový. Nejčastější a nejžádanější alternativu představují zkrácený pracovní úvazek, pružná pracovní doba, práce z domova či vlastní podnikání. Ty mohou ženě matce pomoci zorganizovat si čas podle potřeb rodiny, zároveň ale obsahují určitá rizika, kterých by si ženy měly být vědomy. Typickým příkladem jsou ženy podnikatelky, které jsou na jedné straně do určité míry nezávislé, mohou si samy organizovat rozsah práce i pracovní dobu a také se rozhodnout, kdy a na jak dlouho se po rodičovské dovolené vrátit zpět k pracovní činnosti. Na druhé straně si ale většinou nemohou dovolit přerušit svou práci na delší dobu, protože by ztratily zákazníky, takže standardní rodičovskou dovolenou prakticky neznají. Kromě toho si musí platit sociální pojištění, aby měly nárok na peněžitou pomoc v mateřství. Slavičková uvádí, že počet

žen podnikatelek neustále narůstá (především od roku 2011) a v současnosti tvoří jednu třetinu všech podnikajících osob (2016:9). Podle Křížkové je hlavní motivací k

21

samostatnému podnikání většiny žen podnikatelek v České republice lepší možnost kombinace pracovní a soukromé sféry (2007:54).

Kratší pracovní úvazky nechávají ženám matkám sice více času na péči o dítě/děti a domácnost, zároveň ale zvyšují riziko ztráty profesních schopností a zpomalení kariérního postupu (Maříková 2002:71). Z výzkumů (Rodiče 2005 in Křížková 2006:37) vychází najevo, že ženy matky pracují formou zkráceného úvazku mnohem častěji než muži otcové, ovšem možnost práce na nižší úvazek je u nás stále výrazně nedostatečná, v důsledku čehož touto formou pracuje celkově pouze 6,4 % žen (Rodiče 2005).

Z důvodů harmonizace pracovní a soukromé sféry volí ženy matky častěji než muži zaměstnání s pevnou pracovní dobou (72,6 %), která jim umožňuje pečovat o děti lépe než práce ve směnném provozu, či s nepravidelnou pracovní dobou.

Ženy matky, především malých dětí, jsou při volbě zaměstnání orientované v první řadě na mimopracovní podmínky jako je vzdálenost práce od domova, dopravní obsluha, možnost organizovat si pracovní dobu tak, aby vyhovovala potřebám dětí a rodiny a teprve potom přichází na řadu seberealizace a kariérní postup (Maříková 2006:33).

Ženy, které se po skončení rodičovské pauzy vracejí zpět do zaměstnání, jsou nucené sladovat pracovní a soukromý život tak, aby mohly realizovat obě tyto životní role podle svých představ. Náročnost tohoto procesu dokresluje skutečnost, že většina žen matek má s harmonizací rodiny a práce problémy. Úspěch sladování závisí na různých proměnných, mezi které patří zejména věk dítěte, druh pracovního úvazku matky, pomoc blízkých osob, socioekonomický status rodiny, velikost místa bydliště, jeho občanská vybavenost a další. Pracovní a rodinná sféra se v životě žen prolíná a navzájem ovlivňuje. Ženy matky ale nepředstavují homogenní skupinu a konečná uspořádání se většinou řeší na individuální úrovni.

3. METODOLOGIE VÝZKUMU

Hlavní výzkumnou otázkou mé práce je, zda má mateřství vliv na pracovní motivaci žen. K tomu, abych získala a mohla formulovat svá zjištění, bylo z mého pohledu zásadní pochopit, co pro ženy, které mi poskytly rozhovor, jejich pracovní aktivita znamená, čím pro ně v životě je. Totéž jsem potřebovala zjistit i o jejich mateřské zkušenosti. Hodnota a role práce a mateřství v životě mých participantek jsou tedy dvě podotázky, které považuji pro svůj výzkum a pro následnou analýzu za důležité. Poslední sledovanou podotázkou je, do jaké míry byly a jsou ženy z mého výzkumu ovlivněny ve svých profesních a mateřských volbách vzorem svých matek.

Můj výzkum se realizoval v rámci konstruktivistického paradigmatu, neboť se domnívám, že společnost, ve které žijeme, zásadním způsobem determinuje naše chování a životní volby. Vycházela jsem z toho, že neexistuje žádná objektivní realita prožívaná všemi stejným způsobem. My sami, tedy i mé participantky, si svou životní realitu „konstruujeme“.

Pro sběr dat jsem zvolila metodu polostrukturovaných rozhovorů, která je součástí kvalitativního výzkumu. Umožnila mi do vyprávění žen citlivě zasáhnout a formou doplňující otázky získat upřesnění nebo detailnější popis či osvětlení toho faktoru, který byl pro můj výzkum potřebný.

Polostrukturovaný rozhovor jsem volila i proto, že u něho není nutné dodržovat ve vyprávění chronologickou linii, jak je tomu např. u narativního rozhovoru. Mým úmyslem sice bylo zachytit časový vývoj u mnou sledovaných kategorií, tj. mateřství a pracovní aktivity, nebylo ovšem nutné, aby participantky odvyprávěly svůj příběh v striktně chronologické posloupnosti. Při mém výzkumu mi nešlo o životní příběh jako celek, ale o zvolená dílčí životní témata a jejich vzájemný vztah. Vyprávění tedy nebylo nutně kontinuální, ale spíše tématicky úsekové. Jednotlivé rozhovory se od sebe odlišovaly jak svou plynulostí, tak i svou strukturou. U jedné z participantek se rozhovor svou plynulostí a chronologickou posloupností přibližoval narativnímu rozhovoru, aniž bych do něj musela zasahovat doplňujícími otázkami a poskytl mi

nesmírně obsáhlou škálu informací. U většiny ostatních jsem vycítila, že je vhodné, abych jim pro zachování plynulosti rozhovoru a také proto, abych předešla možným

23

rozpakům z toho, že samy přesně neví, jak ve vyprávění pokračovat, pokládala doplňující otázky. Výsledný rozhovor pak byl poměrně strukturovaný. Je třeba si uvědomit, že ačkoli se můj výzkum týkal témat, která jsou v životech participantek, ale i velké většiny ostatních žen klíčová, jsou ale zároveň nesmírně obsáhlá a mohou být nahlížena a zkoumána z mnoha možných úhlů pohledu. Očekávala jsem, že participantky mohou mít do určité míry zpracované a utříděné názory na problematiku mateřství a pracovní aktivity, protože se těmito tématy ve svém každodenním životě běžně zabývají (Atkinson, Coffey 1998), ale mají je zpracované spíše jako jednotlivé kategorie, aniž by měly zcela ujasněno, jak a nakolik podléhají vzájemnému vlivu. To se také potvrdilo během jednotlivých rozhovorů, kdy participantky při vyjadřování hodnotových intenzit a priorit někdy váhaly nad konečnou odpovědí, dlouze se nad ní zamýšlely a občas nebyly schopny určitý hodnotový vztah či postoj definovat. I toto sdělení pro mě samozřejmě mělo svou výpovědní hodnotu, protože dokládalo citové a názorové rozpoložení participantky a dokazovalo složitost, komplexnost a mnohovrstevnatost sledovaných témat.

V neposlední řadě mi metoda polostrukturovaných rozhovorů umožnila naslouchat autentickému hlasu jednotlivých žen, což je ve feministickém kvalitativním výzkumu žádaným předpokladem (Reinharz 1992), aniž by docházelo k nutnosti interpretovat hlas určité sociální skupiny (Spivak 1988), která vždy znamená určité zkreslení. Každá participantka vždy sdělovala svou vlastní jedinečnou zkušenost a prožitek (Kiczková 2006) a jednotlivé výpovědi pro mě představovaly nasbíraný cílový materiál pro můj výzkum, jehož výstupy ale není samozřejmě možné vzhledem k početně velmi nízkému vzorku participantek zobecňovat a aplikovat na širší populaci.

Ačkoli jsem zmínila, že každá z participantek mého výzkumu zastupovala ve svém vyprávění pouze samu sebe a neinterpretovala zkušenost nikoho jiného, do procesu vytváření a přidělování významů jejich sdělení jsem samozřejmě vstoupila já jako výzkumnice. Měla jsem na paměti, že feministický výzkum klade důraz na rovnocenný vztah výzkumnice a participantky (Reinharz 1992), který Kiczková definuje jako vztah subjekt – subjekt neboli vztah symetrické reciprocit (Kiczková 2006).

Navození takového vztahu během rozhovoru přispívá k vytvoření příjemné atmosféry a především umožňuje participantce pocítovat větší respekt k ní samotné i k jejímu

24

vyprávění ze strany výzkumnice, než by tomu bylo v hierarchickém vztahu. Participantka pak většinou vystupuje s větším sebevědomím a je nepřímo motivována ve svém vyprávění pokračovat upřímně a přirozeně, nikoli stylizovaně. Její výpověď má tak pro výzkum vyšší autentickou hodnotu.

Při uskutečňování rozhovorů mi velmi pomohlo, že jsem v rámci svých dosavadních studijních i pracovních aktivit (náplní v mém současném zaměstnání je i komunikace a jednání s návštěvníky, obchodními partnery a médii, včetně vedení či absolvování rozhovorů) již uskutečnila určitý počet rozhovorů, a to jak z pozice tazající, tak i z pozice tázané. Snaha o navození rovného vztahu byla tedy pro mě do značné míry již zažitým mechanismem. Další velkou výhodou při uskutečňování rozhovorů byla i skutečnost, že se se všemi participantkami osobně znám, s většinou z nich mám vztah úzkého přátelství, který navození rovnocenného vztahu během rozhovorů usnadňuje.

Osobní přátelství s participantkami však představuje také riziko, že se výzkumnici nepodaří si během rozhovorů udržet profesionální odstup, přenesou rozhovor do důvěrnější osobní roviny a nechá se do rozhovoru emocionálně „vtáhnout“ a částečně, nebo zcela opustí svou pozici. Feministický kvalitativní výzkum sice zpochybňuje objektivitu a přiznává výzkumníkům/icím účast na průběhu výzkumu (Kiczková 2006), předpokládá vyjádření zpětné vazby výzkumnice, dokonce i projev emocionální účasti jako je např. soucit s participantkou, ale nedovoluje výzkumníkům/ icím domýšlet sdělení participantek ani se transformovat do jejich pozice a mluvit za ně (podrobněji rozvíjím v kapitole Etika výzkumu). Tento přístup se mi, domnívám se, podařilo docela úspěšně, ačkoli ne dokonale během výzkumu aplikovat. Někdy se mi však stalo, že jsem od participantek nedokázala získat všechno to, co jsem si od rozhovoru slibovala. I přesto jsem ale nasbírala obsáhlý a podnětný materiál postačující k následné analýze.

3.1. Výběr vzorku participantek

Jak jsem uvedla v úvodu práce, počet žen, které mají jak mateřskou, tak i pracovní

zkušenost, je v naší společnosti značný. Nebylo tedy složité získat pro můj výzkum dostatečný počet participantek. Měla jsem ale pro svůj výběr určitá kritéria, o

25

kterých jsem se domnívala, že mi rozhovory se ženami usnadní a zefektivní. Důležitá pro mě byla dobrá komunikační a vyjadřovací schopnost participantek. Zároveň jsem chtěla, aby všechny participantky měly již ukončenou rodičovskou dovolenou, protože s určitým časovým odstupem a také již realizovaným návratem do pracovního procesu se zvyšovala pravděpodobnost, že participantky již prošly určitou reflexí a vytvořily si na celý proces mateřství versus práce jistý náhled a zhodnocení. Zapojením těchto kritérií se pak počet žen, se kterými jsem měla provádět výzkum, částečně zredukoval. Obrátila jsem se především na své blízké okolí a oslovila jsem ženy, které znám a se kterými mám přátelský vztah. Vytvořila jsem si tedy tzv. účelový vzorek. Záměrně jsem si k rozhovorům zvolila ženy, o kterých jsem věděla, že mají otevřenou a vstřícnou povahu a také nadprůměrné komunikační schopnosti, abych tak zvýšila pravděpodobnost efektivní spolupráce s nadějí na získání potřebných informací. Zároveň jsem usilovala o získání co nejpestřejšího vzorku žen z hlediska věku, vzdělání, druhu pracovního poměru, věku dětí, výši pracovního úvazku, rodinného stavu a pracovního oboru, ale také národnosti. Nakonec jsem si sestavila seznam asi desítky žen ze svého okolí, oslovila jsem je, seznámila je se svým výzkumem a požádala jsem je o rozhovor. Celkem jsem uskutečnila rozhovory s devíti ženami ve věkovém rozmezí od 34 do 54 let, z nichž 5 mělo vysokoškolské, 2 středoškolské vzdělání s maturitou a 2 byly vyučené. Osm participantek mělo 2, jedna žena pak 3 děti, kterým bylo od 3 do 30 let. Osm žen bydlí v menším městě (13 000 obyvatel) a jedna na venkově. Všechny participantky v době rozhovorů pracovaly buď na celý, nebo na zkrácený úvazek a měly již skončenou rodičovskou dovolenou. Všechny mnou oslovené ženy byly ochotné se mého výzkumu zúčastnit bez jakýchkoli dalších podmínek nebo omezení. Hned při oslovení jsem je samozřejmě informovala o anonymitě výzkumu (dále v kapitole Etika výzkumu). Nyní bych pro úplnost a větší plastičnost jednotlivé participantky krátce představila (jejich skutečné jméno bylo změněno). Tato krátká uvedení participantek poukazují na jejich individuální rysy a životní okolnosti.

Sabina:

Sabina má dvě děti ve věku 18 a 13 let, se kterými čerpala klasickou mateřskou a rodičovskou dovolenou v délce 3 a 3,5 roku. Během první rodičovské dovolené

26

studovala v kombinované formě na vysoké škole. Vše dokázala zvládnout díky skvěle fungujícímu rodinnému zázemí. Sabina je a vždy byla státní zaměstnankyní. Bydlí se svou rodinou v menším městě a se svou situací je spokojená.

Žofie:

Žofie má dvě děti ve věku 12 a 7 let, ale ani s jedním nečerpala klasickou mateřskou a rodičovskou dovolenou, protože jí to druh její práce nedovoluje a svou pracovní aktivitu nechtěla po dobu mateřské dovolené přerušovat ani z důvodu zájmu. Práci ve zredukovaném množství považovala během času, který strávila se svými dětmi doma za vítané a někdy i nutné zpestření. Během druhé mateřské dovolené se rozešla s manželem a odstěhovala se na venkov, kde žije s dětmi a novým partnerem. Během rozchodu s manželem si uvědomila, jak důležitá je pro ni ekonomická nezávislost. Žofie je podnikatelka a výzkumnice a její práce ji velmi naplňuje.

Jana:

Jana má dvě již dospělé děti, se kterými čerpala klasickou mateřskou a rodičovskou dovolenou navzdory své lékařské profesi. Nezůstala však bez kontaktů se svým oborem po celou dobu, kdy byla s dětmi doma, ale zařídila si možnost vykonávat svou práci jeden den v týdnu, což pro ni znamenalo nejen udržování profesních dovedností, ale také vítané zpestření a chybějící kontakt s lidmi. Zároveň se během rodičovské dovolené připravovala na složení odborné atestace. S náročnou situací jí byl velkou oporou manžel a rodiče. Má ráda svou profesi, ale nikdy ji nestavěla nad rodinu. Bydlí se svým manželem v menším městě.

Soňa:

Soňa je cizinka žijící se svou rodinou v České republice. Má dvě malé děti ve věku 3 a 5 let, se kterými nedávno dočerpala rodičovskou dovolenou. Je vysokoškolsky vzdělaná, ale nikdy nepracovala ve svém oboru. V současné době se začíná pracovně začleňovat do rodinného podniku. Pracuje nepravidelně, vždy po domluvě s manželem,

kteřý jí v době její nepřítomnosti doma zastupuje v péči o děti. Soňa si velmi váží rodiny a staví ji ve svém životě na první místo. Ráda se ale také cítí pracovně užitečná

27

pro svou rodinu a velmi oceňuje volnou pracovní dobu. Rodina hrála při jejích životních rozhodnutích vždy zásadní roli. Se svou současnou situací je spokojená.

Helena:

Helena pracuje v současné době jako osoba samostatně výdělečně činná, ale prvních deset let své pracovní aktivity byla zaměstnaná v oblasti služeb a cestovního ruchu. Má dvě děti ve věku 12 a 9 let, se kterými vzhledem k charakteru své práce a zachování pracovních kontaktů nečerpala klasickou mateřskou, ani rodičovskou dovolenou. Práci považovala a považuje za povinnost, která k životu neodmyslitelně patří a zvláště po narození prvního dítěte ji vykonávala v takovém rozsahu, který ji přivedl ke kolapsu. S druhým dítětem si uvědomila jedinečnost a neopakovatelnost času stráveného s dětmi a rodinou a své pracovní závazky od té doby částečně zredukovala. Reflektuje vliv své původní rodiny (role matky) při vytváření vlastních modelů a vzorců a její životní výzvou je se od nich osvobodit. Pracuje ráda především kvůli kontaktům s lidmi a je přesvědčena, že těmito zážitky obohacuje svůj vztah k dětem a vnáší do něho další dimenzi. Žije v nepříliš funkčním manželství v menším městě.

Martina:

Martina prožila dětství pod silným vlivem autoritativního otce, vůči kterému se pak dlouhá léta vymezovala. Začátek pracovní aktivity pro ni znamenal především svobodu a únik z otcova vlivu. Vdala se v zahraničí a založila si tam rodinu. Je matkou dvou dospívajících dětí, které prvních pět šest let vychovávala převážně sama. Její partner byl pracovně velmi vytížen, ale i neochoten se na výchově dětí podílet. Před narozením dětí i ona pracovala v rodinné firmě svého manžela, v čemž pokračovala i po porodu dětí. Výhodou pro ni byla volná pracovní doba, pracovní vytížení si určovala sama. K práci ji motivovala touha být užitečná a pomoci svému manželovi tím, že za něho převezme část jeho závazků. V rámci rodinné firmy nepobírala svůj plat a pociťovala tíži finanční závislosti na manželovi. Nyní žije s dětmi opět v České republice a pracuje v podniku své sestry, kde velmi oceňuje nadstandardně dobré

vztahy. Cítí se spokojená, ačkoli přiznává, že má na své děti méně času, než by chtěla.

28

Adéla:

Adéla je energickou matkou tří dětí. Dvě z nich jsou již dospělé, třetímu je 5 let. Mateřskou dovolenou čerpala v případě prvních dvou dětí, kdy byla zaměstnaná v oblasti cestovního ruchu. Brzy se ale pustila do vlastního podnikání, ve kterém je velmi výkonná a úspěšná. V současné době se svým pracovním aktivitám věnuje v omezené míře a svou energii i čas zaměřuje především na rodinu. Ačkoli efektivně vede mezinárodní společnost a má za sebou řadu pracovních úspěchů, považuje se v první řadě za matku a svou práci podřizuje a vždy se snažila podřizovat rodině. Je plně ekonomicky nezávislá a žije ve spokojeném manželství v menším městě.

Radka:

Radka je velmi samostatná a emancipovaná matka dvou dospělých dcer. Tíhu jejich výchovy a jejich hmotného zabezpečení nesla převážně sama. Také z tohoto důvodu nemohla čerpat klasickou mateřskou a rodičovskou dovolenou. Do zaměstnání se vracela dříve, než by si přála. Naštěstí se mohla spolehnout na pravidelnou a soustavnou pomoc své maminky, která již byla v důchodovém věku. Po narození druhé dcery si doplnila vzdělání a začala samostatně podnikat, čímž se její finanční situace velmi zlepšila, avšak opět na úkor času tráveného s rodinou. Teprve po odchodu dcer ze společného domova a může sama určit množství a tempo své práce a konečně se cítí spokojená. Práce pro ni znamená možnost tvořit, ale její děti jsou pro ni důležitější.

Petra:

Petra byla nejmladší participantkou v mém výzkumu. Má dvě děti ve věku 15 a 3 let, s kterými čerpala klasickou mateřskou a rodičovskou dovolenou. Její první zaměstnání po mateřské pauze bylo časově náročné a neumožňovalo jí věnovat se svému dítěti tak, jak by si přála, což pocítovala velmi tíživě. V té době byla závislá na pomoci své matky. Před druhým mateřstvím prošla rekvalifikací a založila si vlastní živnost, aby se mohla druhému dítěti plně věnovat. Pracuje na zkrácený úvazek a je spokojená. Pokud by si mohla zvolit, zůstala by doma a naplno se věnovala péči o děti a

domácnost.

3.2. Průběh a atmosféra rozhovorů

Rozhovory s participantkami jsem uskutečnila v době od listopadu 2016 do ledna 2017. Každá z participantek si pro rozhovor zvolila takové místo, které považovala za vhodné a já jsem toto rozhodnutí plně akceptovala. Většina rozhovorů se uskutečnila v mém bytě v době, kdy jsem měla jistotu nerušeného soukromí, menší část v mé kanceláři za stejných podmínek, jeden rozhovor se odehrál v domě participantky a dva poslední na pracovišti participantek v době, kdy neměly pracovní závazky. Atmosféra většiny rozhovorů byla velmi přátelská, uvolněná, došlo i na humorné situace. Jen jeden z rozhovorů měl trochu formálnější ráz, respondentka byla velmi věcná, rozhodná, působila sebevědomým dojmem a nedávala najevo žádné citové zaujetí. Forma jejího projevu ale kolidovala s jeho obsahem a s názorovými postoji participantky. Ještě jeden z rozhovorů, se od ostatních výrazně odlišoval. Respondentka byla velmi chaotická, nesoustředěná, přecházela od tématu k tématu a v podstatě mě po nastavení první otázky již nepustila ke slovu. Výsledný monolog byl pro mě takovým zklamáním, že jsem původně nezamýšlela jej použít. Po jeho přepsání jsem ale změnila názor, protože se ukázalo, že určité odpovědi mi poskytl a byl specifickou výpovědí této konkrétní ženy.

Po skončení rozhovoru jsem participantce poděkovala za její čas a ochotu a požádala jsem ji o vyplnění základních údajů biogramu (rok narození, vzdělání, počet dětí, velikost bydliště a druh zaměstnání). Po příchodu domů jsem si hned sepsala protokol o průběhu a atmosféře rozhovoru.

Jak jsem již několikrát zmínila, problematika vzájemného ovlivňování mateřství a pracovní aktivity, kterou ve své práci sleduji, je obsahově velmi rozsáhlá a pro participantky byla tato šíře důvodem mírné nejistoty, protože si nemohly utvořit konkrétnější představu o užším tématu rozhovoru. Já jsem tyto obavy předjímal a rozuměla jsem jim. Protože jsem si ale přála, aby participantky hovořily přirozeně a spontánně, do určité míry z momentálního popudu, neupřesnila jsem jim ráz rozhovoru předem. V průběhu rozhovorů jsem nabyla dojmu, že participantky mají vytvořený určitý náhled na danou problematiku, jejich postoje, názory a hodnocení byly

kompaktní, pevně ukotvené a vyjádřené s důrazem a přesvědčením, většinou bez váhání či nejistot, což velmi prospívalo plynulému toku hovoru. Před uskutečněním prvního

30

rozhovoru jsem si vypracovala čtyři tematické okruhy a ke každému z nich si sepsala možné doplňující otázky. Na ty také většinou v průběhu rozhovorů došlo. Rozhovor jsem už pak vedla bez nahlížení do svých poznámek a snažila jsem se zapamatovat co nejvíce z neverbálních projevů a atmosféry rozhovoru. Rozhovory jsem přepisovala v co možná nejkratším časovém odstupě od uskutečnění, většinou ve stejný a následující den. Přepisovala jsem doslovně, protože jak připomíná Reinharz (1992), už samotným přepisem vytváříme interpretaci. Nahrávky rozhovorů jsem kvůli naprosto přesnému přepisu poslouchala mnohokrát po sobě, takže jsem si je nakonec zafixovala v paměti. To se pak ukázalo jako užitečné během analýzy.

3.3. Etika výzkumu

V úvodu našeho setkání jsem participantky požádala o informovaný souhlas, řekla jsem jim, že informace, které mi svým vyprávěním poskytnou, budou zpracovány a použity výhradně v mé diplomové práci, kde se mohou také objevit kratší úryvky nebo citace, ale bude striktně dodržena jejich anonymita. Jména, která uvádím v jednotlivých medailoncích, jsou tedy smyšlená a veškeré další informace, které by mohly vést k identifikaci participantek (jména partnerů, děti, název pracoviště...) jsou v prepisech rozhovorů vynechané, nebo nahrazené jinými. Před začátkem rozhovorů jsem požádala o svolení pořídit si zvukový záznam a všechny ženy s tím souhlasily. Dále jsem je informovala, že mohou kdykoli odmítnout odpovědět na otázku, která by narušila jejich soukromí nebo jim byla nepříjemná a ze stejného důvodu rozhovor ukončit. K žádné z těchto variant ale naštěstí nedošlo. Během rozhovorů jsem nezaregistrovala situaci, kdy by otázka uvedla respondentku do rozpaků nebo jí byla viditelně nepříjemná. Domnívám se, že mé otázky nebyly intimního rázu, ani nebyly zaměřené do ryze soukromé oblasti. Žádná z žen nevyjádřila zájem si výslednou diplomovou práci přečíst a já sama jsem jim to ani nenabízela.

Problematickou skutečností pro mě představoval fakt, že většina participantek byly mé blízké přítelkyně, se kterými se znám dlouhá léta a mám o jejich životě mnoho

informací. Abych se vyhnula posunutí rozhovoru do příliš osobní roviny a aktivně do něj nevstupovala svými názory, poznámkami a především hodnoceními, vyjádřením

souhlasu či nesouhlasu, soustředila jsem se někdy až příliš silně na zachování profesionálního, ale nikoli lidského odstupu. Nevím, zda a do jaké míry to participantky pociťovaly, já sama jsem tuto snahu uvnitř pociťovala jako rušivou pro mou vlastní emocionální pohodu. Jak ale rostl počet uskutečněných rozhovorů, toto mé vnitřní napětí polevovalo a ke konci už téměř vymizelo. Dalším aspektem, který jsem měla při rozhovorech neustále a možná až příliš na mysli, byla volba jazykových prostředků. Abych napomohla příjemné atmosféře a komfortnímu pocitu participantek a také aby se mi podařilo udržovat rovný vztah mezi sebou a jimi, volila jsem většinou běžnou slovní zásobu a nikoli příliš odbornou terminologii, což platilo i pro větnou strukturu. Nyní si myslím, že jsem vzhledem k převážně vysokoškolskému a středoškolskému vzdělání participantek mohla bez obav volit i o něco odbornější terminologii. V době rozhovorů jsem to ale nechtěla riskovat.

Blízký vztah s respondentkami měl ale i svou kladnou stránku. Usnadnil mi navození vztahu symetrické reciprocity (Kiczková 2006), který pak charakterizoval celý čas rozhovorů, aniž bych se o něj musela vědomě snažit.

Chtěla bych ještě dodat, že všechny uskutečněné rozhovory mi přinesly mnoho zásadních a důležitých informací a že i mé blízké přítelkyně mě mnohdy svou výpovědí překvapily. Vyprávění o tom, jak mnohé z žen dokázaly překonat různé složité a náročné situace při péči o své děti a snaze zajistit jim svým pracovním nasazením materiální zabezpečení, klidný domov a možnosti rozvoje, ve mně vzbudilo obdiv a bylo pro mě lidským obohacením i inspirací, kterou si nadále ponesu v sobě. V souladu s Reinharz (1992), která podotýká, že v kvalitativním sociálním výzkumu dochází nevyhnutelně k vzájemnému působení respondentů/tek a výzkumníků/nic. Z pohledu feministického výzkumu považuji za přínosné především to, že byla ženám dána možnost vyjádřit vlastní zkušenost s tématy mateřství a práce, které naplňují jejich životy. Věřím, že pro ně samotné bylo důležité zjištění, že jejich příběh může být vyslechnut a že může být předmětem vědeckého zkoumání, ačkoli jen pro účely diplomové práce. Doufám, že jejich účast na mém výzkumu jim pomohla alespoň trochu prohloubit uvědomění si sebe samé i hodnoty obsažené v jejich zdánlivě

„obyčejných“ pracovních i mateřských postojích a aktivitách. Za ochotu sdílet se mnou část svého příběhu jsem jim hluboce vděčná.

3.4. Zvolená metoda analýzy dat

Polostrukturované rozhovory je možné nahlížet a analyzovat mnoha různými způsoby v závislosti na tom, jaká jsou témata výzkumníkova zájmu/zájmu výzkumnice a popřípadě vztahů mezi nimi a jeho/její způsob interpretace. Mezi často používané druhy analýzy patří kódování a indexování dat, jejich seskupování do příbuzných celků, selekce a hledání kauzální podmíněnosti mezi kategoriemi. Ať už je zvolený druh analýzy jakýkoli, měl by pracovat s co nejvěrnějším souborem dat (Reinharz 1992: 39-41). Považovala jsem proto za nutné provést naprosto verbálně přesný přepis rozhovorů, a to v co nejkratším časovém odstupu od jeho realizace, abych tak měla k dispozici informace, které jsou co možná nejvěrnější variantou toho, co bylo řečeno. Dobře si uvědomuji, že ani doslovný přepis není identickou kopií slovního projevu, který je doplněn také mnoha dalšími faktory, především neverbální komunikací. Přepis je dílem výzkumníka/nice a je již zatížen jeho způsobem interpretace (Reinharz 1992).

Cílem mého výzkumu bylo popsat vztah vzájemné interakce mezi mateřstvím a pracovní motivací žen. Obě tyto kategorie nelze nahlížet jako ohraničené celky fungující nezávisle na sobě i na dalších prvcích a součástech života žen, ale je třeba je posuzovat jako integrované složky mnohvrstevnatého celku ženina života, v němž vše probíhá ve vzájemné reakci a ovlivňování. K analýze dat jsem si proto zvolila metodu zakotvené teorie (Strauss, Corbinová 1999), která se zakládá na propojení jednotlivých témat a jejich zasazení do situace, v rámci které se odehrávají. Mým záměrem nebylo složit souvislý příběh, ale na pozadí životní reality odhalit kauzální a vztahové souvislosti mezi jednotlivými životními hodnotami, konkrétně mezi mateřstvím a pracovní motivací.

Mým výchozím materiálem byly přepsané rozhovory. Ty jsem nezpracovávala odděleně, ale přistupovala jsem k nim jako k jednomu informačnímu celku. Ve vyprávění žen jsem pak hledala témata, která se opakují a tvoří jakousi kostru (Riessman 2005: 2-3). Rozhovory obsahovaly značné množství informací, některé ale nebyly vždy relevantní pro mou výzkumnou otázku. Analýzu dat jsem začala tzv.

otevřeným kódováním, kdy jsem z informací vybírala nosné myšlenky a tvořila si z nich kódovací jednotky, kterých bylo ve finále opravdu velké množství. Těm jsem dále

přiřazovala významy a seskupovala jsem je na základě tematické příbuznosti do rodin kódů. Ačkoli se metoda zakotvené teorie řídí přesnými pravidly a sledem úkonů (Strauss, Corbinová 1999), při přiřazování významů jsem musela do procesu analýzy zapojit i imaginaci, která je také jedním ze způsobů analýzy. Z rodin kódů jsem si následně vytvořila kategorie. Dalším krokem pak bylo axiální kódování, tedy hledání příčinných souvislostí mezi jednotlivými kategoriemi a subkategoriemi (Strauss, Corbinová 1999).

Počáteční fáze analýzy byla hodně náročná na soustředění, a abych se v následujících fázích analýzy neztratila, snažila jsem se striktně dodržovat doporučenou sekvenci úkonů podle popisu Strausse a Corbinové (1999), takže zpočátku měla má práce s daty pevný řád a organizaci. Když jsem pak dospěla k axiálnímu kódování, hledání příčin a následků vybraných jevů a jejich interpretaci, dostala má práce spíše tvůrčí charakter, což bylo opravdu příjemné a místy i napínavé. Musím ale říci, že mé interpretace nevznikaly okamžitě a beze změn, ale v postupném procesu, a že jsem k nim dospívala i skrze přehodnocení. Chtěla bych proto zdůraznit, že můj způsob interpretace dat a formulace empirických zjištění je jedním z možných způsobů a že dané téma může být studováno a analyzováno i zcela odlišně.

4. DVOJÍ NAPLNĚNÍ ŽIVOTA ŽENY: MATEŘSTVÍ A PRÁCE. EMPIRICKÁ ČÁST

4.1. "Pokud nevím, nechám si poradit"

Jedna z mých výzkumných podotázek se týkala formování pracovních návyků a vztahu k práci v původních rodinách žen. Rodina je naším prvním socializačním prostředím (Keller 1992:33), které spoluutváří naše návyky, chování a postoje. Zajímalo mě, jak byl definován vztah a motivace k práci v původních rodinách participantek, zejména u jejich matek, nakolik se samy participantky cítily být tímto modelem ovlivněné a zda hrál důležitou roli při volbě jejich budoucí profese. Z výpovědí vyplývá, že většina matek mých participantek byla ke své práci pozitivně motivována.

„..... myslím si, že ji práce bavila, ona je taková hospodyně, je takovej ten typ myslím si, že ji naplňuje péče o jiný osoby a vždycky taková byla ... pečuje ráda o lidi kolem sebe, to tak je a je to i její pracovní náplň po celý život“ (Sabina)

„..... mamka pracovala a asi jí to dost bavilo, protože v rámci té práce se ještě potom pustila do studia, dělala si při tom ještě vysokou školu, aby si víc prohloubila znalosti v tom, čemu se věnovala“ (Žofie)

„..... pracovala ráda, chodila do práce ráda, i když to bylo náročné, protože nebyla přes týden doma, byla s námi málo a o víkendu pak doháněla práci v domácnosti ale chodila do práce ráda, navíc její plat byl v rodině potřebný, rodiče pak stavěli dům, takže to bylo znát“ (Soňa)

Osm z devíti participantek vyjádřilo přesvědčení, že jejich matky měly nezávisle na druhu práce, kterou vykonávaly, ke své pracovní aktivitě převážně nebo zcela pozitivní vztah, a to i přes to, že musely čelit různým překážkám a obtížím (dlouhá nebo nevyhovující pracovní doba, nutnost dojíždět do zaměstnání, nízké finanční ohodnocení,

vertikální i horizontální segregace na pracovním trhu a další). Hlavními pracovními motivačními faktory jejich matek byly podle slov mých participantek finanční

35

spoluúčast na rodinném rozpočtu a osobní uspokojení a naplnění z vykonávané práce. Pouze dvě z participantek popsaly pracovní motivaci své matky jako ryze materiální a účelovou.

„..... já si myslím, že ona (matka) tam chodila pro peníze. Myslím, že ji jinak nehodnotila v tej době se nehodnotilo, jestli tě baví nebo nebaví měla práci blízko bydliště, zajištěný příjem, tak tam chodila a jestli jí to nějak naplňovalo, tak to si nemyslím“(Helena)

„.....mamka pracovala nejdřív ve fabrice a na směny, to bylo hodně náročný hlavně fyzicky, vracela se domů hodně unavená třeba po noční přišla ráno domu a bylo na ní vidět, jak je unavená a pak ještě hned dělala něco doma ale prostě do práce musela, aby si vydělala peníze, jinak to nešlo ta práce ji určitě nebavila, to ani nešlo“ (Petra)

Podle Matouška (1997:55) sice dítě napodobuje rodiče stejného pohlaví, ale neztotožňuje se s ním bezvýhradně. I podle Křížkové jsou pracovní a reprodukční preference žen flexibilní a proměnná kategorie, závislá kromě rodičovského vzoru i na vnějších vlivech a na jejich osobním vývoji (2011). Nelze proto vytvořit jednoduchý vzorec přenosu matčiny pracovní motivace na dceru. Pozdější studijní a profesní volby participantek ovlivňovali i další členové rodiny, spolužačky nebo kamarádky, tedy osoby z dalších sociálních prostředí.

Volba studia, které mělo mé participantky připravit na výkon zamýšleného budoucího povolání, se uskutečňovala především v kruhu rodiny, což je podle Křížkové a kol. běžná praxe (2011:59). Rodina a lidé z blízkého okolí mají již zpravidla zkušenosti s pracovním trhem, dokáží zvážit více faktorů pro a proti, bývají považováni za autoritu nebo osobu, ve kterou má mladá žena důvěru. Některé z mých participantek nasměrovala k budoucímu studiu právě osoba blízká. De Singly uvádí, že se socializační role rodiny stále redukuje a mnohé její poradní a rozhodovací kompetence přebírají instituce (1991:20). Janu tak spíše než rodina nasměrovala k budoucímu povolání její středoškolská učitelka.

"... já jsem se rozhodovala mezi pedagogikou a medicínou a trošku mě nasměrovala moje třídní učitelka na gymnáziu, protože jsem si nevěřila a ona si mě zavolala a říkala: „Proč si tam

36

dáváš i ten pedák?“ „No, protože na medicínu třeba nemám“ a ona říkala: “No, kdo jinej než ty!“ tak mě trošku jako postrčila“(Jana)

U jiné participantky svou úlohu sehrálo prostředí rodiny a školy, aniž by bylo potřeba přímého doporučení konkrétní osoby.

„protože maminka mého táty byla učitelkou v tý samý mateřský školce ta mateřská školka se do mě zadrápla, tak už asi v pátý třídě jsem uvažovala, že budu učit“ (Sabina)

V rodině další participantky na diskuzi o budoucím povolání vůbec nedošlo. Rozhodovací kompetence měl především otec a ačkoli jeho rozhodnutí bylo jednoznačné, jeho dcery jej akceptovaly jako přirozené vyústění toho, jak je otec doma vychovával a rozvíjel. Podle studií Možného komunikují dospívající o tématech jako je škola, kamarádi, móda apod. mnohem častěji s matkou než s otcem a otec se také mnohem méně zajímá o školní záležitosti svých dětí a méně zasahuje dospívajícímu do volby povolání. Pokud se však do rozhodování o budoucím studiu či povolání otec zapojí, je to podle Možného (1990) spíše formou nařízení než diskuze. Tomu odpovídá případ Adély jen částečně. Ona i její sestra šly studovat obor, který určil jejich otec, ale který měl zároveň i spojitost s tím, jak byly dcery otcem vychovávané a rozvíjené. Otcovo rozhodnutí přijala Adéla jako logické vyústění aktivity, která ji doprovázela celé její dětství.

„ ... můj táta byl fyzik, u nás pořád všude ležely nějaký kabely a dráty s tím jsme si hrály už jako malý holky, to bylo prostě normální, jo? zkrátka úplně přirozený, on nás taky naučil sestavovat obvody, letovat a všechny tyhle věci mně bavily jazyky, ale když se u nás pak rozhodovalo, kam pudem na vysokou školu, tak táta řek, že obě musíme se sestrou vystudovat technickej obor, tak jsem vystudovala fyziku a informatiku“(Adéla)

V případě Martiny, která neměla o svém budoucím povolání sama žádnou konkrétní představu, zapůsobila volba kamarádky, která byla v této životní fázi pro

Martinu právě tou blízkou a důležitou osobou, podle níž se Martinina volba řídila.

37

„ kam šly kamarádky, tam jsem šla i já ... hlavně, víš co, já když jsem si vybírala, kam mám jít, tak mě bylo jenom třináct, jak to byla ta osmiletka, tak já jsem byla úplně malá, hloupá, já jsem vůbec nevěděla, co budu dělat to nějak tak vyplynulo“.... (Martina)

Některé z participantek také neměly jasně zvolenou svou budoucí profesi, nevěděly, čemu přesně by se chtěly věnovat, co by je bavilo. Rodina ani blízké okolí u nich ale nesehráli roli poradního sboru, takže šly cestou pokus – omyl a trvalo jim déle, než se „praxí života“ propracovaly k určité profesi, která je bavila a uspokojovala.

„ ... no, já jsem to jasně daný neměla, já jsem dlouho nevěděla, takže jsem šla tady na gympl a pak jsem se, protože mě bavily jazyky, tak jsem myslela, že se dostanu na překladatelství, jenže jsem se vlastně napoprvé nedostala a pak už jsem se zapletla do života, do práce“(Helena)

„ já jsem se rozhodla po cestě života ... určitou představu jsem měla, když jsem byla menší, chtěla jsem být právníčkou. Nastoupila jsem potom na právnickou fakultu, ale po roce jsem pochopila, že to není nic pro mě a změnila jsem školu“.... (Soňa)

Uvedené výpovědi participantek potvrzují teoretický předpoklad o vlivu základních socializačních prostředí: rodiny, školy, okruhu přátel a vrstevníků na životní orientaci, volby a směřování dětí a dospívajících, v mém případě participantek (Možný 2011:166). Výběr studia či povolání byl u žen z mého výzkumu ovlivněn především jejich vlastní rodinou, někdy převážil vliv otce, jindy matky či dokonce babičky, svou váhu měl ale i názor kamarádek, sourozenců a pedagogů. V některých rodinách se bralo v úvahu přání participantky, v jiných převládl názor rodičů, kteří se domnívali, že jejich volba je pro jejich dceru z hlediska pracovního trhu výhodnější. Křížková připomíná, že segregace pracovního trhu zpětně negativně ovlivňuje rozhodování rodičů a škol o studijním a profesním směřování dospívajících. Jejich volby vychází do značné míry z dostupných příležitostí k uplatnění v blízkém okolí (Anker in Křížková 2011:24).

Samotné rozhodnutí bylo u mých participantek učiněno v souladu s oblastí zájmu dcery a s jejím souhlasem, což částečně platí i v případě Adély. Participantky, které tento vzor

38

postrádaly nebo jim s volbou studia nikdo z blízkých nepomohl, se (jejich slovy) vydaly svou vlastní cestou a během ní si postupně upřesňovaly a korigovaly svá přání a možnosti. Je možné, že podobný proces hledání proběhl i u těch participantek, které si své povolání zvolily přímo, ale žádná z nich se mi o tom nezmínila. Žádná žena z mého výzkumu rovněž nevedla, že by při volbě studia nebo povolání zohledňovala ona sama nebo její rodina skutečnost, zda bude její budoucí profese slučitelná s mateřskou rolí, jak je podle Křížkové a kol. (2011:47) časté. Tato výchozí determinace se u mých žen tedy nepotvrdila, respektive o ní participantky nehovořily.

4.2. První zkušenosti na pracovišti: je to jiné, než jsem čekala

Ukončení studia a vstup do zaměstnání představuje jeden z nejdůležitějších mezníků v životě člověka. Já jsem se snažila pochopit, jak probíhal u mých participantek výběr prvního zaměstnání, jaká k němu vedla cesta a především, jak ony samy prožívaly svou první pracovní zkušenost.

První zkušenosti žen po nástupu do placeného zaměstnání se odvíjí od více faktorů, mezi něž patří stupeň dosaženého vzdělání, naplnění očekávání, vztahy na pracovišti, finanční ocenění, pocit užitečnosti a seberealizace. U mých participantek byla škála prvních pracovních zkušeností poměrně rozsáhlá. Pohybovala se od naprosté nebo převážné spokojenosti až po zklamání a následný odchod. Většina žen uvedla, že neměla v souvislosti se svým prvním zaměstnáním příliš konkrétní očekávání. Pokud je měla, ukázalo se, že realita byla často odlišná. Tuto reakci popisuje Havlová jako velmi rozšířenou. Podle ní je období první pracovní zkušenosti charakterizováno konfrontací představ s realitou, která bývá podle jejích studií podstatně jiná a často spíše horší (1996:75). První zaměstnání tedy kromě zvládnutí pracovní náplně vyžaduje i schopnost se vyrovnat s konfliktem představ a reality, jehož zvládnutí bývá mnohdy obtížnější než osvojení si pracovních nároků. Havlová v této souvislosti uvádí, že neúspěšné zvládnutí tohoto střetu může negativně poznamenat celoživotní pracovní dráhu člověka (1996:75). Nyní se blíže podívám na několik zásadních reakcí a postojů, které mé participantky

uvedly v souvislosti s první placenou pracovní činností.

4.3. Pracovní důvody a motivace

4.3.1. Vlastní výdělek: nezávislost i zklamání

Placená práce je vnímána jako účinný emancipační prostředek a za takovou ji také považují všechny participantky. Některé z nich ale finanční ohodnocení na začátku pracovní dráhy nemile překvapilo či zklamalo.

„Já když jsem nastoupila do práce, tak vím, že jsem z prvního platu byla hodně zklamaná, protože jsem brala nějakých dvatisíce asi sedmset korun zklamalo mě to, že ačkoli jsem na to měla vzdělání, že ty platy ve státní správě jsou v širokém společenským povědomí vnímány tak, že si tam člověk přijde na spoustu peněz vůbec to není pravda“..... (Sabina)

„Já když jsem nastoupila, tak jsem nebyla vůbec finančně nezávislá, nástupní plat lékaře je poměrně nízký a já, když jsem nastoupila, tak už jsme měli dvě děti a můj muž neměl zas až tak dobrý zaměstnání, takže my jsme byli finančně závislí ze začátku na rodičích z finančního hlediska jsem začala být nezávislá ve čtyřiceti letech, když jsem šla do soukromá“ (Jana)

„Ty začátky byly finančně hodně složité, to jo pracovala jsem a musela jsem vydělat dost peněz pro tu dceru, že jo, protože manžel ty peníze moc neřešil, to bylo hodně na mně a když pak odešel a už jsme měli dvě děti, tak to pak bylo úplně na mě, to bych nás uživila“ (Radka)

Situace Sabiny a Jany ukazuje, že vysoká úroveň vzdělání a profesních kompetencí nemusí automaticky znamenat také adekvátní finanční ohodnocení. Obecně se dá říci, že u participantek byly začátky jejich pracovní kariéry spojeny se spíše nedostatečným finančním ohodnocením. Nízké výdělky jim nepřinášely uspokojení, ale spíše rozčarování a zklamání. Ženy z mého výzkumu reagovaly většinou s trpělivostí a doufaly, že časem se bude jejich finanční situace zlepšovat. Tato představa byla podložena buď konkrétním pracovním plánem, který ženy chtěly v blízké budoucnosti realizovat, nebo faktem, že zkušenosti, dovednosti a kontakty, které na pracovním trhu

získají, budou moci později zúročit a zajistit si tak vyšší příjem. Jak uvádí Havlová, profesní zkušenosti představují společně se vzděláním žádanou kvalifikaci (1996:49). U

40

žen z mého vzorku jsem vysledovala odlišnou strategii v závislosti na vzdělání. Vysokoškolsky vzdělané participantky vykazovaly vyšší míru trpělivosti ve vztahu k jejich finanční situaci a také silnější důvěru ve své schopnosti a možnosti, které jim časem přinesou více peněz. Jinými slovy předpokládaly, že se jejich pracovní dráha i finanční zajištění budou v budoucnu vyvíjet k lepšímu. U všech participantek se jejich finanční ohodnocení postupně zvyšovalo, ale kromě Jany a Adély nedosáhlo takové výše, kterou by ony samy považovaly za adekvátní. Participantky tuto skutečnost většinou nepovažovaly za zdroj frustrace, selhání nebo neúspěchu, protože výdělek nebyl jejich jedinou pracovní motivací. Obecně je ale nespokojenost s finančním uznáním za práci jedním z hlavních důvodů, které pracovník/ce uvádí při dobrovolném odchodu ze zaměstnání (Havlová 1996:53).

4.3.2. Fenomén jménem kolektiv

Participantky mi často říkaly, že jeden z hlavních důvodů, proč zůstávají v zaměstnání, které je finančně příliš neuspokojuje, je přátelský, fungující a lidsky sladěný pracovní kolektiv. Ten pro ně představuje důležitou hodnotu. Význam pracovního kolektivu hraje v rozhodování, zda přijmout určitou práci, setrvat v ní, nebo ji opustit a hledat si jinou, jednu z klíčových rolí. Většina žen z mého výzkumu byla ochotna akceptovat nějakou nepříjemnou nebo nevýhodnou stránku své práce proto, že se cítila velmi dobře v pracovním kolektivu. To je patrné ve vyprávění Jany o motivační síle příjemného pracovního kolektivu v případě její maminky.

„Moje maminka pracovala v (název instituce, pozn. autorky) jako úřednice, začínala u přepážky, no a postupně se vypracovala, až byla vedoucí půjček. Bohužel se dostala zrovna do funkce vedoucí půjček v době, kdy po revoluci tady byl rozmach půjček, takže to pro ni bylo těžký období, kdy jako vedoucí měla velkou zodpovědnost, takže to bylo období pro ni velmi stresující, pamatuju si, že chodila domů a občas i plakala, ale jinak se jí ta práce určitě líbila hlavně kvůli tomu kolektivu žen, bavily se o vaření, chodila domů s novými receptama“ ... (Jana)

„Já to mám takový rodinný, mám to jako práci, samozřejmě, ale já myslím, že tam mám i kus srdce ... že je to taková příjemná práce ... bonusová, já bych asi ani nemohla pracovat někde,

41

kde bych nebyla úplně spokojená s těma lidma, s kterýma pracuju“ ... (Martina)

„... mně ta práce baví i pro ten kolektiv, co tam máme ... jsme tam samý ženský a měla jsem asi to štěstí, že jsem si s nima sedla, se všema jsem mohla bejt v těch kancelářích“.... (Sabina)

„ ... práce je pro mě důležitá i kvůli lidem jako spousta lidí pracuje z domova, tak to bych já neuměla ... jenom práce z domova a nedávat se dohromady s lidmi, to ne“ (Helena)

Specifika ženského kolektivu hodnotila většina participantek kladně. Pouze Radka měla k ženskému kolektivu výhrady.

„ ...mně nikdy nevyhovovalo pracovat v ženském kolektivu ženské jsou no, ony nikdy neměly doopravdy důležité starosti, jo ... nic vážného neřešily, tak se zabývaly blbostmi, mně vždycky mnohem více vyhovovalo pracovat s mužskými“.... (Radka)

4.3.3. Potřeba sociálních kontaktů: “ život není jenom doma“

Dalším důležitým pracovním motivačním faktorem je sociální prostředí a lidský rozměr práce. Část mých participantek má své stálé pracoviště mimo domov, část jich pracuje alespoň na kratší časový úvazek z domova. Pracovní náplň všech participantek zahrnuje jednání a kontakt s lidmi, což samy vnímají jako pozitivní až neodmyslitelný aspekt jejich práce. Mnohé z nich mi sdělily, že právě sociální prostředí a lidský faktor podmiňují jejich pracovní volby a že už počáteční výběr zaměstnání byl determinován požadavkem společenského naplnění. Helena si práci s lidmi zvolila hned v počátku a ani dnes si nedovede představit, že by sociální kontakty její práce neobsahovala.

„Ta práce je i emocionálně a inteligenčně důležitá součástí osobnosti i jako sociálně jako spousta lidí pracuje z domova, tak to bych neuměla, jenom práce z domova nedávat se dohromady s lidmi, jako ta sociální složka je tam hodně důležitá pro mě“ (Helena)

„Já si myslím, že ty lidi potom musí bejt za prvý i omezený, když jsi pořád zavřená jenom doma, tak musí být hrozně omezený a spousta světa a života jim musí utéct, protože oni tam

42

nejsou, oni nejsou vůbec venku a je jedno jaká to je práce venku, ale potkáváš jiný lidi, jsi mezi nima, slyšíš spoustu názorů: dobrých, špatných to je jedno.... ale prostě mně přijde, že život není jenom doma, v těch dvou místnostech, ale je ho spousta venku a když tam nejsi, tak nemůžeš žít“... (Martina)

Výrok Martiny pojmenovává a spoluvytváří kulturní vzorec práce žen mimo domov a představuje druh konstrukce a interpretace zaměstnání mimo domov s důrazem na jeho hodnotu. Práce mimo domov znamená pro mnoho žen možnost setkávat se s různými životními postoji a zkušenostmi, obohacovat se o názory druhých, nebo se s nimi konfrontovat.

Velmi zřetelně pak figuruje u žen potřeba naplnit sociální aspekt v době návratu do pracovní činnosti po skončení mateřské pauzy, jak zaznívá ve výpovědi Sabiny.

" já už jsem se zpátky do práce těšila občas jsem si připadala jako izolovaná, měla jsem jenom tu I (kamarádka), s tou jsme se občas navštěvovaly, ale jinak jsem byla víceméně sama, takže jsem se těšila na ten kolektiv ženskéjch" (Sabina)

4.3.4. "Prostě chci pomáhat"

U žen s vysokoškolským a odborným středoškolským vzděláním figurovala služba druhým jako pracovní motivace na jednom z předních míst. Podle Havlové je práce sama o sobě největší satisfakcí právě u výše kvalifikovaných profesí jako jsou lékaři/ky, vědci/kyně, učitelé/ky, také proto, že materiální zisk, vliv a prestiž často tyto profese doprovázejí (1996:101). Navíc pokud si žena zvolí pracovní obor, který vyžaduje dlouholeté nebo úzce specializované studium, vychází tato volba z vnitřního zájmu, který se během studia většinou rozšíří a prohloubí. Takový postoj k vykonávané práci bývá silně ukotven v osobnosti nositele/lky a často je i základním předpokladem k vykonávání dané profese. Jedná se o zaměstnání a obory, které pracují s lidmi (školství,

zdravotnictví, sociální služby a služby obecně apod.). K nim jsou ženy genderovanou institucionální i rodinnou výchovou a vedením od nízkého věku směřovány (Smetáčková 2016:71). Typická stereotypní hra holčičky zahrnuje péči o panenku, hru

43

na zdravotní sestřičku nebo paní učitelku (Giddens 1991). Dudová uvádí, že dívky a později ženy jsou většinou společností považovány za „přirozeně“ lepší pečovatelky a lépe uzpůsobené pro práci s lidmi a péči o ně (2014:311). Převažující výchovné formování přivádí později dívky a mladé ženy do tzv. femininních oborů (jmenovaných výše). Tím vzniká horizontální segregace pracovního trhu.

Jana si vědomě zvolila takový obor, jehož součástí je užitečnost pro druhé, čímž se začlenila do genderově rozděleného trhu práce. Vykonává tzv. pečující profesi, která je ve společnosti spojována s ženami. Možnost pomoci svým pacientům hraje v jejím životě důležitou roli. Skutečnost, že může být výkonem své práce společensky užitečná, chápe jako jedno z životních naplnění.

" (motivují mě) služba a zájem, ty dvě určitě ne jako povinnost.....schopnost někomu pomoci, někoho vyléčit, někoho bohužel ne, ale i tak, když ty lidi jsou vděčný, ... je to hezký, no, řekla bych, že mě to naplňuje být užitečná pro ty pacienty" (Jana)

U několika dalších respondentek představovala pracovní motivaci snaha pomoci svým blízkým. V těchto případech se participantka vzdala svého původního povolání a začlenila se do rodinného podnikání, v jehož rámci se pracovní rychle přeorientovala na jiný druh práce a vykonávala ho především proto, aby byla pro rodinu a své blízké užitečná.

„... já jsem dělala všechno, co bylo třeba, prostě když jsem třeba nemusela být v kanceláři, tak jsem jezdila třeba pro náhradní díly nebo různě k účetnímu.....tyhle věci, co R. nestíhal, jsem dělala já, že jsem mu pomáhala, aby on toho neměl tolik, co měl“ (Martina)

„ tak moje současná hlavní motivace je asi přispívat do rodinného rozpočtu.... je to pro mě důležité, i když se to nezdá, ale když si řekneš, když to neudělám já, musíme sehnat někoho jiného a to už je složitější ale když to dělám já, je to ve větší pohodě, je to naše vlastní aktivita, vždycky se domluvíme“ (Soňa)

4.3.5. Práce sama na sobě

Všechny participantky nahlížely na svou pracovní aktivitu jako na možnost osobního růstu a rozvoje. Uvádím příklad Žofie, Adély a Martiny.

„Já to vnímám jako neustálou práci sama na sobě, protože vlastně ve všech těch oblastech, ve kterých působím, což jsou vlastně tři, tak se nějakým způsobem dál rozvíjím, pracuju na sobě, takže to vnímám jako osobní rozvoj, jako neustálý sebepoznávání“ ... (Žofie)

„Mně jde hlavně o tu osobní dimenzi, teď už ... a vlastně to tak bylo od začátku, já si u každý práce, kterou jsem dělala, vždycky našla tu cestu se dál rozvíjet, jo, pracovat na sobě, mít přístup k informacím nejde mi o to, že vydělám tolik a tolik peněz, nebo že pracuju s těma a těma lidma, ale že se pořád učím a získávám nové informace a rozvíjím se“(Adéla)

Vnímat práci jako příležitost k osobnímu profesnímu a lidskému rozvoji je samozřejmě snazší v těch případech, kdy ženy jejich práce baví a vykonávají ji se zájmem a potěšením. Tak tomu také bylo u většiny participantek. Zaznamenala jsem však i schopnost žen ochotně přijmout částečnou či úplnou změnu dosavadního pracovního oboru za jiný a snahu vzdělávat se v nových oblastech, které jejich nové pracovní zaměření nabízelo a vyžadovalo. Sabina se na své pracovní dráze posouvala k novým pracovním zaměřením a vyšším pozicím nezáměrně, její postup vyplynul z organizace zaměstnavatele. Jí ale nutnost dovzdělávat se v trochu jiném oboru a doplňovat si informace nevadila, naopak tuto situaci uvítala s tím, že ji obohatí.

„Ono to všechno (změna pracovního oboru) prošlo tak nějak plynule ... postupněže jsem se na to adaptovala a že jsem zjistila, že i tohle mě naplňuje ... nebo že mi to nedělá problém ... potom i ten přechod na ty když jsem začala pracovat s tam už to bylo víc o právech a ekonomice, to byly obory, který jsem ve škole neměla, ale začala jsem je tam nacházet a nevadilo mi to se v těchhle směrech vzdělávat“ (Sabina)

Do této podkapitoly jsem zařadila i případ Martiny, jejíž pestrá životní zkušenost zahrnuje mnoho různých náhledů a vnímání jejích pracovních aktivit. Její první zaměstnání odpovídalo studijní přípravě a ona sama ho považovala především za

45

možnost uniknout rodinnému prostředí s autoritativním otcem. Její další zaměstnání bylo svým charakterem odlišné a od Martiny vyžadovalo novou profesní přípravu a učení se novým dovednostem, což pro ni znamenalo v pozitivním slova smyslu zátěžovou situaci, která měla prověřit její schopnosti učit se a rozvíjet, ale také přizpůsobit se novému pracovnímu prostředí a kolektivu. Martina viděla v tomto životním období zkoušku, zda obstojí sama před sebou, což přímo souviselo se sebezpečením, sebehodnocením a pocitem úspěšnosti. Proces pracovního postupu a růstu byl pro ni přímo propojen s procesem formování vlastní identity a hodnoty, jak uvádí Křížková a kol. (2011:68).

„..... zase jsem začínala dělat něco nového nová věc, nová záležitost, máš tu výzvu, jestli to dokážeš nebo ne něco nového, jestli se něco naučíš, protože to, co sme měli dělat, jsme nikdo vlastně neuměl“ (Martina)

„..... já jsem měla takovej ten pocit hrdosti, že já jsem se to naučila a dokázala jsem to.... to byla taková ta výzva, jestli to dáš nebo ne takže já jsem z toho měla takovej ten hezkej pocit, protože tam, kde sem byla já, tak tam skoro nikdo z těch ženskejch nepracoval“ (Martina)

Z posledních slov vyplývá, že úspěšné zvládnání nové pracovní náplně znamenalo pro Martinu sebezpečením její hodnoty ve společnosti, kde mnoho žen zůstávalo po narození dětí doma a zpět do pracovního procesu se již nevracelo. Martina ze srovnání těchto dvou rozdílných životních situací vycházela se značným uspokojením, protože se cítila být úspěšná. Nejen, že se dokázala vyrovnat s novou prací a novým životním prostředím, ale navíc dokázala vyniknout nad ostatními ženami v jejich sociálním prostředí tím, že se jí dařilo sladit pracovní povinnosti s péčí o dítě a domácnost.

4.4. Časová náročnost práce: zdroj únavy a frustrace

Dosud jsem se zabývala pouze pozitivními stránkami, které vnáší do života žen

jejich pracovní aktivita. Nelze se ale samozřejmě domnívat, že existují pouze tyto. Práce přináší ženám i skutečnosti méně příjemné nebo dokonce nepříjemné. Mezi nejčastější z nich ženy z mého výzkumu jmenovaly přílišnou časovou náročnost jejich práce, která

46

po nich vyžadovala neustálé a náročné plánování se spoustou improvizace, jak sladit pracovní povinnosti s péčí o děti a domácnost, které by jim v lepším případě ponechávalo i trochu volného času k osobní dispozici. Z devíti žen, které se účastnily mého výzkumu, jich osm vnímalo časovou dimenzi práce jako podstatný problém, se kterým se potýkaly od nástupu do zaměstnání prakticky permanentně a který se pak ještě vyostřil v době, kdy se do rodiny narodily děti. Tyto ženy považovaly nebo považují časový rozsah jejich práce za přílišný a těžko nebo vůbec slučitelný s harmonickým fungováním dalších sfér v jejich životech. Všechny shodně uváděly, že citelně postrádají možnost zkrácených pracovních úvazků.

„ ty zkrácený úvazky nám tu strašně chybí to jsem poznala u syna, u prvního dítěte bylo to hrozně těžký časově skloubit a musela jsem fakt vymejšlet všelijaký možný i nemožný řešení, jo.... že mi třeba v tom někdo na chvílku zaskočil, já jsem letěla vyzvednout syna ze školky, dala jsem ho k mámě, která toho taky sama měla chudák dost a zase jsem se musela vrátit zpátky (do práce) a bylo mi to hrozně líto, že já se vlastně v práci starám ... jsem s jinýma dětma a s mým vlastním dítětem bejt nemůžu, ale chtěla bych to bylo fakt hrozný to už bych znovu nechtěla zažít“ (Petra)

„ tak u nás není zavedený systém částečnejch úvazků a to si myslím, že je škoda protože pak jsou ženy, který víc prahnou po tom mateřství a chtěly by zároveň si přivydělat na nějaký malej úvazek, tak ta šance tu není.... možná třeba v těch větších městech, ale v malým městě, si myslím, že tohleto není“ (Sabina)

„ já jsem pořád v takovém skluzu, pořád někde pokulhávám, protože v práci trávím strašně moc času možná víc, než bych měla a že děti jsou hodně jako samy teď, protože já těch patnáct dní v měsíci nejsem doma vůbec ráno je vzbudím, že jdou do školy a večer, když přijdu z práce, tak oni už spí, takže je nevidím“ (Martina)

Hlavní motivací žen při nástupu do prvního zaměstnání je přání se ekonomicky

osamostatnit a tím se emancipovat (Křížková a kol. 2011:64). Pro mnohé ženy z mého výzkumu však bylo počáteční finanční ohodnocení jejich práce (i vysoce profesně kvalifikované) zklamáním. Jejich pracovní motivace se však skládala i z dalších aspektů

47

jako je příjemný a sladěný kolektiv, možnost realizovat sociální kontakty nebo se dále osobně rozvíjet, což jim částečně kompenzovalo nízké výdělky.

4.5. Znamená tedy práce pro ženy svobodu a emancipaci? Ano, ale

Názor, že práce hraje v životě ženy velmi důležitou roli a tvoří hodnotnou životní náplň, potvrzují i výpovědi žen z mého vzorku. Sedm participantek uvedlo, že je pro ně jejich práce důležitá (především z důvodů uvedených výše) a že si život bez ní neumí představit. Z výzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce, který provedlo oddělení Gender a sociologie společně s Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v roce 2003 vyplývá, že plných 96% žen považuje svou práci za důležitou.

„Bez práce bych být nechtěla, je to pro mě důležitá hodnota. Jako umím si představit, že bych pracovala míň, že bych nechodila celej tejdne do práce ale neumím si představit, že bych nepracovala vůbec. Líbilo by se mi chodit třeba tři dny v tejdnu do práce, mít to trochu volnější, ale jako bez práce bych zatím ted' bejt nechtěla" (Jana)

Podobně jako Jana argumentovalo i dalších šest žen. Pouze Radka a Petra by se vzdaly pracovní aktivity a vyplnily svůj život péčí o děti, rodinu a domácnost a také svými zájmovými činnostmi. Finanční závislost na svém partnerovi přitom nepovažovaly za problematickou, neměly pocit, že by znamenala omezení jejich svobody či se projevila na jejich sebepojetí a nedávaly ji ani příliš do souvislostí s pocíťovanou emancipací, respektive o emancipaci příliš nepřemýšlely.

„ tak správně by se měl postarat partner, že jo, aby bylo dost peněz jenže kterej muž dneska uživí rodinu! To já bych klidně doma zůstala a nic bych neřešila, vůbec by mi to nevadilo já si to teda dokážu krásně představit, mně by to úplně vyhovovalo“ (Petra)

Dosud jsem považovala placenou práci za emancipační nástroj a svobodnou volbu ženy. V realitě každodenního života ale není ženino rozhodnutí pracovat, či nikoli odrazem pouze její svobodné vůle a preferencí. Je často také ekonomickou nutností.

48

Ačkoli ve společenském povědomí stále do značné míry přetrvává role muže jako hlavního živitele rodiny (Šiklová 1993), jak zaznívá ve výpovědi Petry, ve skutečnosti je v naší současné společnosti normou spoluživitelství muže a ženy (Maříková a kol. 2012). Pracovní aktivita současných žen je zároveň jejich volbou i nutností, přesto zůstává emancipačním prvkem.

I participantky, které by se své pracovní činnosti vzdát nechtěly, zacházely s pojmem emancipace spíše obezřetně. Sice byly v teoretické rovině přesvědčeny, že vlastní placená pracovní aktivita je k pocitu osobní svobody, nezávislosti a rovnoprávného postavení ve společnosti nezbytná a samy sebe často považovaly za spíše či zcela emancipované. Ve svém každodenním životě ale byly ochotné omezit svou míru emancipace, kterou jim přinášela jejich placené práce v případě, že by jim zabraňovala v péči o děti a rodinu. Toto pojetí reflektuje přetrvávající společenský důraz na mateřskou roli ženy. Podle Gilliganové je schopnost pečovat o druhé, která je s mateřstvím spojovaná, pro ženy důležitým faktorem při sebeposuzování (2001:45). Rozporuplné pocity týkající se míry emancipace jsou patrné v mnoha uskutečněných rozhovorech.

„.....myslím si, že jsem emancipovaná, ale tak na půl cesty jo, že nejsem žádnéj extremisty, myslím si, že jsem ochotná přiznat, že domácnost vede víc žena než muž, ale jsem emancipovaná, si myslím“.....(Helena)

„.....cítím se docela emancipovaná, ale zvládám docela dobře spojit tradiční s moderním, to myslím, že ano“ (Soňa)

„..... jestli se tím, že pracuju, cítím emancipovaná tak to já vůbec nevím vůbec nad tím takhle nepřemýšlím prostě chci, aby fungovala rodina na prvním místě jsou děti, jo ... tak to vždycky bylo práce mě baví, to jo, ale tak to neberu, že bych byla emancipovaná prostě jsem matka, která taky pracuje“..... (Adéla)

Z výpovědí žen vychází najevo, že spojují emancipaci nejen s placenou prací, která jim dává pocit samostatnosti a svobody, ale také s mocenským uspořádáním ve vztahu k mužům. Mým záměrem bylo zaznamenat vliv placené práce na pocit

49

emancipace, nikoli vztahovou složku. Bohužel jsem se dopustila metodologické chyby v tom, že jsem ženy v rozhovoru nepožádala, aby definovaly jejich vlastní pojetí emancipace, proto v úryvcích zaznívají i odkazy na uspořádání rolí a kompetencí ve vztahu k partnerovi. To ale není součástí mé výzkumné otázky.

Soňa a Sabina vnesly do rozhovoru na téma emancipace zamyšlení nad vztahem mezi ekonomickou závislostí ženy a vnitřním pocitem svobody. Jejich úvaha vychází z uznání potřeby a hodnoty práce v domácnosti, kterou vykonává především žena. Tato činnost spolu s výchovou a péčí o děti ji sice může naplňovat a dávat jí pocit seberealizace, ale staví jí do finanční závislosti na manželovi. Obě participantky se shodly v tom, že i v této situaci se žena může cítit rovnocenná muži, a tedy emancipovaná, protože oceňuje práci v domácnosti jako hodnotu ekvivalentní manželově placené práci mimo domov, a to i přesto, že se necítí vnitřně svobodná, jak uvádí Soňa:

„ to je těžká situace opravdu být úplně závislá na manželovi je pro ženu těžké jsi hodně omezená v tom, co můžeš, musíš si pořád říkat potřebuji to a to je to stresující chybí ti osobní svoboda ale hodně záleží na konkrétní situaci pokud máš hezký transparentní vztah se svým mužem a on vydělává peníze a řekne to jsou naše peníze, i když je vydělávám já, tak ty jsi doma, staráš se o domácnost, o děti, vaříš, uklížeš a on řekne jsou to naše peníze tak to je jedna věc ale pokud on řekne peníze jsou moje, protože já je vydělávám a ty si musíš říct i o drobné, tak tam je to opravdu zlé tak si pak řekneš dobře já si najdu práci, ale ty se začneš starat o děti a o domácnost se mnou“ (Soňa)

„..... to je těžký myslím si, že to záleží na té ženě, co si zvolí a čím se cítí emancipovaná pokud ženě vyhovuje být matkou na plný úvazek, že jí to tak uspokojuje, má to štěstí, že má vedle sebe partnera, kterej je tak zabezpečí, že může tohle realizovat, tak pochopitelně proč ne ... ať si je doma doma ty práce je dost, o tom žádná diskuze ... ale pak jsou zase ženy, který na tenhle komfort nedosáhnou a do té práce je to nutí, aby byly zajištěný“ (Sabina)

Sabina a Soňa otevřely svými výpověďmi otázku hodnoty domácí práce. O tzv. druhé směně se vedou diskuze na různých úrovních, ale zatím pro ni neexistuje uspokojivé řešení. Participantky z mého výzkumu péči o domácnost a děti nejen

50

valorizují, ale dokonce jí přiznávají i status uspokojivé a smysluplné činnosti, díky které se žena může cítit naplněná a rovnocenná muži, i přes to, že nevytváří finanční zisk. Jejich pojetí práce dokazuje, pocit spokojenosti a emancipace není nezbytně podmíněn výkonem placené práce mimo domov.

V dalších kapitolách empirické části se budu věnovat propojení mateřství a pracovní aktivity žen.

Vliv mateřství na pracovní aktivitu žen

4.6. Mateřství versus práce: Po čem současné ženy vlastně touží?

Cílem mé práce bylo na základě provedených rozhovorů odhalit a popsat vzájemné působení dvou zásadních kategorií v životě současných žen, kterými jsou pracovní aktivita a mateřství. Polostrukturované rozhovory, o které jsem se při svém výzkumu opírala, byly sestaveny v určité chronologické návaznosti. První část byla věnovaná získávání pracovních návyků participantek a formování jejich vztahu k práci. Záměrně jsem tomuto tématu věnovala značný časový úsek a snažila se přimět ženy k hlubšímu zamyšlení nad rolí placené práce v jejich životech a také o posouzení souvislosti mezi pracovní aktivitou a vlastním sebeurčením, přičemž jsem placenou práci považovala za nástroj osobní emancipace. Z rozhovorů vyšlo najevo, že i práce vykonávaná v domácnosti a péče o rodinu může být pro ženy naplňující a při nastavení pravidel mezi partnery tak, že oba považují ženinu práci v domácnosti za rovnocennou mužově placené práci mimo domov, nemusí znamenat omezení její emancipace. Poté jsem přešla k hovorům o mateřské roli a jejím prožívání s důrazem na možný zpětný vliv na pracovní činnost a následné pracovní strategie. Většina participantek vyjádřila, že se mateřství a pracovní život navzájem nevyklučují, ale naopak se dají uspořádat do vzájemné a oboustranně prospěšné koexistence. Na následujících stránkách se budu věnovat analýze mateřství jako hodnotovému celku a budu se snažit odhalit jeho vliv na

vztah k práci a motivaci žen matek pracovat.

Výpovědi, které jsem získala, neodhalují pravdivou realitu, protože tu zjistit nelze, jsou to konstrukce a interpretace žen, tedy to, jak ony samy spoluvytváří skrze

práci a mateřství svou identitu a reprodukují společenské normy a hodnoty.

4.6.1. Je mateřství svobodná volba? Plánované a neplánované mateřství

Odpověď na otázku, zda je rozhodnutí stát se matkou, svobodnou volbou ženy, je zdánlivě ano. Během rozhovorů jsme k této otázce s participantkami vždy dospěly a jejich kladná odpověď byla vcelku jednoznačná. Pouze jedna z žen dávala své rozhodnutí stát se matkou do souvislosti s očekáváním společnosti, respektive distancovala se od něj.

„..... nikdy jsem k tomu nepřistupovala tak, že je to pro mě společenská nutnost toužila jsem po nich (dětech), chtěla jsem je nebylo to prostě rozhodnutí: mají děti všichni, tak já je budu mít taky“ (Sabina)

Vliv společenských norem na soukromá rozhodnutí mít či nemít děti není mou primární výzkumnou otázkou, proto jen krátce připomenu, že podle Foucaulta (2009) je občan/ka ve svých rozhodnutích svobodný/á jen iluzorně. Ve skutečnosti jej společnost propracovaným systémem institucí ovládá a směřuje jeho kroky. Také E. Badinter (1998) zastává teorii, že státní politika a ideologie je pro individuální vnímání mateřství rozhodující. Já se však opět vrátím k hodnotě mateřství v životě participantek.

U dvou třetin žen z mého výzkumu (šest) byla volba mateřství naplánovaná tak, aby narození dítěte přišlo v optimální chvíli. Tyto ženy se do doby, než se pro dítě rozhodly, snažily společně se svými partnery vytvořit vyhovující materiální zázemí a také věnovat čas profesnímu růstu, studiu či volnočasovým aktivitám náročným na čas, o kterých předpokládaly, že nebudou snadno slučitelné s potřebami malého dítěte. Tento rozumový postup jim zaručoval vnitřní klid a pocit spokojenosti, že pro své dítě připravily vhodnou situaci a eliminovaly potenciaální zdroje budoucích konfliktů. K pocitu spokojenosti přispěla i předešlá pracovní zkušenost těchto participantek, která

prověřila jejich schopnosti, dodala jim potřebné profesní sebevědomí, ale také představovala jistou možnost, kam se po uplynutí mateřské, respektive rodičovské dovolené mohou vrátit. Nedá se ale jednoznačně říci, že následná mateřská zkušenost

52

těchto plánujících participantek probíhala snáze či klidněji či byla méně náročná na vypětí, pocity selhání a frustrace či naprostého vyčerpání. Tyto negativní aspekty mateřství podle mého pozorování závisely spíše na časových dispozicích matek. Pouze čtyři participantky z mého výzkumu čerpaly tříletou mateřskou, resp. rodičovskou dovolenou, aniž by během ní pokračovaly ve své pracovní aktivitě. Svou rodičovskou pauzu hodnotily jako převážně příjemnou a naplňující. Dvě participantky by si rozhodně přály tuto dobu prodloužit, jedna se k této možnosti přikláněla.

Chtěla bych ale podotknout, že participantky, které mateřství plánovaly, tedy projevíly zodpovědnost a organizační schopnosti, dosáhly vyššího vzdělání, byly úspěšné ve své profesi či v ní dokonce vynikaly a měly pozitivní vztah ke své práci. Výzkumy Hamplové a kol. tuto tezi potvrzují. Podle ní se vysokoškolsky vzdělané ženy snaží nejprve dosáhnout určitého profesního postavení a teprve potom přistoupí k rození dětí (2003:45). Tento postup zvolila například Sabina.

".....přišlo to rozumově, ano a připravovali jsme se na to aby bylo vybudovaný už nějaký to zázemí ... jako bydlení, aby byla určitá finanční stabilita ... tak to je pro to dítě lepší, když se na to připravíš, můžeš ho už jako přivést do uspořádaných podmínek, ne do nějakého provizoria.... no, nebyla to náhoda, v práci už jsem taky měla vybudovanou nějakou tu pozici no, plánovali jsme" (Sabina)

Skutečnost, že se ženy, především ty s kvalifikovanými profesemi, věnují nejdříve své pracovní dráze a budování určité pozice a teprve poté přistupují k založení rodiny ukazuje, že pro ně jejich práce představuje významnou hodnotu, které se chtějí alespoň v určitém životním období věnovat bez omezení. V tomto postoji lze spatřovat paralelu s pozicí muže v měšťanském modelu (Havelková 2004:171-173), který se také rozhodl založit si rodinu až po vybudování vhodných materiálních podmínek. Ženy jsou v současné společnosti spoluživitelkami rodiny a podílí se na jejím finančním zabezpečení. Podle Maříkové a kol. je živitelství či spoluživitelství charakterizováno

pocit'ováním zodpovědnosti či spoluzodpovědnosti za materiální zabezpečení rodiny a dětí a je úzce spojeno s placenou pracovní aktivitou (2012:242-243). Do spoluživitelství se podle názoru autorky zahrnuje i rodičovský příspěvek, který (převážně) žena na

53

rodičovské dovolené pobírá. Tento příspěvek je prokazatelně vyjádřeným finančním ohodnocením ženiny práce spojené s péčí o malé dítě (Maříková 2012:243).

Část participantek své mateřství neplánovala a byla jím v počátcích podle vlastních slov překvapena, ale v krátké době se s ním ztotožnila. Hlavní rozdíl mezi ženami, které mateřství plánovaly a které ne, spočíval podle mého výzkumu v nutnosti částečně či podstatně změnit své dosavadní životní podmínky a styl života. Participantky, které mateřství neplánovaly, jím byly zaskočené, nikoli však vyloženě nepřijemně. Tato změna s sebou ovšem přinášela nutnost reorganizovat svůj osobní, rodinný i pracovní život.

„..... no, tak změna to byla obrovská, když jsem zjistila, že jsem těhotná, museli jsme si vytvořit zázemí, přestěhovali jsme se do většího bytu, museli jsme se tam zařídit, aby to aspoň trochu pro to miminko bylo dobrý, že jo no a změnilo se úplně všechno, bylo to jako náročný, to jo, ale na miminko jsem se těšila“ (Petra)

4.7. “Dítě ti nic nenahradí“: naplnění i zodpovědnost

Touhu po dítěti popisovaly ženy z mého výzkumu částečně jako pudové naprogramování přírody nezávislé na jejich vůli a přání a částečně jako uvědomělé emoční rozpoložení, které jim dávalo tušit, že k jejich pocitu lidského a citového naplnění je zapotřebí také mateřské role.

„Mít děti byla touha, možná instinkt, nevím prostě touha mít děti, být matkou..... moci dělat věci spolu s nimi tedy touha po dětech ano, touhanebylo to jen rozumové rozhodnutí, to určitě ne ... ne“ (Soňa)

Vedle touhy uváděly participantky také přání předat své genetické dispozice společně s geny svého manžela novému jedinci a sledovat potom neopakovatelný proces utváření a růstu dítěte, které přestože je samostatnou bytostí, nese v sobě otisk

svých rodičů, jak uvedla participantka Jana:

„Nejvíc pro mě v mateřství znamenal asi ten citovej vztah že vlastně vzniklo něco úplně

54

*novýho, že jo, jako z nás obou z manželů a že to je něco, co se bude formovat, podědí i nějaký vlastnosti je to krásný, jak ty děti rostou z miminka do takovýho toho dospělýho člověka“
(Jana)*

Participantka Martina vnímala těhotenství trochu odlišným způsobem. Představovalo pro ni jedinečný zážitek, který je biologicky umožněn pouze ženám a svým způsobem si ho přivlastnila a prožívala jako soukromý projekt.

„ Já jsem byla hrozně šťastná, že budu mít mimino, že budu mít něco to vysněný dítě v podstatě jenom moje, já jsem to vnímala tak, že on je vlastně část mě a nikdo mi ho nemůže vzít.....a když se dítě potom hejbal, to člověk, kterej to nezažil, tak nemůže vědět, jaký to je, protože to jsou neskutečně velký emoce“ (Martina)

Osm participantek z devíti uvedlo, že pro ně mateřství znamená nejvyšší životní uspokojení a naplnění touhy. Všechny tyto ženy, ať už mateřství plánovaly, či nikoli, svého rozhodnutí stát se matkou nikdy nelitovaly a pokud by se mohly rozhodnout znovu, zda ho prožít, volily by stejně.

*„..... já prožívám mateřství jako příjemný, uspokojuje mě to, jsem ráda, že ty děti mám, toužila jsem po nich, nikdy jsem nechtěla být bezdětná ty děti jsou pořád na prvním místě“
(Sabina)*

„..... pro mě je mateřství naplnění, určitě naplnění ... je to i zodpovědnost a určitě ne povinnost partnerství s těma dětma a naplnění života, je to jako součást nás a bez toho bych nikdy nechtěla být“ (Helena)

„..... cítím velký štěstí, že ty děti mám mám z toho takovej dobrej pocit, takovýho něco hezkýho, co tě jako polechtá já si myslím, že život bez dětí je strašně smutnej nebo takovej prázdněj a to ti nevyplní nic ... děti ti nenahradí ani přátelé, ani zbytek rodiny, co máš sestru, rodiče a všichni ostatní děti ti prostě nikdo nemůže nahradit“ (Martina)

Ve výpovědi Soni se objevuje představa, že by děti neměla. V jiné části rozhovoru mi sdělila, že pro ni mateřství bylo velmi náročné a zátěžové jednak tím, že

55

se jí v krátkém časovém odstupu narodily dvě děti a jednak i proto, že se těsně před narozením prvního dítěte odstěhovala s manželem stovky kilometrů daleko od své původní rodiny, jejíž pomoc silně postrádala. Manžel byl v té době hodně pracovně vytížen a Soňa zažívala momenty naprostého vyčerpání, kdy by podle svých slov „*nejradši od všeho utekla*.“ Asi i proto u ní proběhla myšlenka, jaký by byl její život bez dětí. Nakonec ale vyjádřila spokojenost s tím, že má obě dvě děti.

„.....hm párkrát jsem si zkusila představit si být bez dětí, ale nedaří se mi to ... ne, ne ...jsem opravdu hodně spokojená, že je mám oba dva ano“ (Soňa)

Pouze participantka Žofie vnímala úkol vychovávat děti podle svých představ za natolik složitý, náročný a vysilující, že by tuto variantu pravděpodobně znovu ne zvolila:

„..... asi bych si spíš bez ohledu na to, jak ty děti miluju a jak bych to nechtěla měnit, ale kdybych se teď měla rozhodovat v tomhle věku, tak bych asi volila práci a děti ne, protože mě ta práce naplňuje víc, než mě jako naplňuje mateřství s dětma je všechno samozřejmě mnohem složitější, všechno je to s nima mnohem náročnější“ (Žofie)

Jedním ze základních principů spojených s péčí a výchovou dítěte, který pojmenovala v menší či větší míře většina žen z mého výzkumu, je zodpovědnost. Pouze Radka a Petra tento postoj neuvedly. Velmi silný důraz na zodpovědnost byl patrný u Heleny a Žofie.

„..... mít děti je určitě i zodpovědnost čím dál, tím víc si uvědomuju, jak naše chování ovlivňuje chování dětí a samozřejmě zodpovědnost za tu genovou výbavu, kterou jsme jim jakoby nasypali, že je i velká zodpovědnost, jakýho partnera jsme si vybrali a s kým mít ty děti“ (Helena)

„..... je to velká zodpovědnost vůči týhle planetě hlavně, vůči tadyhle tomu světu vychovat je

tak, aby oni dokázaly samy v sobě najít vlastní hodnoty a nenechaly se nikým druhým ponižovat nebo si od druhých ubližovat“ (Žofie)

56

Také Martina cítila závazek svědomitě vychovat své děti a i u ní byla kromě lidské stránky zahrnutá i dimenze občanská a společenská. U mnohých participantek rámec výchovy překročil svým zaměřením hranice individuálního komfortu a rozšířil se na celou společnost. Lyons a Kindlerová uvádějí při popisu Schwartzovy teorie základních lidských hodnot, že jedinec má sílu při provádění každodenních činností, tedy i při výchově dětí, překonat princip individualisticko-oportunistického směřování a aplikovat hodnotu překonání vlastního ega (2015:175). Tyto dvě „superhodnoty“ zahrnoval i postoj Martiny k výchově svých dětí.

„.....od té doby, co ty děti mám jako velkou zodpovědnost a už se nikdy nerozhoduju jenom já sama za sebe, vždycky se rozhoduju za nás tři a tak to bylo od té doby, co je mám a bude to tak vždycky, mateřství je zodpovědnost za to miminko i k tomu světu ... i to, co z něj potom vychováš, i to, co do té společnosti chceš dát“ (Martina)

Na základě těchto zjištění jsem si kladla otázku, zda zdůrazňovaný princip zodpovědnosti, který většina participantek přímo spojovala s mateřskou zkušeností, měl přesah do jejich pracovní sféry. Mnoho z žen z mého výzkumu vykonávalo před mateřskou pauzou i během ní náročnou profesi, ke které zodpovědný přístup patří (lékařka, státní úřednice, soukromá podnikatelka..). Z rozhovorů vyplynulo, že se tato vlastnost v jejich pracovních aktivitách vůbec nezměnila, nebo změnila jen nepatrně.

„ to si nemyslím, že by v tom byla změna když jsem třeba dříve organizovala výměnu zájezdů v těch letoviscích, tak člověk opravdu musel být pečlivější, musel to zorganizovat tak, aby to fungovalo ...proto říkám, že jsem jako i předtím musela pracovat zodpovědně a přesně, že v tom jako nevidím rozdíl, co bylo před a po“ (Žofie)

„..... musela jsem si líp organizovat čas, to určitě ... ale co se týká kvality práce, tak to bylo určitě stejné, to se ani jako nedá v té medicíně být míň nebo víc zodpovědná ... nebo možná, že to taky jde, ale u mně to tak určitě nebylo ... to určitě ne ... ta zodpovědnost zůstala určitě

stejná“ (Jana)

„.....já bych řekla, že k práci přistupuju stejně zodpovědně, v práci je nejnáročnější právě ta

57

zodpovědnost, pracuju u těch exekucí s majetkem jiných lidí, že jo musí to být legislativně v pořádku, aby tam nevznik nějaký malér“ (Sabina)

Určité navýšení zodpovědnosti zaznamenala v souvislosti s mateřstvím hlavně Martina, Petra a Radka. Všechny uvedly, že cítí při práci větší zodpovědnost než před mateřstvím, ale zároveň uvedly, že dozrály k vyššímu pocitu pracovní zodpovědnosti i v důsledku přibývajících let a dalších životních zkušeností.

„.... ano, určitě jsem teď zodpovědnější ... já myslím, že mateřství musí každého změnit ta zodpovědnost tu je, ale taky tím, jak je člověk starší, tak získáváš ten rozum když mi bylo osmnáct, tak jsem byla to pako a teď jsem přece jenom už ta velká zodpovědná holka a to mateřství tomu dalo určitě hodně, ale i ty zkušenosti“ (Martina)

4.8. Nové nároky a uspořádání: bez pomoci to nejde

Efektivnost a flexibilita byly společně se zodpovědností dalšími kategoriemi, které participantky přímo spojovaly s mateřskou zkušeností. Většina z devíti žen z mého výzkumu shodně uváděla, že s narozením dítěte jim ze dne na den výraznou měrou narostl objem práce a činností, které v rámci péče o ně musely denně vykonávat a který je navzdory jejich očekávání a přípravám zaskočil a někdy úplně zavalil. Příchod dítěte do rodiny pro matky znamenal naborování dosavadního časového uspořádání a vyžadoval reorganizaci časového plánu, jednotlivých úkonů a činností i jejich návaznosti. Především ty ženy, které již před narozením prvního dítěte pracovaly, měly vytvořený určitý stupeň efektivnosti a flexibility, který byl přímo začleněn do jejich pracovních návyků a do způsobu vykonávání práce. Představoval zavedený funkční a poměrně fixní standard, o který se opíraly i v běžném mimopracovním životě. Participantky shodně uváděly, že se po narození především prvního dítěte (u druhého a dalšího byla situace podstatně odlišná) celý dosavadní systém efektivnosti a flexibility jejich návyků zhroutil, což pro ně znamenalo citelné trauma. Jejich dosavadní

efektivnost nebyla většinou v nové situaci dostatečná nebo účinná. Některé ženy se navíc cítily osamělé a izolované a mnohdy postrádaly pomoc svých blízkých. Právě toto období označovaly participantky za jedno z nejnáročnějších vůbec.

58

„..... Bylo to hodně náročný náročný časově i psychicky ... dostala jsem se na dno sil, dostala.... no, zhroutila jsem se pak už jsem jen plakala a zhroutila jsem se i fyzicky, že jsem musela být třeba týden doma ... no a zjistilo to okolí, že to prostě nezvládám, jak oni si mysleli ta pomoc je potřeba ... že je to strašně náročný ten výdej je tak neskutečný nejen ten fyzický, ale zejména ten psychický, že jo“ (Helena)

„..... bylo to hrozně náročné, naprosto, protože dcera se v noci budila několikrát za noc a to strašný vyčerpání, to nevyspání a pak ty nároky tý domácnosti a manžela, že člověk stejně musel fungovat normálně ... vařit a uklízet, tak to bylo enormní zatížení, ale nejvíc to psychický“ (Žofie)

Helena a Žofie se krátce po narození prvního dítěte dostaly do krizové situace, jak samy uvádí, také proto, že se jim od jejich blízkých nedostalo pomoci. Helena si o ni zpočátku nechtěla říci, protože se domnívala, že musí vše zvládnout sama a Žofie neměla ve svém okolí nikoho, kdo by ji pomohl. Většina participantek měla své první dítě v době, kdy jejich a partnerovi rodiče byli ještě pracovně aktivní a nemohli pomoci s příchodem a péčí o vnučka či vnučku tak, jak by čerstvé matky potřebovaly. Některé z žen, především Žofie, Helena, Martina, Radka a Petra navíc nenacházely podporu a pomoc ani u svých manželů. Žily podle jejich slov v manželství, v němž byly genderové role muže a ženy polarizované do sféry práce a rodiny, jejich manželé považovali starost a péči o domácnost a děti za typicky a „přirozeně“ ženskou úlohu a odmítali se jí účastnit.

„..... já si myslím, že k tomu vyčerpání dojde každá žena, že má ten moment, protože to jsou fakt krize a pokud je člověk na to víceméně sám, že nemá partnera, který by se sním o to podělil. Že by třeba v noci vstal a to miminko by přebalil, že nemáš třeba babičku u sebe, která by fungovala, nebo partnera, kterej by pomohl, tak je to enormní zátěž“ ... (Žofie)

Poporodní krize z vyčerpání pocítila nejtíživěji Helena s Žofií, neboť jim chyběla

pomoc rodiny. Ostatní participantky dokázaly náročnou situaci zvládnout lépe právě díky podpoře blízkých rodinných příslušníků.

59

„.....že bych byla někdy úplně na dně, to si teda nevzpomínám to asi ne....ze začátku bylo nevyspání, to tedy ano, to určitě spánek, ten já potřebuju, takže to určitě, ale to jsem měla zase zastání v manželovi, že on byl ochotný k dětem vstát. On třeba v sobotu, v neděli vstal místo mě a děti zabavil ... jo, to bylo znát, to bylo fajn“ (Jana)

„..... tak já jsem měla výborný zázemí, naši i manžel mi hodně pomohli, když bylo třeba když se na to dneska zpětně podívám nemám pocit, že bych nějak strádala, nebo něco nezvládala, nebo že by mě něco tížilonemám pocit, že bych byla ve stresu, že nestíhám jedno nebo druhý, ale jak říkám, měla jsem výborný zázemí, že když jsem potřebovala, tak tu moji péči nahradil manžel nebo ta babička prostě to šlo“... (Sabina)

Narození prvního dítěte znamenalo úplně novou zkušenost, ženy se s ní musely vyrovnat a naučit se řešit situace a problémy, které dosud neznaly. Proto bylo toto období tak zátěžové a často i vyčerpávající. S druhým a dalším dítětem bylo podle slov participantek všechno snazší a jednodušší, a to i přes to, že se ženy musely starat a pečovat o dvě děti. Práce jim sice přibývalo, ale byly vybavené předchozí mateřskou zkušeností a svou roli sehrála i změna jejich přístupu. Zatímco se u prvního dítěte snažily obstát v roli matky na sto procent, s dalšími dětmi se jejich nároky na sebe samy snížily.

„.... s druhým dítětem to už bylo úplně jiný dost jsem ubrala ... a už jsem nešla tak do krajnosti, už jsem z pudu sebezáchovy nedávala samu sebe tak na 100% jako první dceři, jo ... tam jsem byla přesvědčená, že tomu dítěti musím dát všechno“ (Žofie)

„..... u L (dcera) jsem na spoustu věcí rezignovala, protože byla druhábudeš se znova trápit, myslet si a snažit se mít dokonalý dítě ne, tak to už mávneš rukoujá si pamatuju, jak jsem u S (syn) kupovala všechny možné věci, protože jsem si říkala, že to musí mít a to musí mít ... a u toho druhého už to není tak hrozný zjistíš, že spoustu věcí mít nemusíš jako snažila jsem se, ale nemuselo být všechno perfektní“.... (Martina)

„..... no, tak s B (dcera) to už je něco úplně jinýho je to velká pohoda, to se se synem před lety vůbec nedá srovnat, ten stres, tam jsem si to vůbec neužila teď už si naprosto vyhovíme, děláme všechno v klidu všechno s ní jako víc prožívám a je to znát“ ... (Petra)

60

4.8.1. Sinusoidy sebevědomí

Otázku poklesu a nárůstu sebevědomí nelze z analýzy témat spojených s raným mateřstvím vynechat. Sebevědomí žen je během mateřské pauzy a krátce po ní velmi citlivou proměnnou, která zároveň vytváří určitou osu celého prožívání a sebehodnocení a má vliv na následný návrat k pracovní aktivitě i na osobní život žen. Z rozhovorů se ženami vycházelo najevo, že v několikaletém období mateřské pauzy čelily turbulencím sebehodnocení a sebevědomí. Větší část participantek, zvláště těch, které těhotenství plánovaly, prožívala období před porodem v příjemném rozpoložení spojeným s očekáváním radostné životní změny, což se pozitivně odráželo na jejich sebevědomí. A ačkoli se v témže období potýkaly také se strachem a obavami z porodu, lze přesto označit úroveň jejich sebevědomí za spíše vysokou. Většina participantek mi sdělila, že pociťovala nadcházející mateřství jako svou životní roli, jako přirozený úkol ženy, který k ní prostě patří. To odpovídá hodnotové orientaci společnosti, která spojuje ženu s rolí matky.

V následujícím složitém období značných emočních, fyziologických i organizačních změn v prvních týdnech a měsících po narození dítěte, pociťovaly ženy z mého výzkumu často výrazný propad důvěry ve vlastní schopnosti, ve schopnost zvládnout transformovat nastalý chaos do určité míry fungování. Participantky toužily poskytnout svému dítěti tu nejlepší péči, a tak samy sebe zatížily příliš vysokým očekáváním, že dokáží být stoprocentními matkami tak, jako byly předtím nastavené na svědomité vykonávání pracovních aktivit. Ženy si byly této paralely dobře vědomé.

„..... Mateřství je strašně náročné, jasně vícekrát máš chuť odejít, utéct od toho a říkáš si, dál už to nezvládnou, ano, to přijde když už nemůžeš dál, přijde na tebe krize z vyčerpání, chceš to zvládnout co nejlépe, ale nejde ti to ... je to opravdu moc a moc náročné..... nakonec to zvládneš, ale je to náročné“ (Soňa)

„..... bylo to hodně náročné, protože já jsem byla přesvědčená, že tomu dítěti musím dát

všechno, i za cenu toho, že jsem v noci nespala jenže těch nároků je moc a nedá se to prostě všechno zvládnout dokonale jenže ty si myslíš, že prostě musíš máš pořád zapnutý kontrolky a nemáš oddech ani na chvíli ... je to zkrátka strašný zatížení, ale nejvíc to psychický“

61

.... (Žofie)

Tváří v tvář nastalé realitě participantky dříve či později pochopily, že musí přistoupit ke kompromisům. Jejich sebedůvěra a důvěra, že ob stojí ve své mateřské roli, kterou považovalo za svou životní roli osm žen z devíti, procházela v poporodním období těžkou zkouškou. V tomto období zaznamenalo nicméně jejich sebevědomí ve srovnání s předporodní dobou citelný pokles. Všechny participantky ale dokázaly s větší či menší úspěšností projít prvními týdny a měsíci života dítěte a zavést určitý režim, který jim dával pocit, že mají situaci znovu ve svých rukou. V návaznosti na nově získanou kontrolu se ženám opět začala vracet důvěra v sebe samé a ve své lidské i mateřské schopnosti.

„..... to byla taková ideální doba dokud byly děti ještě malý já jsem s nima byla spokojená, byli jsme spolu, pořád jsme něco podnikali, víš jako jezdili jsme na výlety a na kole ... no, bylo to takový fajn to jsem byla spokojená“ (Adéla)

„..... teď, když na ty první synovo roky vzpomínám, tak mám úsměv na tváři když jsme se dostali z toho nevyspání a tak ... tak už to potom bylo strašně příjemný přijde mi, že to bylo to nejkrásnější období taky jsem určitě pokazila hodně věcí, byla jsem mladáale jak syn vyrůstal, tak já jsem vyrůstala s ním“ (Martina)

Tento téměř ideální stav bohužel netrval příliš dlouho. Ve svém výzkumu jsem vyzorovala, že v prvním roce života dítěte, se matky příliš nezabývaly svými pracovními dovednostmi. Jejich život se točil kolem péče o dítě a kolem prožívání vzájemného vztahu s ním. Už v průběhu druhého roku se ale situace začala měnit. Ženy si většinou už naplno prožily své mateřské uspokojení a pomalu se jim začaly vracet myšlenky na jejich pracovní sféru. Především ženy s kvalifikovanou profesí si uvědomovaly, že během času stráveného mimo zaměstnání rychle ztrácí kontakt se svým oborem a snižují se tím jejich pracovní znalosti a dovednosti. To se začalo

negativně projevovat na jejich sebevědomí. Při návratu do zaměstnání pocívala většina žen obavy, rozpaky a pochybnosti o vlastních pracovních schopnostech a dovednostech. U participantek, které zůstaly během mateřské pauzy v kontaktu se svým

62

zaměstnáním, například formou částečného úvazku, nebyly tyto pochybnosti tak silné. Z devíti žen, které mi poskytly rozhovor, jich během mateřské pauzy zůstalo pět částečně pracovní aktivních a jedna absolvovala doplňující studium, které ji udržovalo profesně informovanou. Shodovaly se v názoru, že pro ně byla kombinace práce a mateřství obohacující a oboustranně prospěšná, ale dodávaly, že proces sladování obou sfér byl náročný a neobešel se bez kompromisů a změn dosavadních postojů, priorit a uspořádání.

Dítě, ať už bylo plánované, či ne, na jedné straně naplnilo ženinu touhu stát se matkou, na druhé straně jí ale postavilo do zcela nové životní situace, změnilo dosavadní způsob života a ovlivnilo její další postupy a strategie. Příchod dítěte participantky nejčastěji spojovaly s kategoriemi jako zodpovědnost, efektivita, flexibilita a časové omezení. Většina žen z mého výzkumu nepocívala, že by se tyto principy promítly do jejich pracovní sféry. Některé z nich reflektovaly v souvislosti s mateřskou zkušeností vyšší zralost, citlivost a celkovou proměnu osobnosti, která ale podle jejich slov souvisela také s vyšším věkem a dalšími životními zkušenostmi. Oblast, kterou mateřství poznamenalo nejvíce a která zaznamenala nejvíce výkyvů, byla lidská i profesní sebedůvěra.

4.9. Sladování rodiny a práce: nové strategie

Žádná z žen z mého výzkumu se nezmínila, že by zohlednila při volbě povolání možnou kombinovatelnost budoucí profese s mateřstvím. Výsledný obor, ve kterém participantky v současné době pracují, ale který nutně neodpovídá jejich přípravnému studiu, je nicméně jedním z tzv. femininních oborů. Participantky v současné době pracují ve zdravotnictví, službách včetně gastronomie a cestovního ruchu a státní správě, šest z nich pracuje jako soukromá podnikatelka nebo v rámci rodinného podniku. V následující kapitole se zabývám tím, jakým způsobem a pomocí jakých opatření sladovaly po návratu k pracovní činnosti rodinnou a pracovní sféru.

4.9.1.. Finanční a časové možnosti a nároky

Jednou z oblastí, která se s příchodem dítěte, respektive s pracovní pauzou matky, výrazně změní, je rodinný rozpočet. Na jedné straně se v době, kdy žena pobírá mateřský a rodičovský příspěvek místo platu, snižuje finanční příjem rodiny, zároveň ale narůstá její výdej spojený s potřebami malého dítěte. Tato disproporce je pro ženu a její rodinu zátěžová. Křížková považuje finanční těžkosti za hlavní příčinou problematického sladování rodinné a pracovní sféry (2006:45). Podstatný rozdíl ve vnímání finančního aspektu mezi situací, kdy byly bezdětné a vydělávaly pouze na své vlastní potřeby, a poté s příchodem rodiny a dětí, které je třeba finančně zabezpečit, uvedly všechny participantky.

„Tak to je úplně nesrovnatelné, jak utrácíš peníze, když máš děti oni mají pořád nějaké potřeby ... rostou, potřebují oblečení, boty, věci na kroužky, na sportovní aktivity to prostě nikdy nekončí chceš, aby měly všechno, co potřebují, no a na sebe moc nemyslíš jsi až na druhém místě“.... (Soňa)

„ když se člověk stará jenom o sebe, tak je to jednodušší a nemá vůbec takový finanční nároky jako když rostou děti a musí neustále vydávat spousty peněz, ať už je to na neustále se měnící číslo bot a oblečení a akce ve škole a kroužky, takže to je obrovský rozdíl“.... (Žofie)

„S dětma narostou neuvěřitelně finanční nároky to pak těch peněz je potřeba strašně moc a nikdy jich není dost já jsem dcerám třeba platila i soukromou školu později a pořád bylo třeba peníze“

(Radka)

S novými finančními podmínkami se musely vypořádat všechny ženy, respektive jejich rodiny. Děly to různým způsobem. Některé z participantek (a jejich rodiny) zvládaly finančně skromnější období mateřské pauzy s vědomím, že je časově omezené,

jejich prioritou bylo v té době poskytnout vše potřebné pro zdravý vývoj a růst dítěte. Několika ženám finančně pomáhali rodiče a dvě participantky se rozhodly řešit nepříznivou finanční situaci během mateřské pauzy rekvalifikací, aby byly připravené

64

nastoupit po jejím skončení do nového lépe placeného zaměstnání. Tuto strategii zmiňuje Havlová (1996:53). Pro Radku a Petru byla téměř úplná změna jejich počátečních pracovních oborů výsledkem racionální volby tak, aby jejich nové zaměstnání odpovídalo zvýšeným finančním nárokům rozrůstající se rodiny, respektive nové rodinné situaci. Obě ženy vnímaly tuto změnu jako nutnou a jinak nepropojenou s jejich osobními preferencemi či zájmem. Upřednostnily své vlastní profesní zájmy prospěchu svých dětí. Když pak uplynula nutná doba, jejich děti byly větší a samostatnější (v případě Radky) nebo když se jejich rodinná a finanční situace změnila (Petra se rozvedla se svým prvním manželem a našla si nového partnera, který rodinu finančně zabezpečil), vrátily se ke svému prvnímu zaměstnání, které je také oblastí jejich zájmu.

Kromě strategie dočasné změny zaměstnání se několik žen z mého výzkumu rozhodlo vyřešit náročné časové sladování rodinné a pracovní sféry tím, že opustily své zaměstnání a začaly podnikat (staly se osobami samostatně výdělečně činnými). V teoretické části jsem uvedla, že potřeba harmonizovat práci s péčí o děti a rodinu je u žen nejčastějším motivačním faktorem k začátku podnikání (Křížková 2007: 54). Samostatná pracovní aktivita poskytuje ženám relativně vysokou míru nezávislosti při organizování času a rozhodování. Tři ženy z mého výzkumu byly soukromými podnikatelkami už před založením rodiny a narozením prvního dítěte. Hlavní výhodou samostatné pracovní činnosti je pro ženy matky, jak uvádí Marksová-Tominová (2009:27), možnost organizovat si čas podle vlastních potřeb a priorit. Na druhé straně si však nemohou matky podnikatelky dovolit delší pracovní nečinnost či nepřítomnost. Participantky, které samostatně podnikaly už před narozením prvního dítěte to potvrzují.

"..... já jsem většinou přes den byla se S (syn) a občas jsem musela ject (pracovně) do města nebo do druhýho, tak jsem si dítě brala s sebou, takže on jezdil se mnou od malička, byl pořád v autě no a když jsem potom potřebovala něco udělat v kanceáři, tak buď jsem chodila odpoledne, když spinkal, anebo pak večer, když on zase spinkal, tak kolem desátý jedenáctý

hodiny a byla jsem tam potom po tu dobu, než jsem dodělala, co bylo potřeba" (Martina)

"Tak já jsem práci jako úplně opustit nemohla, musela jsem aspoň vyřizovat e-maily, překládala jsem nebo jsem si dělala nějaký jiný věci. Určitě se člověk nemoh tý práci věnovat naplno, ale

65

pár procent tam zůstalo, to by jinak nešlo" (Žofie)

"Já jsem se stáhla z práce jenom malinko moc ne protože jsem měla pocit, že si to nemohu dovolit vysadit na delší dobu stačí vynechat pár měsíců, jednu sezonu a z agentury už ti nazavolají tak jsem si zavolala taxík, M (syn) jsem dala do vaku a jeli jsme ubytovat lidi a taxík mě zase odvezl domů a prováděla jsem po městě díky pomoci své úžasný maminky, která za mnou vozila dítě v kočáře" (Helena)

Tyto tři participantky zažívaly zároveň časové výhody i nevýhody soukromého podnikání a dokázaly díky svým organizačním schopnostem a pomoci rodiny plnit své pracovní povinnosti v nezbytné míře a při tom se starat o své novorozené dítě.

Ženy, které začaly podnikat až po skončení rodičovské pauzy, již hendikap předcházejících participantek řešit nemusely. Soukromá pracovní aktivita pro ně znamenala především svobodu v nakládání s časem a množstvím práce, jak bylo jejich záměrem.

"Tak já si teď všechno načasuju, aby to bylo dobrý pro B (dcera) takže do práce jdu, až když ji odvezu do školky zákazníky si objednáám zase tak, abych jí mohla vyzvednout ze školky, když potřebuju ... odvezu ji domů nebo na kroužek a potom třeba zase pracuju ... někdy se vrátím do práce, ale udělám si to tak, jak potřebuju hlavně kvůli ní" ... (Petra)

"Když jsem neměla děti, tak jsem upřednostňovala zaměstnanecký poměr a pevnou pracovní dobu, ale s dětmi by to bylo hodně těžké ... teď jsem ráda, že můžu pracovat, když potřebuju podle nich ... nemám to dopředu dlouho naplánované, prostě když se najde vhodná chvílka, tak jdu na tři hodiny do práce, udělám zmrzlinu a zase se vrátím a vím, že je o ně postaráno" (Soňa)

" já jsem časem začala podnikat hlavně abych mohla být s A (dcera) podle jejich potřeb chtěla jsem prostě s ní být a umožnit jí toho co nejvíc zažít taky jsem pracovala, to

jo, ale naplánovala jsem si to, jak jsem potřebovala a ty odpoledne abych už prostě byla doma s ní" (Adéla)

Podle Slavičkové (2016:9) jsou ženy podnikatelky spokojenější se svým

66

způsobem života než ženy závislé na zaměstnavateli hlavně proto, že si uvědomují výhody své nezávislosti. Všechny participantky, které podnikaly ať už před narozením prvního dítěte nebo soukromé podnikání zahájily po skončení rodičovské pauzy, podnikaly nadále až do doby našeho rozhovoru a měly v úmyslu v podnikatelské činnosti pokračovat i v budoucnu.

Jedna z žen mi sdělila, že jí naopak vyhovuje stálý zaměstnanecký poměr s pevnou pracovní dobou a považuje ho z hlediska sladování pracovní a soukromé sféry za výhodný. Skutečnost, že ženy s malými dětmi upřednostňují v případě zaměstnaneckého poměru pevnou pracovní dobu, uvádí Křížková (2006:37).

"těch peněz tam sice není tolik, ale nicméně je to práce, kterou dělám od pondělí do pátkurelativně končím odpoledne ve tři ve čtyři hodiny, takže mám čas tu rodinu zabezpečit, víkendy mám volný a to kvituju teď i zpětně při té péči o děti to je hodně velkej bonus když třeba vidíš některý ty holky zaměstnaný u soukromníků, který jim volají i o víkendech a pořád něco potřebujou ... tak v tomhle je to opravdu hodně velký plus, že to mám uzavřený a o víkendu se o práci vůbec nebavím, jo, můžu se věnovat tý rodině".... (Sabina)

4.9.2. Ošizená domácnost

V předchozí kapitole jsem se věnovala tomu, jakým způsobem se ženy matky během mateřské pauzy a po jejím skončení vyrovnávaly s novými finančními a časovými podmínkami spojenými s příchodem dítěte/děti. Mateřská role i vlastní placená pracovní aktivita pro ně představují významné životní hodnoty, kterým se chtějí věnovat co možná nejlépe, aniž by jedna probíhala na úkor druhé.

Ženy z mého výzkumu ale neměly pouze povinnosti spojené s výchovou a péčí o dítě/děti a s výkonem placené práce mimo domov. Po návratu ze zaměstnání je čekala tzv. „druhá směna“, tedy neplacená péče o domácnost. Participantky poznaly v období dětství a dospívání model péče o domácnost svých matek a většinou o něm hovořily s

obdivem. Vyprávěly mi, že jejich matky dokázaly efektivně zvládat oba dva druhy práce, jejich domácnost byla většinou ve vzorném pořádku. Většina participantek uvedla, že jejich matky vyvíjely dlouhodobě značné úsilí k tomu, aby zvládly pracovat na plný úvazek mimo domov a současně udržovaly v chodu ukázkovou domácnost, ale

67

dělo se tak za cenu jejich sebezapření, rezignace na své vlastní potřeby a zájmy a odevzdaného obětování se.

" ... to právě musím obdivovat, protože to (plnit domácí i pracovní roli) zvládala úplně, ale na úkor sebe teda, kdy vždycky bylo uklizeno, navařeno, vždycky jsme měly zkontrolovaný úkoly pamatuju si, že občas chodila do divadla a to bylo všechno. Svoje zájmy moc neměla občas chodila cvičit, ale nic zásadního, co by sama pro sebe dělala, nebylo" (Helena)

" u nás to všechno mamka zvládala skvěle, ale opravdu si nenašla žádné svůj zájem, kterej by měla mimo to manželství s tátou, doma to bylo vždycky ve vzorném pořádku, uvařeno, v neděli buchtka na stole, ale už prostě mamka neměla žádné čas pro sebe" (Jana)

" máma měla ve všem vzorný pořádek jako ona jak byla učitelka, tak se chovala jako učitelka i doma ... všude musel být pořádek, uklizeno, složeno na svá místa ona to prostě všechno velice pečlivě vedla a všechno to zvládala" (Radka)

Ačkoli ženy z mého výzkumu považovaly matčinu péči o domácnost za svůj vzor, uvědomovaly si, že cena, jakou jejich matky za zvládnutí práce i domácnosti zaplatily, byla příliš vysoká. Péče o rodinu a domácnost jim odčerpala téměř všechny volný čas, který nemohly věnovat vlastní regeneraci, rozvoji nebo zálibám. Mé respondentky ale nechtěly omezovat dobu strávenou s dětmi ani v zaměstnání, a tak jedinou oblastí, kterou mohly trochu "ošidit", byla domácnost. Sice se někdy neubránily srovnání s domácnostmi svých matek, jak vypráví Sabina, jejich priority už ale byly jiné.

" ... doma jsem se snažila, jak to dělala naše máma, že se snažila, abysme byli vždycky dobře oblečený, aby bylo vždycky navařeno, tak taky, aby to u nás fungovalo, ale nedovíděla jsem to do krajnosti jako naše máma, byla jsem v tom trochu flinkovnější, ale snažila jsem se, aby

domácnost byla v pořádku nebyla jsem tak pečlivá, nicméně ten domácí prázáklad tam byl přijatej od tý mámy nehledě na to, že tam byl trošku takovej ten strach z tý kontroly tý mámy že ona když přijede, tak mi to bude vyčítat to možná tam bylo ta péče tam byla, ale ne v tom rozsahu, jak vyžaduje ona" (Sabina)

68

Sabina si v sobě nesla naučený matčin model silně ukotvený, konfrontovala se s ním a dokonce se obávala, že v očích své matky nebude v péči o domácnost úspěšná. Tím ztělesňovala princip socializace, který Keller popisuje jako stav, kdy se lidská bytost chová o samotě tak, jako by se chovala pod dohledem společnosti (1994:32). V případě Sabiny platí rovněž pravidlo předávání norem a postojů v rodině (Giddens 1999). Podle Možného (2006) ale není tento přenos hodnot z rodičů na děti automaticky neměnný. Děti se se vzorci rodičů mohou ztotožnit, ale také rozejít a hledat si své vlastní modely, což participantky také dělaly.

I Jana viděla ve své matce vzor v péči o domácnost, ale i ona přiznávala, že se práci v domácnosti věnuje méně.

" jako ve zvládnání rodiny, to byla mamka vzorem, to jo. Co se týče domácnosti a vaření a toho, jak se starala o děti, tedy o nás, tak to si myslím, že jo. Byla vzorno, já nepeču tolik buchet musím říct, že nás mamka hodně rozmazlila, ona moc dobře vaří s tím se pak těžko drží krok já už do tý kuchyně tolik nejsem, ona dělala všechno stašně pečlivě a já se snažím si to usnadnit" (Jana)

Helena výstižně popsala proces konfrontace s modelem péče o domácnost, který převzala od své matky a náročnost postupného odklonu od něj. Pojmenovala skutečnost, že volný čas, který jí po návratu z práce zbývá, je omezený a je třeba si při jeho trávení určit priority a dělat kompromisy, zvláště při péči o domácnost.

"maminka prostě musela zastat spoustu dalších povinností doma, tak jsem si myslela, že to musím zvládat taky a dodnes to teda v sobě trošičku mám, ale člověk se jako vědomě musí odpoutat od těchhle vzorců a říct si: já u všeho být nemůžu a nemůžu všechno obstarat když zrovna vařím, tak nemůžu s dětma dělat úkoly ani jim zprostředkovávat zábavu a že když se nudí, tak s tím nemůžu nic dělat ... nemůžu rozpoltit svoji osobnost a děla všechno a bylo hodně

problematický k tomu dojít a myslím si, že je to jako hodně následek té výchovy, že jako ta maminka byla pořád v jednom kole a jenom sem tam si našla čas, že jsme si třeba spolu četli ten model byl hodně silnej" (Helena)

Po narození dítěte a během mateřské pauzy se ženy vyrovnávaly s jinými

69

časovými a finančními nároky a možnostmi, než jaké měly jako bezdětné. Hledaly a volily různá řešení a strategie pro nové uspořádání a harmonické fungování rodinné a pracovní sféry. U mých participantek to byla nejčastěji dočasná změna zaměstnání, která měla zajistit více finančních prostředků a také založení vlastní podnikatelské činnosti, která ženám umožnila relativní volnost v nakládání s časem podle potřeb dítěte/děti. Další ze strategií, která ženám umožnila věnovat se výchově dítěte i své práci, byla menší pozornost domácnosti. Při jejím uplatňování se participantky musely vědomě odklonit od modelu své matky, který považovaly za vzor.

4.10. Omezení mateřstvím a konflikt rolí: "Dá se to sladit"

Mateřství, jak je uvedeno v předešlých kapitolách, znamená pro ženy jedno z významných životních naplnění, současně ale ženě přináší i omezení nejen v pracovní sféře. V rámci mé výzkumné otázky mě zajímalo, do jaké míry ovlivnilo mateřství pracovní možnosti žen.

"Tak je to omezení, protože člověk začne být časově závislý nebo ty máš jsou časově závislí na mě, jak já uspořádám ten život, práci a spoustu věcí" (Helena)

"To rozhodně je (omezení). Já vlastně pořád podřizuju veškerou svoji pracovní aktivitu dětem. Kdybych neměla děti, tak bych si ten pracovní čas organizovala úplně jinak než když ty děti mám a oni mají určité režim a tomu to podřizuju" (Žofie)

"No tak určitě tě to omezuje časově. Stále máš v hlavě ty děti, musíš bejt pořád operativní, když ti třeba ze školky zavolají máš v práci něco rozdělaného a je tu ta odpovědnost, aby to někdo za tebe převzal a dodělal, protože ty si je musíš jet vyzvednout to je přirozený, že se to takhle odvíjí" (Sabina)

"No to je určitě velký omezení, hlavně tedy časově to dítě má svoje potřeby a všechno by se tomu mělo podřít jako kdy já půjdu do práce tak to se odvíjí od toho, jestli je o to dítě postaráno nebo ne ... je to obrovské zásah do tvýho života" (Petra)

70

Většina participantek vyjádřila názor, dítě přináší ženám omezení jejich osobního i pracovního života. Především časové omezení, respektive uspořádání času podle potřeb dítěte, zasahuje do veškerých ženiných aktivit včetně práce.

4.10.1. Omezuje, nevylučuje, obohacuje

Tyto tři slovesa podle participantek nejmýstižněji charakterizují vliv mateřství na jejich pracovní činnost. Většina participantek vyjádřila přesvědčení, že se mateřství s pracovní aktivitou nejen nevylučují, ale dokonce se vhodně doplňují a obohacují.

" že by mě jedno omezovalo v druhém, to si teda nemyslím. Možná je to daný i tady tím systémem, jak je nastavenej je opravdu pro tu ženu když to srovnávám jinde ve světě, že je u nás možnost bejt tři roky doma s dítětem placeně ... tak to je velice luxusně nastavenej systém jinde ve světě jsou ty ženský na mateřský třeba půl roku a pak musí teda do tý práce jít, protože třeba nemají peníze, tak tam třeba vidím, že je ta práce může okrást o ten čas s dítětem já jsem nikdy neměla pocit, že tím mateřstvím něco ztrácím v práci a naopak" (Sabina)

" já si myslím, že i když pracuješ, tak těm dětem se můžeš krásně věnovat, dát jim maximum, vychovat je jako plnohodnotný připravený lidi do života a nemyslím si, že je dobrý být doma ani pro ně někdy na ně mám sice míň času, než bych chtěla, ale zase je to na druhou stranu nastavený tak, aby o ně bylo postaráno a to mi dává ten klid, jinak bych pracovat nemohla" (Martina)

" dá se to vyrovnávat (sladění práce a rodiny), mám na to pozitivní odpověď. A je to i třeba ... to dítě ti ten život obrátí úplně naruby, až najednou zapomeneš, kdo vlastně jsi ty sama ... myslím si, že je výhoda, když člověk při tý mateřský v té práci trochu pokračuje, že mu to dává to uvědomění, kým je, protože je strašně jednoduchý se v tom mateřství ztratit, což pak

není dobrý ani pro tebe, ani pro ty děti" (Žofie)

" Myslím, že je to dobré mít oboje zvládám to docela dobře když jsi s dětmi 24 hodin denně, začneš mluvit jako oni a říkáš si, pane bože, potřebuju mezi dospělé lidi tedy potřebuju práci v tom smyslu, že se oprostím od domácích povinností a dělám něco jiného u

71

té práci si odpočinu psychicky a zase už se pak těším zpátky domů k dětem" (Soňa)

"Já si myslím, že to bylo slučitelný určitě to bylo slučitelný, protože nemám zase až takovej obor a asi zase až takový ambice, abych chtěla v té práci tak nějak vynikat a brát ji na prvním místě, takže jsem to nějak uměla sloučit takže jsem se asi nikdy nedostala do konfliktu buď a nebo, kdy bych musela volit" (Jana)

Jana ve své výpovědi považovala mateřství a vysoce kvalifikovanou práci lékařky za slučitelné bez větších problémů. Zdůvodňuje to snížením svých profesních ambicí a absencí touhy vynikat ve svém povolání a kariérního růstu. Její postoj dokládá, že ženy matky většinou volí profese, které je možné kombinovat s mateřstvím. U Jany se sice jedná o kvalifikovanou profesi, která ženám nedovoluje příliš dlouhou mateřskou pauzu, naopak od nich vyžaduje neustálý kontakt a následné doplňování vzdělání. Jana si ale v rámci náročné profese zvolila relativně méně náročný obor a sama si také reguluje své pracovní nasazení. Tyto okolnosti jí umožnily vyhnout se konfliktu rolí. Podobně hodnotila svůj přístup k profesnímu růstu i Sabina. I ona dokázala sladit rodinnou a pracovní sféru s poznámkou, že její více než tříletá mateřská pauza, navíc dvakrát po sobě, nepoznamenala negativně její pracovní dovednosti.

" je to možná i tím (sladění rodiny a práce), kde pracuju ... kdyby to bylo někde v soukromý sféře nebo někde, kde když jsi tři a půl roku mimo, tak ztratíš úplně kontakt třeba doktoři nebo výzkumníci ... tady ta moje práce je fakticky furt stejná ... mění se zákony, pochopitelně, ale ty se vždycky snadno dostudujou, ale v jádru věci se nemění" (Sabina)

Výrazné problémy při sladování rodinné a soukromé sféry měly především u svého prvního dítěte Radka a Petra. Při druhé mateřské pauze, respektive po jejím skončení, už volily jinou pracovní strategii (viz výše), právě proto, aby se střetu rolí

vyhnuly. Dalších sedm participantek považovalo zvládnutí rodičovské i pracovní sféry za spíše či převážně uspokojivé. Nejspokojenější s harmonizací rodiny a práce byly ženy s vysokoškolským vzděláním a s vysoce kvalifikovanými profesemi (Jana, Sabina, Adéla, Žofie). Tyto kategorie žen mají podle Křížkové a kol. (2006:52) zpravidla větší profesní ambice, ale zároveň se jejich reprodukční plány více shodují s jejich skutečnou

72

realizací. Předpoklad vyšších pracovních ambicí u vysokoškolsky vzdělaných žen se v mém vzorku nepotvrdil. Participantky Sabina, Jana, Žofie a Adéla přiznávaly nižší míru svých profesních ambicí a menší orientaci na profesní kariéru, než je uváděno v sociologických průzkumech (Křížková a kol. 2006).

Pro sedm participantek z mého výzkumu představuje mateřství i placená pracovní aktivita dvě nejvýznamnější životní náplně a hodnoty. Ačkoli se shodují v názoru, že mateřství vnáší do jejich života určitou míru omezení, především ve vztahu k práci, považují tyto dvě kategorie nejen za komplementární, ale i obohacující a navzájem přínosné. Péče o domácnost je tak nejčastější oblastí, v níž se uchylují k omezené péči a kompromisům.

5. ZÁVĚR

V teoretické i empirické části své práce jsem se zabývala koexistencí a vzájemným ovlivňováním dvou významných životních oblastí ženy: mateřství a práce. Má výzkumná otázka se týkala vlivu mateřské zkušenosti na pracovní motivaci a strategie žen. Mým cílem bylo ukázat, zda a popřípadě jak mění ženy matky po návratu k pracovní aktivitě z mateřské, respektive rodičovské dovolené své postupy a strategie.

Placenou pracovní aktivitu považuji ve své práci za důležitý emancipační nástroj ženy a také za prostředek, který spoluvytváří ženino (ale i mužovo) sebepojetí a identitu. Pro pochopení její role v životě žen jsem nastínila, jak se ženy od 80. let 19. století postupně a s obtížemi začleňovaly do pracovní sféry, která byla z dob měšťanského modelu společnosti (Havelková 2004) dominantou mužů. Placená práce žen se časem stala automatickou součástí jejich života. V mé práci představuje důležitou analytickou kategorii a také osu, která prochází celým životem participantek jako principiálně trvalá hodnota. Proto jsem se participantek ptala, jakou funkci plní placená práce v jejich životě a jaké jsou jejich motivace pracovat. Výpovědi žen z mého výzkumu se shodovaly s příslušnou teorií, kterou uvádí Křížková (2011), v tom, že hlavní pracovní motivací žen představuje finanční odměna, neboť ta jim dává větší či menší míru nezávislosti a svobody v životních rozhodnutích. Pro sedm participantek z celkových devíti představovala placená pracovní aktivita neodmyslitelnou součást jejich života a nechtěly by se jí vzdát, i přestože pouze dvě ženy byly zcela spokojené s výší svého finančního ohodnocení. Dvě zbývající participantky nehodnotily svou pracovní aktivitu jako nepostradatelnou součást života. Naopak by si přály ji opustit a starost o finanční zabezpečení sebe i rodiny by svěřily partnerovi, kterého v souladu s polarizovaným rozdělením mužských a ženských rolí, považovaly za živitele rodiny.

Kromě finanční nezávislosti motivovaly ženy z mého vzorku k práci i kategorie jako fungující přátelský kolektiv, možnost osobního rozvoje a příležitost uplatnit své dovednosti a schopnosti, služba druhým lidem či přání pomoci v rodinném podnikání a také potřeba realizovat sociální kontakty. Ze všech těchto důvodů je patrné, že práce představuje pro mé účastnice významnou životní hodnotu, díky které mohou naplnit jak svou profesní, tak i lidskou stránku a cítit se samostatně a nezávisle.

74

Druhou analytickou kategorií mé práce bylo mateřství. Opět jsem se svých účastnic ptala na to, jak prožívaly svá mateřství, co pro ně mateřská zkušenost znamenala a především, jak se s příchodem jejich prvního dítěte (a posléze i druhého) měnily jejich životní okolnosti a podmínky s důrazem na pracovní strategie a sladování rodinné a pracovní sféry. Všechny ženy z mého vzorku považovaly skutečnost, že jsou matkami za vysoce uspokojující a naplňující, a to i v případě, že své dítě neplánovaly. Reprodukční volby a chování žen ovšem nejsou pouze předmětem jejich svobodné vůle, přání a představ. Ve skutečnosti představují účinný regulační nástroj státu, jak vyplývá ze studií Badinterové (1998). Některé účastnice se na příchod svého prvního dítěte připravovaly více, jiné méně. Pro všechny ale znamenalo narození dítěte velkou změnu v dosavadním uspořádání jejich života a nutnost adaptovat se na nové podmínky. Pouze tři účastnice z mého vzorku čerpaly standardní tříletou rodičovskou dovolenou. Zbýlých šest svou pracovní aktivitu přerušilo na kratší dobu, protože jim jejich vysoce kvalifikovaná profese či soukromé podnikání nedovolilo delší časovou absenci. Nutnost řešit problém sladování rodiny a práce pro ně proto nastala v různých momentech. S touto harmonizací mají podle sociologických průzkumů (in Křížková a kol. 2006) problém čtyři pětiny žen. Hlavní příčinou je především nedostatek peněz. Pouze dvě z mých účastnic označily svou finanční situaci v době rodičovské dovolené či krátce po ní za nevyhovující. Strategií, která jim umožnila tuto situaci řešit, byla změna zaměstnání s důrazem na vyšší finanční ohodnocení.

Dalším postupem, který zvolily dvě třetiny žen, byl přechod ze zaměstnaneckého pracovního poměru k samostatnému podnikání, nebo v jeho pokračování. Zde se potvrdil údaj Slavíčkové (2016), že hlavní motivací žen začít soukromě podnikat je potřeba a možnost organizovat svůj čas a množství práce podle potřeb rodiny, respektive nároků dítěte. Také ženy z mého výzkumu uváděly vlastní podnikání jako

účinnou pracovní strategii, díky které se dá pracovní aktivita sladit s potřebami dítěte lépe, než je tomu u zaměstnaneckých úvazků. Obě dvě participantky, které v době, kdy měly malé děti, pracovaly v zaměstnaneckém poměru, by uvítaly alespoň na dobu omezenou zkrácený pracovní úvazek, který by jim umožnil harmonizovat pracovní povinnosti s péčí o děti lépe. Tuto strategii ale jejich zaměstnavatel neumožňoval. To odráží nedostatečný stav nabízených částečných pracovních úvazků v naší zemi obecně,

75

především, jak uvedla participantka Sabina, v malých městech. Ta také nejvíce ze všech žen z mého výzkumu oceňovala opatření státu ve formě institucionální předškolní péče a délky rodičovské dovolené, které jí ve strategiích sladování práce a rodiny, výrazně pomohly.

Vzorek mých participantek nebyl z různých hledisek (věku, vzdělání a dalších) homogenní. Postupy a strategie, které si ženy při návratu k pracovní aktivitě po mateřské pauze zvolily, jsou proto do určité míry individuální.

Ve své výzkumné podotázce jsem se snažila zachytit, jak probíhala u mých participantek jejich volba povolání a jaký vliv měla na jejich rozhodování jejich původní rodina. Zajímalo mě zejména to, jaký vztah a pojetí práce poznaly participantky u svých matek a zda a do jaké míry ho ve svém budoucím životě převzaly, korigovaly, či se s ním rozešly. Z odpovědí vyplynulo, že většina participantek své matky za vztah k práci i za péči o domácnost obdivovala a považovala za vzor. Zároveň si ale uvědomovaly, že zvládnutí práce i rodiny bylo u jejich matek na úkor volného času, zálib a odpočinku. Tento model proto zcela napodobovat nechtěly. Matčín vzor byl pro ženy z mého výzkumu inspirací. Protože se však ve svém životě nehodlaly vzdát ani pracovní aktivity, ani mateřství, zůstávala péče o domácnost hlavní sférou, kterou mohly ve své péči omezit. "Ošizená" domácnost byla proto u mých participantek nejčastější strategií pro lepší sladění pracovní a rodinné sféry.

BIBLIOGRAFIE:

- ABRAMSOVÁ, Lynn. 2005. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno
- ANKER, Richard. 1998. *Gender and Jobs. Sex Segregation of Occupation in the World*. Geneva: ILO in KŘÍŽKOVÁ, Alena a kol. 2011.
- ATKINSON, Paul, COFFEY, Amanda. 1996. *Making sense of qualitative data*. London. Sage
- BADINTEROVÁ, Elisabeth. 1998. *Materská láska: od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt
- BAHENSKÁ, Marie, HECZKOVÁ, Libuše, MUSILOVÁ Dana. 2014. *O ženské práci Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha. Masarykův ústav a Archiv AV ČR
- BAHENSKÁ, Marie. 2005. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha. Libri
- BEAUVOIROVÁ, Simone. 1967. *Druhé pohlaví*. Praha. Orbis
- BOHUSLAVOVÁ, Jaroslava. *Demografické a zdravotní charakteristiky žen v Československu v období 1950-1990* v ŽIŽKOVÁ, Radka. 2000. *VI. Studentský seminář k problematice dějin ženského emancipačního hnutí ve 20. století*. Praha. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
- CANNINGOVÁ, Kathleen. 1996. *Languages of Labor and Gender. Female Factory Work in Germany 1850-1914* in ABRAMSOVÁ, Lynn. 2002.

CRESWELL in Hendl 2008.

ČERMÁKOVÁ, Marie a kol. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Praha. Sociologický ústav AV ČR

DE SINGLY, Francois. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha. Portál

77

DUDOVÁ, Radka, HAŠKOVÁ, Hana, MAŘÍKOVÁ, Hana. 2010. *Na čí účet se v naší společnosti odehrává reprodukce?* in MAŘÍKOVÁ, Hana a kol. *Jaká je naše společnost?* Praha. Slon

FORMÁNKOVÁ, Lenka, RYTÍŘOVÁ, Kristýna. 2004. *ABC feminizmu*. Brno. Nesehnutí

FOUCAULT, Michel. 2009. *Zrození biopolitiky*. Brno. CDK

GERSON, K. 1985. *Boundaries, negotiation, consciousness: "Reconceptualizing gender relations"*. *Social problems*. in MAŘÍKOVÁ, Hana a kol. 2012. *Živitelé a živitelky*. Praha. Slon

GIDDENS, Antony. 1991. *Sociologie*. Praha. Argo

GILLIGANOVÁ, Carol. 2001. *Jiným hlasem*. Praha. Portál

HAMPLOVÁ, Dana, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka, PIKÁLKOVÁ, Simona. 2004. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha. Sociologický ústav AV ČR

HAŠKOVÁ, Hana, KRÍŽKOVÁ, Alena, MAŘÍKOVÁ, Hana, BIERZOVÁ, Jana. 2006. *Sociologické studie: Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů*. Praha. Sociologický ústav AV ČR

HAVELKOVÁ, Hana. In FORMÁNKOVÁ, Lenka, RYTÍŘOVÁ, Kristýna. 2004. *ABC feminizmu*. Brno. Nesehnutí

HAVLOVÁ, Jitka. 1996. *Profesní dráha ve 20. století. Úvod do sociologie povolání*.

Praha: Karolinum

KELLER, Jan. 1994. *Úvod do sociologie*. Praha. Slon

KICZKOVÁ, Zuzana a kol. 2006. *Pamät žien: o skúsenosti sebutvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava. Iris

78

KŘÍŽKOVÁ, Alena, MAŘÍKOVÁ, Hana, HAŠKOVÁ, Hana, FORMÁNKOVÁ, Lenka. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha. Slon.

KŘÍŽKOVÁ, Alena. 2007. *Životní strategie žen a mužů v řízení (a) podnikání*. Praha. Sociologický ústav AV ČR

LYONS, Pat, KINDLEROVÁ, Rita. 2015. *47 odstínů české společnosti*. Praha. Sociologický ústav AV ČR

MAŘÍKOVÁ, Hana. 2000. *Proměny současné české rodiny (Rodina-gender-stratifikace)*. Praha. Slon

MAŘÍKOVÁ, Hana. 2012. *Živitelé a živitelky reflexe (a) praxe*. Praha. Slon

MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, Michaela. 2009. *Rodina a práce – jak je sladit a nezbláznit se*. Praha. Portál

MASARYK, Tomáš Garrigue. 1907. *Moderní názor na ženu. Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě* in MASARYK, T.G. 1923. *Mravní názory*. Praha. Státní nakladatelství

MASLOW, Abraham, Harold. 2014. *O psychologii bytí*. Praha. Portál

MATOUŠEK, Oldřich. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha. Slon

MOŽNÝ, Ivo. 1990. *Moderní rodina*. Brno. Blok

MOŽNÝ, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha. Slon

NAGL-DOCEKALOVÁ, Herta. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy,*

perspektivy. Praha. Slon

RESKIN, B., PADOVIC, I. 1994. *Women and Men at Work*. In KRÍŽKOVÁ, Alena.

2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha. Slon

REINHARZ, Shulamit. 1992. *Feminist methods in social research*. NY. Oxford

79

University Press.

SLAVÍČKOVÁ, Pavla a kol. 2016. *Ženy-podnikatelky v minulosti a současnosti*. Praha.

Nakladatelství Lidové noviny

SMETÁČKOVÁ, Irena. 2016. *Genderové představy a vztahy*. Praha. Slon

SPIVAK, Gayatri, Chakravorty. 1988. *In other worlds: essays in cultural politics*. NY.

Routledge.

STRAUSS, Anselm, CORBINOVÁ, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*.

Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Brno. Albert

ŠIKLOVÁ, Jiřina. 1993. *Are women in Central and Eastern Europe conservative?*in

Maříková a kol. 2012. *Živitelé a živitelky*.

ŽIŽKOVÁ, Radka. 2000. *VI. Studentský seminář k problematice dějin ženského emancipačního hnutí ve 20. století*. Praha. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF

UK

WOOLF, Virginia. 2000. *Tři guineje: Vlastní pokoj*. Praha. One Woman Press

WOODFIELD, R. 2007. *What women Want from Work. Gender and Occupational*

Choice in the 21 th Century. in KRÍŽKOVÁ a kol. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha. Slon

PŘÍLOHA

ROZHOVOR SE SABINOU

Privítání se, žádost o informovaný souhlas s natáčením rozhovoru a jeho použitím pro studijní účely

Vyprávěj mi něco o tvé původní rodině v době, když jsi vyrůstala, o práci tvé maminky a o tvém vlastním směřování k prvnímu zaměstnání před mateřstvím.....

S: Tak moje mamka pracovala za dobu mého mládí vlastně v mateřský školce jako kuchařka pomocná, takže měla tu práci ... prakticky... vodila nás brzo ráno s bráchou s sebou do tý školky a odpoledne končila po těch svačinkách, takže měla odpoledne úplně volný a soboty neděle taky, takže no a protože jsme bydleli na malém městě, tak jsme neměli ani problémy s přesunama, takže jsme byli okamžitě doma a tak dál. To byla výhoda. *Ano.*

A jak ji ta práce bavila?

S: Myslím si, že ji bavila, ona je taková hospodyně, je takovej ten typ myslím si, že ji naplňuje péče o jiný osoby, jo takže jí to asi bavilo a myslím si, že i jak jsme bydleli blízko a v tý školce nás měla pod dozorem, tak jí to vyhovovalo a i naplňovalo. Potom později, to už jsme byli velký, musela tu činnost ukončit, to už bylo po revoluci a hledala si jiný zaměstnání, tak už to uplatnění horko těžko hledala. Ona má teda základní vzdělání, nedodělala učňák, tak i to bylo limitující, aby si našla nějaký zaměstnání ... jí to hodně omezovalo. Chvíli si našla po revoluci dělala asi dva měsíce v hospodě – to jí vůbec jakoby nenadchlo, protože za prvý to bylo dlouho do noci, střídaly se dlouhý krátký tejdny a za druhý ten přechod z tý školky mezi dospělý a do tý hospody, kde byli i takový ty vulgární tak to nebylo ono. No a pak si našla zaměstnání na H v léčebně pro ty plicáře, kde pracovala asi deset let než bohužel zase tu léčebnu zavřeli a tam pracovala jako ošetřovatelka, udělala si jako kurz, takže de facto bych řekla, že pořád jela v takový tý svý..... v tom svém stylu života tý péče o ty druhý osoby no a až potom, když zavřeli tu h léčebnu, tak měla dva roky do důchodu, tak jezdila přes léto uklízet do nějakýho penzionu v R a přes jednu tu zimní sezónu pracovala v papírnách v L jakoby u no, řezali tam ubrousky, ale to bylo pro ní taky náročný, protože tam byl směnej provoz – ranní, odpolední a noční a to ji taky jako nesedělo, ale muselo to nějak doklepat, aby to do toho důchodu měla, to jo.

..... takže pracovala celý život....

S: Ano, já to tak vidím u ní, že je taková ta hospodyňka a vždycky byla, že pečuje vždycky o lidi kolem sebe ... to tak je a i ta její pracovní náplň jo, dneska je v důchodu a našla si brigádu uklízet u nás v B u zubaře, jo a zase je tam ta péče o tu domácnost, tak to zase přenáší do úklidu tam. Takže prostě to.

..... ano, rozumím. *A jak jsi si ty sama směřovala ke své práci?*

S: Hm protože maminka mého táty byla učitelkou v té samý mateřský školce ta mateřská školka se do mě zadrápla, takže už asi v pátý třídě jsem uvažovala, že budu učit. Já už si i jako malá holka hrála s panenkama tak, jako že je učím a tak jsem si to prostě takže si myslím, že jsem měla jako poměrně brzo jasno v tom, kam chci směřovat, takže po základní škole jsem si podala přihlášku na střední pedagogickou školu do P, původně jsem chtěla na to učitelství do mateřský školky, ale tam mě nepřijali, protože se tehdy nás hlásilo hodně, takže mě nevzali, ale na odvolání mě přijali na to vychovatelství, takže jsem stejně jako ten pedák dodělala.... no a maturovala jsem v devadesátém prvním, kdy už byla porevoluční doba, kdy se začaly otvírat jiné možnosti a zrovna ten rok, když já jsem maturovala, se v P otvírala Sociálně právní akademie, která zase směřovala trošku jiným směrem a jelikož jsem se nedostala na vysokou, kam jsem chtěla na češtinu a výtvarku na pedák do B, tak jsem zůstala v těch P a dodělala jsem si tadyhleto pomaturitní nastavbový studium, což mě hodilo zase trošičku někam jinam, ale když jsem skončila tuhleto školu, zkoušela jsem potom znovu vysokou do Prahy na sociologii, na fakultu UK, tam jsem se taky bohužel nedostala, takže mě při hledání zaměstnání jako první úřad, kterej mě cestou z pracáku napadl, byl Okresní úřad sociálního zabezpečení, kde mě teda jako přijali ... tam paní ředitelka řekla, že mě vezmou na zkoušku, na půl roku to bylo a pak mi dala normálně smlouvu na dobu neurčitou a jsem tam prakticky dodnes ... s tím, že jsem tam nejdříve začínala ... zpracovávala jsem tam dávku rodičovskej příspěvek pro nezaměstnaný maminky, který vlastně jakoby nikde nepracovaly, a tudíž dostávaly jenom ten rodičovský příspěvek a když potom se v devadesátým pátým změnil zákon o důchodovém pojištění, tak vlastně tohleto nám bylo odebráno a vyplácel to Úřad práce od té doby a já jsem tam potom přešla na x oddělení, který tam začalo vznikat ... takže jsem se z té pedagogický činnosti tímhle převrtala do úřednickýho no, do úplně jinýho oboru.

.....*a jak ti ta změna vyhovovala?*

S: Ono to všechno prošlo tak nějak plynule ... postupně.... že jsem se na to adaptovala a že jsem zjistila, že i tohle mě naplňuje nebo že mi to nedělá problém ona i ta Sociálně právní akademie měla hodně předmětů vycházejících z pedárny, jo ... že jsme měli taky psychologii, pedagogiku ... jo....bylo to o těch ... bylo to hozený do těch sociálně právních věcí ... bylo to ... jako třeba mateřská školka nebo družina jsou sociální skupiny, ve kterých musí člověk mít vzdělání, aby věděl, jak to tam má fungovat a další sociální skupiny jsou třeba domovy důchodců, domovy dětí a tak dále, takže bych řekla, že ta sociální práce na tu pedagogickou trošku navazuje takže tam bych řekla, že ten přechod byl takovej nenásilnej ne něco úplně káck potom i ten přechod na ty exekuce, když jsem začala pracovat s dlužníky, tam to už bylo víc o právech a ekonomice ... to byly obory, který jsem díky té pedárně neznala, že jsem je

tam začala nacházet a nevadilo mi to se v těchhle směrech vzdělávat ...

..... dobře a teď bych se tě ráda zeptala, jak přišlo rozhodnutí práci přerušit a založit rodinu...

S: Přišlo rozumově, ano. Já jsem se svým manželem od roku devadesát jedna, od roku devadesát čtyři spolu i bydlíme tady v K, v devadesátém sedmém jsme měli svatbu jsme se tak nějak rozhodli, že tak nějak zlegalizujeme náš vztah ... *smích*... a tím potom tak nějak přirozeně vyplynulo mezi náma, že prostě bychom mohli i založit rodinu. Nebyla to ale náhoda, plánovali jsme.....

..... takže jsi měla i naplánovaný odchod ze zaměstnání..... jak se ti z práce odcházelo?

S: No, tam ještě ovlivnila jedna náhoda, když jsem zjistila, že jsem těhotná s T, tak jsem udělala úspěšně přijímačky do B na sociálně zdravotní fakultu, kam mě trošičku nasměrovala tehdejší ředitelka naší Správy, že se tam otvírá jakoby obor, kde bych si mohla zvýšit vzdělání na tom sociálním oboru a otvírala se tam prostě jakoby obor rehabilitační péče pro postižené s tím, že bylo otevřený kombinovaný studium právě pro zaměstnané lidi, takže já jsem vlastně úspěšně složila zkoušky, byla jsem přijatá ke studiu na týhle škole a záhy nato jsem zjistila, že jsem těhotná, takže já jsem potom celý to těhotenství a mateřství měla provázaný s tou školou a ta škola byla de facto podmíněná nebo jak bych to řekla no, byla podmíněná tím výkonem mé práce, takže jsem se potom připravovala, že až potom po tý mateřský půjdu zpátky do práce, tak že si zvyšuju kvalifikaci a vlastně jsem se pro to zaměstnání připravovala dál trošičku tam to propojení bylo..... takže já jsem měla to mateřství takový to studující mateřství

..... ano, rozumím.....a vadilo ti to? Máš pocit, že tě to od mateřství trochu odvádělo?

S: Ne..... myslím si, že ne..... Měla jsem jakoby výborný zázemí, naši i manžel mi hodně pomoh, takže jsem to mohla prostě provozovat tím, že jsem tu školu měla jednou za tři tejdny – pátek sobota, takže se mamka prostřídala s R při hlídání tý malý T pak to bylo třeba náročnější při zkouškových obdobích ... a tak dále, ale ale já jsem typ člověka, kterému vzdělávání nevádí jo...*smích*tu školu jsem brala spíš jako zpestření při tý mateřský, takže takhle možná, že mi časem docházelo, že jsem na tý mateřský osamocená, protože jsem neměla tolik kamarádek, se kterejma bych sdílela takový ty maminkovský věci že jsem byla spíš zaměřená na tu školu ... a že jsem byla hlavně zaměřená na tu péči o tu T, protože ta se narodila předčasně, vlastně v sedmém měsíci a musela jsem s ní vlastně cvičit Vojtovu metodu, protože byla nedonošená ... no a ta péče do toho jejího jednoho roku byla taková náročnější takže já jsem to mateřství měla takový opravdu že jsem se věnovala tomu dítěti a pak jako tý škole

..... měla jsi to pestré

S: No, ... když se na to dneska zpětně podívám ... nemám pocit, že bych v tom nějak strádala nebo že bych měla pocit něčeho že jsem něco vynechala nebo že mě něco tížilo asi to bylo i tím, že jsem tehdy mi bylo šestadvacet a člověk má ještě tu sílu chce, aby ta holka byla zdravá, byla v pořádku a chce, aby i ta škola byla

v pořádku, tak prostě jede neměla jsem s tím jako žádněj

..... zvládala jsi to tedy dobře

S: No ... měla jsem asi jenom jednu jednu zkoušku v prváku, to byla T malá a vím, že mi ten termín vyšel v době, kdy ona měla zanesený oční kanálky, takže jsme s ní museli jet do B na jakoby pročištění ... na operaci ... a odpoledne jsem jela na zkoušku z psychologie tak to si jako vybavuju jako jediný, kdy jsem měla asi stres ... co jakoby, že se to na mě valí ale protože to obojí dobře dopadlo, tak už to potom člověk nějak neřešil....ale, jinak nemám nemám pocit, že bych byla ve stresu, že nestíhám jedno nebo druhý nějak to plynulo, jelo ale jak říkám, měla jsem výborný zázemí, že když jsem potřebovala, tak tam tu mojí péči nahradil manžel nebo ta babička, jo ... že to prostě šlo.

Přišla ti mateřská i vzhledem k tomu studijnímu vytížení adekvátně dlouhá? Chtělo se ti zpátky do práce?

S: No, vzhledem k tomu studijnímu vytížení mi přišla adekvátně dlouhá, byla jsem vlastně tři roky doma s T.... ale možná, že bych si jí dala i delší, ale tenkrát to nešlo kvůli té škole právě, že když potom přišlo k tomu i to zaměstnání, tak ta škola už šla trochu stranou ... to už bylo náročnější ... péče o dítě, že jo, ačkoli chodilo do školky ... teď zaměstnání, noví věci a teď ještě ta škola, takže kdyby to šlo, tak bych si vybrala ještě trošičku jí prodloužit, ale zvládlo se to...

..... a s jak vlastně probíhal tvůj návrat do práce?

S: Těšila jsem se těšila jsem se, jak jsem o tom mluvila, že jsem si občas připadala jako izolovaná, měla jsem vlastně jenom tu I, která byla stejně měla tu A stejně se mnou... že jsme se občas navštěvovaly, ale jinak jsem byla víceméně sama, takže jsem se těšila na ten kolektiv ženskéj, jo a možná, že už ve mně něco bylo, že už chci tu změnu, jo že už ve mně něco nastalo ... ano....mám z toho pocit, dneska, když si to takhle vybavím, že to bylo akorát k tomu nastoupit a trošičku to jako změnit. To, že tam byly strachy z toho, jak se T bude adaptovat do školky, to bylo chvílema náročný, protože se jí tam občas nechtělo, což je běžná věc, která nastává ve většině případů a musí se s tím člověk nějak vyrovnat.....ano....

Jak se ti v té době dařilo skloubit zaměstnání s péčí o domácnost?

S: Neměla jsem stresy, nevzpomínám si, možná občas pocit, že nestíháš,zamyšleníjako snažila jsem se, aby byla vždycky uvařená večeře a ... v tý školce to je ještě dobrý, nedělá se žádná školní příprava, že jo možná, že potom trochu ke konci, jak se chýlilo ke konci magisterský studium, tak jsem někdy psala po nocích diplomovou práci a připravovala se na zkoušky, že jo, tak tam možná toho času bylo málo, ale nevybavuju si, že by mě to nějak stresovalosmíchneměla ... nebyla jsem z toho nějak otrávená já jsem asi ten typ člověka, že když se do něčeho zarafnu, tak jedu a směřuju k tomu, aby to dopadlo co nejlíp a nedělat si nějaký zbytečný jak bych to řekla odbočky nebo něco, co by mě v tom zdržovalo....ano, rozumím...

doma jsem se snažila, jak to dělala naše máma, že se snažila, abysme byli vždycky dobře oblečený, aby bylo vždycky navařeno, tak taky, aby to u nás fungovalo, ale nedováděla jsem to do krajností jako naše máma, byla jsem v tom trochu flinkovnější, ale snažila jsem se, aby domácnost byla v pořádku, aby muž byl v pořádku, ale nebylo to do těch krajností ale nicméně ten domácí prázáklad tam byl, ten je přijatej od tý mámy nehledě na to, že tam byl trošku takovej ten strach z tý kontroly tý mámy *smích*.....že ona když přijede, tak mi to bude vyčítat, takže ... to možná tam bylo, takže jsem chtěla, aby to bylo všechno v pořádku a aby to prostě ta péče tam byla, ale v tom rozsahu, jak vyžaduje ona, která je v tom pedantnější...než jáano....

.....ted' bych se ještě vrátila k tvé práci, konkrétně k jejímu finančnímu aspektu, jaký měl pro tebe význam?

S: No, já když jsem nastoupila do práce, tak vím, že jsem z prvního platu byla hodně zklamaná, protože jsem brala nějakých dvatisíce asi sedmset korun zklamalo mě to, že ačkoli jsem na to měla vzdělání, že ty platy ve státní správě jsou v širokém společenským povědomí vnímaný tak, že si tam člověk přijde na spoustu peněz ... vůbec to není pravda je to práce, kde seš zařazená do nějaký platový třídy, platového stupně a ať tu práci děláš nebelíp a nebo hůře, tak mám pocit, že ten výsledek je tam furt stejnej, že se to neodráží se nějaká tvoje ... jo, jsou asi dvakrát do roka nějaký odměny, ale ty se dají každému, aby si trošičku přilepšil. Já jsem ve svém pracovně právním vztahu nezažila, že bych prostě dostala nějakou echt odměnu, za to, že jsem něco vykonala dobře, nebo naopak, že mi bylo sraženo, že jsem něco neudělala nebo tak

.....takže z počátku nebyla finanční stránka příliš motivující.....

S: Nebyla ... a ještě jsem v té době jezdila od našich z V.B., takže jsem i dost projezdila a to mě potom hnalo, abych si našla bydlení tady v K., když jsme s R měli oba práci, takže se potom naskytla ta možnost, že právě od zaměstnavatele ten služební byt tady v K. s tím, že se dávala na jeden rok smlouva, že tam můžeme bydlet, takže to hodně pomohlo jakoby se osamostatnit od tý svojí původní rodiny a založit si svojí vlastní ale už to bylo trošičku jinačí, protože už jsme na to byli dva ... jako jo, že jsem byla s tím partnerem a dodneška to tak trvá, že ten R vydělá víc než já a já si myslím, že dneska se svým platem no, neutáhla bych to, kdybych zůstala sama no, sama sebe *váhá*.....asi jo, ale nevyskakovala bych si nebyly by to žádný dovolený v zahraničí a tak protože ačkoli bydlíme ted' už ve vlastním, tak stejně se pořád platí nějaký poplatky, že jo,....ale.....

.....dá se tedy říci, že finanční stránka není nejsilnější motivací

S: *úvaha* *smích*No, bohužel asi ne

.....a co je tedy tou hlavní motivací?

S:*bez váhání* ...že mě ta práce baví a potom ten kolektiv, kterej tam máme. My jsme tam výhradně ženskej kolektiv, já jsem z ženských kolektivů začla už od puberty, na pedárně nás bylo třicet holek v jedný třídě a ted' ten úřad je taky prakticky, že jsme tam samý ženský a měla jsem asi to štěstí, že jsem si sedla s nima, takže se všema jsem takhle mohla bejt v těch kancelářích a třetí věc je ta, že těch peněz tam sice není tolik,

ale nicméně je to práce, kterou dělám od pondělí do pátku ... relativně končím odpoledne ve tři ve čtyři hodiny, takže mám čas tu rodinu zabezpečit, víkendy mám volný a i ta náplň mé práce je taková, že mě nestresuje doma, že nemusím na to doma myslet a to kvituju teď i zpětně při té péči o děti to je hodně velké bonus, když jí můžeš uzavřít a potom se věnovat té rodině když třeba vidíš některý ty holky zaměstnaný u soukromníků, který jim volají i o víkendech a pořád něco potřebujou tak v tomhle je to opravdu hodně velký plus, že to mám uzavřené a o víkendu se o práci vůbec nebavím, jo, můžu se věnovat té rodině.....

.....*takže ti vyhovuje ten pravidelný režim*

S: Ano.

A myslíš, že se dá srovnat práce v zaměstnání s prací, kterou odvádíš při péči o rodinu?

S: No, to je zajímavý a těžký ono každý má svoje *přemýšlí*v práci je asi nejnáročnější zodpovědnost, pracuju u těch exekucí s majetkem jiných lidí, že jo, musí tam být musí to být legislativně v pořádku, aby tam nevznikl nějak malér, v tomhleto jak jsem tvrdila, že si tu práci neberu domu, tak občas se vyskytne nějaký případ, nad kterým dumáš třeba se udělal špatně nebo mohl být lepší vyřešený nebo tak...to je pravda....a co se týče domácnosti a péče o děti, tam je zase taky ten stres, jestli jim dáváš všechno, co by měli mít, ale jestli to zase nepřeháníš ... jako balancování v tom jak bych řekla ... najít tu správnou rovnováhu v tom, že ... ano, péče, ale zase vést je k nějaký samostatnosti, nedělat z nich jakoby opečováváčky a rozmazlený děti, aby měly taky svůj prostor, svůj rozvoj osobnosti, tak

..... *rozumím, výchova je náročná.....*

S: Ano, je. Já jsem vždycky tvrdila, že to, že jsem udělala vysokou při mateřský mi nepřipadalo tak těžký, jako výchova dětí, kdy opravdu ... tam si myslím, že ačkoli i v té práci musíš nad některýma věcmi přemýšlet, tak to řešení pak vždycky nějak najdeš, kdežto u té výchovy si myslím, že se to snažím dělat co nejlíp, ale pak se vyjeví, že to tak nebylo je to trošičku jinačí a je to prostě těžký. Kolikrát se stalo, že jsem něco udělala a pak mi to bylo líto, že jsem to takhle udělala, že jsem to mohla udělat jinak ... tvrdím to tvrdím to, že výchova dětí je to nejtěžší, co může člověka zaměstnat

.....*ano rozumím....*

Co pro tebe mateřství vlastně znamená?

S: *smích*no, já jsem ho prožívala jako příjemný, uspokojuje mě to, jsem ráda, že ty děti mám, nikdy jsem k tomu nepřistupovala tak jako, že je to pro mě společenská nutnost toužila jsem po nich, chtěla jsem je....nebylo to prostě rozhodnutí, mají děti všichni, tak já je budu mít taky, že to tak má být u obou dvou dětí to tak bylo..... ačkoli to bylo plánovaný, tak to bylo plánovaný spíš z toho důvodu, že jsem se cejtila, že mám ten základ pro to, abych to mateřství mohla v pohodě prožít, jo, že tam nebyly stesy z toho, že přišlo náhle a tudíž..... já nejsemnemám bydlení a tak podobně v tom to bylo racionální, ale nebylo to racionální v tom ostatním.....

A máš pocit, že mateřství ovlivnilo tvůj vztah, přístup k práci?

S: No tak určitě. Stále máš v hlavě ty děti, musíš bejt pořád operativní, když ti třeba ze školky zavolají, tak, že jo ... máš tam něco rozdělanýho, teď ta odpovědnost, aby to někdo za tebe převzal, je přirozený, že se to takhle odvíjí

.....ano, to je ta organizační stránka.....a co tvůj vztah k práci samotné, jsi k ní stále stejně motivovaná?

S: *váhá, ale pak odpoví rozhodně* ...Já bych řekla, že k ní přistupuju stejně. Když jsem jí začala dělat, tak mě začala bavit a baví mě pořád stejně, bych řekla, nemám z ní pocit, že by to bylo něco, co mě okrádá o čas s dětma, naopak ... občas mám pocit, že se člověk do té práce těší, že si od těch dětí odpočine, ale pak bych řekla, že to funguje i obráceně, že když je tá práce hodně, tak se člověk těší na prázdniny, že je pak stráví s těma dětma, takže nemám pocit, že by mě teď moje práce nějak omezovala ve vztahu k rodině a naopak musím říct, že ani rodina mě nějak neomezuje, abych tu práci vykonávala je to v nějaký takový symbióze bych řekla

.....ano,..... nemáš tedy pocit, že by tě jedno omezovalo v druhém.....

S: Ne, to ne...Možná, že je to daný i tady tím systémem, jak je nastavenej je opravdu pro tu ženu zařízenej....když to srovnám jinde ve světě, že možnost bejt tři roky s dítětem doma placeně, ačkoli to některý ty maminky říkají, že to ježe za to je malá odměna.... já to takhle nevnímám když vidím, že jinde ve světě jsou ty ženský na mateřský třeba půl roku a pak musí teda do té práce jít, protože třeba nemají peníze potom třeba vidím, že ta práce je může okrást o ten čas s dítětem, ale u nás je ten systém nastavenej velice luxusně, že mi to vlastně umožnilo u T bejt doma do třech let, u D dokonce do třech a půl, protože v práci za mě byla paní na záskok před důchodem, která chtěla pracovat co nejdýl, takže když jsem pak přišla s tím, že D je narozenej v březnu, že bych šla do práce až po prázdninách v září, tak mi vyšli úplně v pohodě vstříc tenkrát už to šlo do těch čtyřech let mít ten rodičák, takže jsem si to regulovala, jak jsem chtěla já sama, ale jak říkám, je to možná tím, kde pracuju kdyby to bylo někde v soukromý sféře nebo někde já nevím zase jsou profese, kde když jsi tři a půl roku mimo, tak ztratíš úplně kontakt, vid'..... třeba doktoři....nebo já nevím výzkumníci tady ta moje práce je prakticky furt stejná.... mění se zákony, pochopitelně, ale ty se vždycky snadno dostudujou, ale v jádru věci se nemění, takže já jsem neměla pocit, že tím mateřstvím něco ztratím v práci a naopak, že ta práce mě umožnila, že jsem si to mateřství užila dostatečně díky tomu systému.....

Ano, to je veliká výhoda, kterou české ženy mají. Dovedeš si představit, že by jsi vůbec nepracovala a věnovala se pouze rodině?

S: *bez váhání* Ne.

A vadilo by ti být na svém partnerovi finančně závislá?

S: No, v dnešní době, když je žena nezávislá, tak si myslím, že jí to sebevědomí zvedá, cítím to tak.....protože dnešní doba ti nabízí spoustu lákadel, možností, který by jsi chtěla praktikovat a když ty peníze nebudeš mít, tak tě to omezuje, takže určitě bejt

finančně nezávislá tu ženu potěší, ale...já už vedle sebe vidím i ty děti člověk nemůže být sobec a myslet jenom na sebe.... určitě je příjemný, když máš peníze sama pro sebe, to je přirozený..... *a ještě jiný pohled: Je pro tebe práce emancipační nástroj? Určuje tvoji svobodu?*

S: *váhá*.....do určitý míry jo jak jsem říkala, pracuju v ženským kolektivu, kde si taky hodně povídáme, takže ta práce jak bych to řekla..... uspokojuje moji potřebu být v sociální skupině.... kdybych třeba zůstala doma tak jenom ta péče o domácnost by mě já jsem hodně společenskej člověk, mám ráda kolektiv, jsem ráda v kolektivu být doma a starat se jenom o tu rodinu by pro mě asi nebylo nevidím to tak

A myslíš si, že je práce pro ženy důležitá? Pro jejich sebepojetí?

S: *váhá*....To je těžký. myslím si to záleží na té ženě pokud tá ženě vyhovuje a myslím si, že takový mezi náma jsou, který jsou tou matkou na plný úvazek, že je ta práce uspokojuje, mají to štěstí, že mají vedle sebe partnera, kterej je tak zabezpečí, že můžou tohle realizovat, tak pochopitelně proč ne at' si je doma doma tá práce je dost o tom žádná diskuze ale pak zase ženy, který na tenhle komfort nedosáhnou, tak je to do práce bude nutit aby byly zajištěný... rozhodně mi připadá že tu ženu, když dělá i něco jinýho, tak jí to obohatí myslím si, že to potom není takový jednostranný, že to i ten vztah k rodině obohatí ... že třeba má možnost porovnat, jak to funguje u někoho jinýho a má možnost si udělat ten náhled a názor na některý věci..... bohužel u nás to jak jsem to s tou mateřskou přechválila tak u nás není zavedenej systém částečnejch úvazků a to si myslím, že je škoda. protože pak jsou ženy, který víc prahnou po tom mateřství a chtěly by zároveň si přivydělat na nějaký malej úvazek, tak ta šance tu není.... možná třeba v těch větších městech, ale v malým městě si myslím, že tohleto není

ano, to je pravda, to chybí mnoha ženám

Bližíme se ke konci rozhovoru a já bych ho ráda uzavřela náhledem na tvou budoucnost....

S: Já jsem konzervativní, takže mě to takhle nevádí. Mám tam ten dobrej kolektiv, momentálně mě tam nic nepálí, že bych musela tu práci opustit nebo jí měnit a myslím si, že i ten styl tý práce je dobrej pro každej věk ženy ... *smích*.....jak pro to mateřství, tak pro tu péči o rodiče.... tak pořád mám pocit, že ten můj pracovní úvazek je takovej, že se dá tohle skloubit nicméně nikdy neříkej nikdy možná mě ta budoucnost může poslat jiným směrem a nechci fatálně tvrdit, že tam budu až do důchodu. Jsem i otevřená tomu, že když by přišlo něco ... nějaký impuls tu práci opustit a jít jinam, kde by mě to třeba víc naplňovalo ale zase záleží to na okolnostech, jestli už budou děti pryč, rodiče budou v pořádku a tak je tam hodně otázek k té budoucnosti ačkoli mám ráda plánování aspoň trochu dopředu věci vidět, tak už jsem za svůj život občas dostala tu lekci, že člověk něco plánoval a pak to dopadlo jinak..... spíš k tomu přistupuju tak, že když to přijde, tak at' to přijde, když ne, tak nemám ambice nějaký velký změny.....

Ukončení rozhovoru, poděkování a rozloučení se.

Respondentka:

věk: 44 let, 2 děti, VŠ, bydlí ve městě (13000 obyv.), zaměstnaná ve státní správě

délka rozhovoru 57 minut

rozhovor probíhal v mém bytě, v příjemné, přátelské a uvolněné náladě, respondentka je má blízká přítelkyně, přesto mi povídání s ní přineslo spoustu nových informací a názorů